

146967

KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Uluslar arası İlişkiler ve Küreselleşme Yüksek Lisans Programı

Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş
Sürecinde Türkiye'yi Etkileyen Dış
Faktörler (1945 – 1960)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TUĞÇE VAROL

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Uğur Özgöker

İSTANBUL

2004

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	5
I. BÖLÜM - SİYASAL PARTİLER VE DIŞ POLİTİKAYA KAVRAMSAL YAKLAŞIM.....	6
1. Siyasal Partiler.....	6
1.1. Siyasal Partilerin Tanımı.....	6
1.1.1. Kadro Partileri.....	6
1.1.2. Kitle Partileri.....	7
1.2. Siyasal Parti Sistemleri.....	7
1.2.1. Tek Parti Sistemi.....	7
1.2.2. İki Parti Sistemi.....	8
1.2.3. Çok Partili Sistem.....	8
2. Türk Siyasal Yaşamını Etkileyen Faktörler.....	8
2.1. Askeri Etki.....	9
2.2. Ekonomik Etki.....	9
2.3. Toplumsal Etki.....	9
2.4. Uluslararası Etki.....	10
II. BÖLÜM – ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	11
1. Tek Parti Dönemindeki Denemeler.....	11
1.1. Atatürk Dönemi.....	11
1.1.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	11
1.1.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	12
1.2. Milli Şef Dönemi.....	15
1.2.1. İç Politika.....	15
1.2.1.1. Müstakil Grup.....	16
1.2.1.2. Köy Enstitüleri.....	16
1.2.1.3. Milli Korunma Kanunu.....	17
1.2.1.4. Varlık Vergisi Kanunu.....	17
1.2.1.5. Uluslararası Ortam ve Türkiye.....	18

1.2.2. Dış Politika.....	21
1.2.2.1.Dönemin Genel Dış Politikası.....	21
1.2.2.2.Siyasal Yalnızlık.....	22
1.2.2.3.Yalta Konferansı.....	23
1.2.2.4.Bozulan Türk – Sovyet İlişkileri.....	24
1.2.3. Savaş Sonrası Dünya ve Türkiye.....	27
1.2.3.1.San Fransisko Konferansı.....	28
1.2.3.2.Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere Katılması.....	31
1.2.4. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye.....	33
1.2.4.1.Muhalefetin Doğuşu.....	33
1.2.4.2.Kasım 1944 TBMM Açılış Nutku.....	34
1.2.4.3.Bütçe Görüşmeleri.....	34
1.2.4.4.Çiftçiye Topraklandırma Kanunu.....	35
1.2.4.5.Dörtlü Takrir.....	36
1.2.4.6.BM Anayasasının TBMM'nde Onaylanması.....	38
1.3. Siyasal Muhalefetin Ortaya Çıkışı.....	40
1.3.1. İnönü'nün 1 Kasım 1945'te yaptığı TBMM açılış Nutku.....	40
1.3.2. Milli Kalkınma Partisi.....	41
1.3.3. Demokrat Partinin Kuruluşu.....	41
1.3.4. Muhalefetin yaşamasını sağlamak için mücadele.....	43
1.3.5. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları.....	44
1.3.6. DPlilerin Meclis Boykotları.....	46
2. 1946'dan İtibaren DP ve CHPlı Siyasal Yaşam.....	49
2.1. İç Politika.....	49
2.1.1. İktidar ve Muhalefet İlişkileri.....	49
2.1.2. 12 Temmuz Beyannamesi.....	50
2.1.3. CHP 7. Büyük Kurultayı.....	51
2.1.4. CHP'nin Ekonomi Uygulamaları.....	52
2.1.5. 1950 Genel Seçimleri ve Sonuçları.....	54
2.1.6. İktidarın DP'ye Devri ve Çıkartılan Yasalar.....	56
2.2. Dış Politika.....	60
2.2.1. Truman Doktrini ve Türkiye.....	60

2.2.2.	12 Temmuz 1947 Tarihli Yardım Antlaşması.....	63
2.2.3.	Ekonomik Yardım ve Marshall Planı.....	65
2.2.4.	Athinagoras'ın Patrik Seçilmesi.....	66
2.3.	DP'nin I. Dönemi (1950 – 1954).....	68
2.3.1.	Kore'ye Asker Gönderilmesi.....	68
2.3.2.	Türkiye'nin NATO'ya Katılması.....	71
2.3.3.	Bayar ve Menderes'in ABD Ziyaretleri.....	74
2.3.4.	Askeri ve Ekonomik Yardımın Arttırılması.....	75
2.3.5.	Önemli İkili Antlaşmalar.....	76
2.3.5.1.	Ocak 1952 Tarihli Ortak Güvenlik ile ilgili Antlaşma.....	77
2.3.5.2.	Kurulan Üsler.....	77
2.3.6.	Bandung Konferansı.....	78
2.3.7.	Balkan Paktı.....	79
2.3.8.	Orta Doğu Politikası.....	80
2.3.9.	Kıbrıs Meselesi.....	81
2.4.	DP'nin II. Dönemi (1954 – 1957).....	83
2.4.1.	1954 Genel Seçimleri ve Sonuçları.....	83
2.4.2.	Baskının Arttırılması İçin Çıkarılan Kanunlar.....	84
2.4.3.	Bağdat Paktı.....	85
2.4.4.	Kıbrıs Meselesi.....	87
2.4.5.	Londra Konferansı ve 6/7 Eylül Olayları.....	88
2.4.6.	Dördüncü Menderes Kabinesi.....	89
2.5.	DP'nin III. Dönemi (1957 – 1960).....	91
2.5.1.	1957 Genel Seçimleri ve Sonuçları.....	91
2.5.2.	4 Ağustos Kararlarına Giden Yol.....	94
2.5.3.	CHP'nin 14. kurultayı ve İç Politika Gelişmeleri.....	94
2.5.4.	Eisenhower Doktrini ve Türkiye.....	95
2.5.5.	Orta Doğu Politikasının İflası.....	96
2.5.6.	5 Mart 1959 Tarihli Türk – Amerikan İkili Antlaşması.....	99
2.6.	Demokrasinin Tıkanması.....	100
2.6.1.	Muhalefet ve Basın Hakkında Tahkikat Açılması.....	100
2.6.2.	İktidarın Son Günleri.....	101

3. Diğer Siyasi Partiler.....	103
3.1. Millet Partisi.....	103
3.2. Hürriyet Partisi.....	104
3.3. Köylü Partisi.....	104
III. BÖLÜM – SİYASAL YAŞAMI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞTEKİ ETKİNLİĞİ.....	105
1. Askeri Etki.....	105
2. Ekonominin Etkisi.....	105
3. Sosyal ve Toplumsal Etki.....	106
4. Uluslararası Sistemin Etkisi.....	107
SONUÇ.....	108
KAYNAKLAR.....	110

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti 1945 yılında uluslar arası ortamın ve iç dinamiklerin oluşturduğu baskıyla çok partili hayata resmen adım atmıştır. İkinci Dünya Savaşının oluşturduğu koşullar ve bu koşulların Türkiye'nin içinde yarattığı olumlu ve olumsuz gelişmeler bu geçişin hızlanmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, 1945 yılından itibaren 1960 yılındaki müdahaleye kadar olan dış faktörlerin Türkiye'nin siyasi sistemini nasıl etkilediği anlatılmaktadır. İç siyasetteki iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin dış gelişmelerden ne derece etkilendiğini açıklayabilmek için de, dış politika gelişmelerine kronolojik bir sıra ile değinilmiştir.

Birinci bölümde Türkiye'de ki çok partili yaşama geçişi konu edinmemizden dolayı siyasal partilerin tanımı yapılmıştır. Ardından siyasal parti türleri ve siyasal parti sistemleri kısaca açıklanmıştır. Daha sonra dış politikayı etkileyen ana faktörler anlatılmıştır.

İkinci bölüm çalışmamızın ana unsurunu oluşturmaktadır. Öncelikle Cumhuriyetin kuruluşunun hemen ardından 1945 sonrası oluşan yeni siyasal partilerin çekirdek kadroları bu ilk denemelerde yer aldıklarından Atatürk döneminde yaşanan çok parti denemelerine bakılmıştır. Bu süre içerisinde yaşanan olaylar ele alınıp ve tek partili sistemin özellikleri anlatıldıktan sonra, 1945 San Fransisko Konferansıyla birlikte çok partili sisteme hangi koşullar altına geçildiği incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde siyasete etki eden faktörler açısından çok partili hayata geçişte söz konusu faktörlerin etkilerine değinilmiştir.

I. BÖLÜM SİYASAL PARTİLER VE DIŞ POLİTİKAYA KAVRAMSAL YAKLAŞIM

1. Siyasal Partiler

1.1. Siyasal Partilerin Tanımı

Modern siyasal partiler, 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Devlet yönetiminde söz sahibi olmaya çalışan orta ve alt sınıfların artan siyasal katılma istekleri, giderek oy hakkının genişletilmesi sonucunu doğurmuş; seçmen kütlesinin genişlemesi ise, seçim kampanyalarını yürütecek parlamento dışı parti örgütlerinin kurulmasını zorunlu kılmıştır.¹

Siyasi partiler aynı amaçları gözetip benzer işlevleri yerine getirmeye yönelmiş olsalar da örgüt yapıları, parti üyeliği düzeni, dayandıkları toplumsal kesim ve faaliyetlerine yön veren ideolojik temeller, parti içi ilişkiler, liderlik özellikleri, karar verme sürecine katılma gibi değişkenler açısından farklı özellikler göstermekte olduğundan belli tiplere ayrılmaları mümkündür. Partilerin tiplere ayrılmasında farklı kriterlerden hareketle çeşitli tipler elde edilmiştir. Bunlardan en önemlisi M. Duverger'in partileri üyelerinin sayısı ve büyüklüklerinden çok yapılarını dikkate alarak kadro partileri ve kitle partileri şeklinde yaptığı ayrımıdır.²

1.1.1. Kadro Partileri

Demokrasi sürecinde ilk görülen partiler olup genellikle siyasal yelpazenin sağında yer almışlardır. Bu partilerin kurucuları toplumun üst sınıflarına mensup seçkin insanlar olup sayısal çokluktan daha fazla nitelikleri önem taşımaktadır. Toplumunu etkileyecek, partiye parasal destek sağlayacak, prestiji yükseltecek, saygın

¹ Ergun Özbudun, Siyasal Partiler, AÜHFY, No: 440, Sevinç Matbaası, 3. Baskı, Ankara 1979, s. 35, Eric Rowe, Modern Politics, London, Routledge and Kegan Paul, 1969, New York: Humanities Press, s. 64

² Davut Dursun, Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2002, s. 262, Duverger, M., Siyasal Partiler, Türkçe'si Ergun Özbudun, Ankara Bilgi Yayınevi, 1974, s. 106-115

kişilerin üyelikleri söz konusudur. Üye sayısının arttırılmasından çok saygın üyelerin kazanılmasına özen gösterilmektedir.³

1.1.2. Kitle Partileri

Kurucuları genellikle sıradan kişiler olup çoğu kez parlamento dışında doğmuşlardır. Kurucuları varlıklı ve üst sınıf mensupları olmadığından finans problemiyle yüz yüzedirler. Bunu aşabilmek için mümkün olduğu kadar üye sayılarını arttırmak ve üyelere düzenli şekilde aidat tahsil etme yoluna gitmektedirler. Üyelik bu partiler için son derece büyük önem taşımaktadır.⁴

1.2.Siyasal Parti Sistemleri

1.2.1. Tek Parti Sistemi

Tek parti sistemi, bir ülkede birden çok partinin bulunmadığı yahut yönetiminin tek bir partinin tekelinde olduğu, rekabet ve yarışmadan yoksun parti sistemini anlatmaktadır. Ancak tek partili sistemin kendi içinde de bir takım farklılıkları vardır.⁵

Zorlayıcı bir ideolojiye sahip ve kendisinden başka hiçbir siyasi fikre yer vermeyen bütüncü bir sistem, Perestroyka öncesindeki Sovyetler Birliği ve Nazi Almanyası'nda olduğu gibi "Totaliter"; toplumun tümünü kavrayan bir ideolojiyi geliştirmeksizin katı, tepeden inme bir yönetim uygulayan tek parti sistemini kabul etmiş ülkeler, İspanya ve Portekiz gibi "Otoriter"; belirli bir doktrine dayanmaksızın, günün koşullarına göre etkinlik uygulayan tek parti sistemini geliştiren ülkeler, 1946 öncesinde Türkiye'de olduğu gibi "Pragmatik" bir tek parti sistemi uygulamaktadırlar.⁶

³ Davut Dursun, a.g.e., s. 262, Esat Çam, Siyaset Bilime Giriş, Der Yayınları 2002, s. 440

⁴ Davut Dursun, a.g.e., s. 262, Esat Çam, a.g.e., s. 442

⁵ Davut Dursun, a.g.e., s. 267, Eric Rowe, a.g.e., s. 70

⁶ Oğuz Şahin, Türkiye'de Çok Partili Yaşama Geçiş (1946 – 1950), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 5

1.2.2. İki Parti Sistemi

Bu sistemde oyların çoğunluğu genellikle iki büyük parti tarafından bölüşülmektedir. Başka siyasi partilerin olduğu düşünülse dahi, onlar siyasal kazanç olarak sembolik olmaktan öte başarı sağlayamamaktadırlar. İki parti arasında çok köklü dünya görüşü farklılıkları yoktur. toplumun tüm kesimlerine hitap ederler. Bu nedenle de iktidar yarışını başka partileri devreye sokmadan uzun süre kendi aralarında sürdürebilirler.⁷

1.2.3. Çok Partili Sistem⁸

Bu sistemde bir ülkede ikiden çok partili siyasal iktidar yarışında eşit şansa sahiptirler ve bu partilerin iktidar etkileyebilme güçleri vardır. Partiler arasında ideolojik ve yapı farklılıkları belirginse, bunların oluşturduğu sistem çok partili sistemdir.

G. Sortori, beş sayısını sınır kabul ederek bir ülkede parti sayısının beş veya daha az olması durumunda “İlımlı Çok Parti Sistemi”, beşten daha çok olması durumunda ise “Aşırı Çok Partili Sistem” şeklinde bir ayırıma gitmiştir.

2. Türk Siyasal Yaşamını Etkileyen Faktörler⁹

Türk siyasal yaşamını etkileyen faktörleri dört başlık altında ele alabiliriz. Bunlar askeri, ekonomik, toplumsal ve uluslar arası etkidir.

⁷ Oğuz Şahin, a.g.e., s. 6, Ergun Özbudun, a.g.e., s. 128

⁸ Davut Dursun, a.g.e., s. 270, Ergun Özbudun, a.g.e., s. 133

⁹ Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Cilt – I, s. 33-38

2.1. Askeri Etki

Türk askerinin savaşma yeteneğinin yanı sıra, Türkiye’de askeri teknik personelin hayli yeterli olduğu genellikle kabul edilen bir unsurdur. Bununla birlikte silahının ancak yüzde 21’ni kendi yapan Türkiye, silah gücü, yedek parçası ve cephane bakımından büyük ölçüde (yüzde 79) dışarıya, daha doğrusu ABD’ne bağımlıdır. Mevcut olan silah sanayii de, ya ileri bir teknolojik düzeyde değildir, ya da yine dışa bağımlıdır.

2.2. Ekonomik Etki

1946 yılına salt iktisadi bakımdan da bir dönüm noktası niteliği kazandıran nitelik, on altı yıl boyunca izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde arttırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur.¹⁰

1923-1929 yıllarının serbest ticaretçi açık ekonomi özelliklerini farklı bir ortamda yeniden gündeme getiren 1946-1953 dönemini “dünya ekonomisi ile farklı bir eklemlenme denemesi” olarak nitelendirmemizin ana gerekçeleri bunlardır.¹¹

Türkiye henüz tarım ekonomisinden kurtulma çabalarını sonuçlandıramadığından, aktif nüfusunun yüzde 80’i tarım alanında çalışmakta idi. 1950’lerden itibaren ithale dayalı bir ekonomik modele doğru gidildiği, gittikçe artan miktarlarda besin ithal edildiği görülmektedir. Türkiye ekonomisinin bir bütün olarak 1950’lerden itibaren kronik sorunlu bir nitelik göstermekte olduğu, gelir dengesinin gitgide bozulmasının yanı sıra hızla dışa bağımlı hale geldiği söylenebilir.

¹⁰ Korkut Boratav, Çağdaş Türkiye Tarihi 4, Cem Yay., 5. Basım, Temmuz 1997, s. 311

¹¹ Korkut Boratav, a.g.e., s. 311

2.3.Toplumsal Etki

Bir ülkenin toplumsal düzeninin mümkün olduğunca sorumsuz olması politikasının etkinliği açısından da önemlidir. Türkiye toplumsal yapısının bükülgenliği açısından dezavantajlı bir ülkedir. Çok partili sisteme geçiş süreci içerisinde de kimi 19. yüzyıldan kalmış sorunları modern yöntemler uygulayarak (önceden içeride tartışıp alternatifler arayarak, sonra da dışarıya çözüm biçiminde yansıtarak) azaltmak yerine sürekli erteleme eğilimdedir. Sonunda biriken bu sorunlar birbirini güçlendirerek Türkiye'nin çözüm korkusunu arttırma biçimindeki bir sarmalı harekete geçirmekte; bir yandan dışarıya karşı sürekli endişe yaşanırken, ülke içindeki dayanışma ortamı zayıflamaktadır.

2.4.Uluslararası Etki

Türkiye 16. yüzyıldan bu yana Batı egemenliğinin temel veri olduğu bir uluslararası sistemde yaşamaktadır. Bu egemenlik içinde zaman zaman dengeler belirmiş bulunmasına ve Türkiye'nin de bu dengelerde zaman zaman değişik ölçülerde yararlanmış olmasına rağmen, temelde Batı'ya rakip çıkmamıştır. Fakat Türkiye farklı hareket etmek istediye bile, bu dış dinamik, iki iç dinamik ögesinden de kuvvet almaktadır. Birincisi, yukarıda sözü edilmiş olan güvenlik etkileri dış politika uygulayıcılarının ellerini zayıflatmıştır; ikincisi Türkiye'nin seçkinleri Batı dışındaki dış politika alternatiflerini çeşitlendirmeyi zorlaştıran bir Batılılık anlayışına sahip olmuşlardır. Bu durumda Türkiye, Batı'nın çizdiği genel çerçeve içinden fazla uzaklaşma olanağına sahip olamamıştır.

II. BÖLÜM Çok Partili Sisteme Geçişin Tarihsel Gelişimi

1. Tek Parti Dönemindeki Denemeler

1.1. Atatürk Dönemi

1.1.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Siyasal otoritenin tek merkezi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinde üyelerin hemen hemen tamamı Halk Fırkası üyesi olmak birlikte, henüz meclisin ve partinin türdeş bir siyasal topluluk olmadığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle ordu mensubu olan milletvekillerinin, milletvekilliğinden istifa edip, asli görevlerine dönmelerini istemesinin ardından Kazım Karabekir Paşa ve Cafer Tayyar Paşa görevlerinden ayrılarak milletvekili kalmayı tercih etmişlerdir. Padişahı korumak isteyen meşruti mutlakıyetçilerle birlikte mecliste muhalif olan bir grubun ortaya çıktığı söylenebilir. Bu muhalif grup, CHP içinde, mecliste ve hükümette Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesinin daha da arttırılarak bir "Tek Adam" yaratılacağı endişesi içinde olduğundan dolayı bu oluşumdan kaygı duymaktaydı. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın yapmayı planladığı önemli siyasal, sosyal ve toplumsal değişimleri bildiklerinden yada sezmiş olduklarından, bu tür köktenci hareketlere karşı da tavır almayı planlıyorlardı.¹²

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk örgütlü muhalefet denemesi olan TpCF, 17 Kasım 1924 tarihinde kuruldu. TpCF, Cumhuriyetin ilanı ve ilan ediliş şekli ile Halifeliğin kaldırılışı olan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabulüne bir tepki olarak ayrıca İsmet Paşa hükümetine karşı kuruldu.¹³ TpCF'nin dayandığı esas, fikir

¹² Cemil Koçak, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980, cem yayınları, s. 97-98. Bu parti için bkz. Tunaya, Siyasi Partiler, s. 606, Frederick W. Frey, The Turkish Political Elite, MIT Press, 1965, s. 302; Daha ayrıntılı belirtmek gerekirse, Türk milletvekillerinin yaşamları üzerindeki partinin kişisel etkisi, parti kontrolü ve adayların belirlenmesinde özellikle görülmektedir. Gerçekte partinin aktiviteleri ve parti desteğiyle genellikle lider yükseltilir ve güçlendirilir. Lider en önemli politik pratiğini, kendi partililerinin verdiği taktiklerle geliştirir.

¹³ Dr. Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Kitapları, s. 115

muhalefet kontrolü olmaksızın bütün kuvvetlerin millet meclisinde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı düşüncesi idi.¹⁴

TpCF'nin kapatılmasına yol açan sebeplerin başında Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da başlayan Şeyh Sait isyanı vardır. İsyana sebep olarak CHF'na göre daha gerici bulunan TpCF ve ayaklanmaya karşı yeterli önlem almayan ılımlı Fethi Bey hükümeti gösteriliyordu. Ardından Takrir-i Sükun Kanunu ile iki istiklal mahkemesinin kurulması TBMM'nde kabul edilince, muhalif ve TpCF'yi destekleyen İstanbul basını ve Şeyh Sait isyanı bastırılmıştır. Bundan sonra Hükümet TpCF'ya karşı cephe aldı ve açıkça ispat edilememiş olmakla birlikte, İstiklal Mahkemesi bu partiyi isyanla ilişkili buldu. Ardından parti 5 Haziran 1925'te, kuruluşundan 6.5 ay sonra kapatıldı.¹⁵

Önemli olan nokta şu ki; TpCF'nin kurucularından birçoğu Atatürk'ün vefatından sonra iade-i itibar etmişlerdir. Kazım Karabekir 1939'da milletvekili oldu. Ali Fuat Cebesoy Kabineye ise girdi. Ve daha sonra bu şahıslardan bazıları yine 1945-1950 yılları arasında kilit görevler almışlardır..

1.1.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Mustafa Kemal Paşa 1930 yılı içinde, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunların hükümetin mecliste eleştirisiz ve deneyimsiz bir konumda kalmasından kaynaklandığını düşünüyordu. Bir muhalefet partisi siyasal açıdan yararlı olabilirdi. Mecliste varolacak bir muhalefet partisi eleştiri ve tartışma vesilesiyle hükümeti uyurabilir ve onu harekete geçirebilirdi.¹⁶

¹⁴ Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Afa yayınlar, s. 116. Parti programından önce yayınlanan beyannamenin metni için bkz. Tunaya; a.g.e., s. 615-616

¹⁵ Dr. Hakkı Uyar, a.g.e., s.116-117, Karpat, a.g.e., s.59-60. İsyandan maksat sözde bağımsız bir Kürdistan ve halifeliği yeniden diriltmekti. Bkz. Toynbee, Survey, s. 507-511, Koçak, a.g.e., s.100-101

¹⁶ Koçak, a.g.e., s. 106

Dış faktörler açısından da Türk Devriminin modernleşmeye yönelik çabalarına bir gösterge olarak ülke yönetiminin de Batı tarzında olması, yani birden fazla siyasal partinin olması gerekmektedir. Ayrıca Avrupa'nın Türkiye'ye diktatörlük gözüyle bakması Mustafa Kemal'i rahatsız etmekteydi. Nitekim Fethi Bey ile yaptığı bir görüşmede; "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı "dictature" manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır. Fakat dahilde ve hariçte bize "dictature" nazarıyla bakıyorlar" demiştir.¹⁷

SCF hareketi bir danışıklı dövüş olup, gerçek bir çok partili hayata geçişten uzak kalmıştır. Bizzat Atatürk'ün isteği ile yakın arkadaşları tarafından kurulmuştu, fakat Atatürk dahil bütün CHF'nı ve onun en sağlam toplumsal dayanağı olan bürokratik kadroyu hedef alan muhalefet güçlerini harekete geçirince yine onun telkini ile kapatılmıştır.¹⁸ CHF'nın görüşüne göre, SCF, küçük ve tehlikesiz bir muhalif parti olarak, TBMM'nde bulunacak ve pek de suya sabuna dokunmayan eleştirilerle yetinecekti. Bu eleştirileri yapabilmesi içinde SCF'na gerekli milletvekilleri CHF tarafından verilecekti.¹⁹

Parti ekonomik alanda liberalizmi savunuyordu; vergilerin indirilmesini, bayındırlık hizmetleri ve demiryolları gibi yatırımların büyük ölçüde tek bir nesle yüklenmemesini, yabancı sermayenin kabul edilmesini, özel girişimlerin esas tutulmasını, tekellerin kaldırılmasını, bürokrasinin azaltılmasını, tek dereceli seçim ile kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasını, vicdan, fikir ve çalışma özgürlüğünün sağlanmasını talep ediyor, yürütme organının denetlenmesi, halkın yönetime katılması ve yöneticilerini denetleyebilmesini talep ediyordu.²⁰

¹⁷ Dr. Hakkı Uyar, a.g.e., s.118. Esat Öz, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945), s. 102; ABD'nin 1930'da Türkiye Büyükelçisi olan Joseph Grew'de Mustafa Kemal'in bu konudaki rahatsızlığını şöyle dile getirmektedir. "Gazi yavaş yavaş şu görüşe varmıştır ki, tek parti sistemi Avrupa ve Batı ile karşılaştırılınca Türkiye için aşağılık işarettir. Amerikalı ve Avrupalı yazarların son günlerde çoğunlukla şekil bakımından Batılı, fakat gerçekte Doğulu olarak tasvir ettikleri Türk diktatörlüğünden çok söz etmişlerdir. Türkiye'nin bu şekilde tasvir edilmesi Gazinin gözüne çarpmış ve hiç hoşuna gitmemiştir, Joseph Grew, Atatürk ve İnönü, Bir Amerikan elçisinin hatıraları, İstanbul, 1966, s. 109-110

¹⁸ Taner Timur, Türk Devrimi ve sonrası, İmge Kitapevi, s. 162, Karpat, a.g.e., s.73; Mustafa Kemal kız kardeşi Makbule Hanımı ve daha başkalarını da yeni partiye girmeye teşvik etti.

¹⁹ Dr. Hakkı Uyar, a.g.e., s.119-102

²⁰ Koçak, a.g.e., s.107

Parti programına bakıldığında o sırada Batıda gözde olan özgürleşme hareketlerinin programda olduğu görülmektedir. Geleceğin Demokrat Partililerinden bazıları SCF kurulduğunda bu partiye üye olmuşlar ve bu fikirleri savunmuşlar. SCF 1930 yılında kuruldu, Demokrat Parti ise 1946 yılında. Bu süre zarfında, bu fikirlerin geliştiği ve özünden sapmadığı kısmen görülecektir. Fakat DP'nin iktidara gelmesinden sonra örneğin “yürütme organının denetlenmesi” gibi kavramlar son derece lüks kavramlar haline gelecek, muhalefet ve halk çok daha basit özgürlükleri de zaman zaman arar hale gelebilecektir.²¹

Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, demokrasiye geçiş amacıyla bir “Güdümlü muhalefet” denemesi yapılmış oldu. Ne var ki, bu deneme de başarıya ulaşamamış geniş halk kitleleri üzerinde etki yaptığı halde bu dönemde ortaya çıkan gericilik hareketleri ve Menemen olayı nedeni ile kapanmıştır. Bir önceki çok partili yaşama geçiş deneyiminin acıklı sonuçlarıyla karşılaşmamak adına açılması için öneride bulunduğu gibi kapatılması için yine Atatürk emir vermiştir.²²

1924-1925 yıllarında faaliyette bulunan ve kendiliğinden ortaya çıkan TpCF ile 1930 yılında kurulan SCF denemeleri göstermiştir ki, meclis içinde kurulan muhalif partiler, kısa bir süre içerisinde kitleselleşmeye başlamış, bu da CHF iktidarının dayandığı meşruiyet temellerine yani tüm toplumsal kesimleri temsil etme ve devlet kurmuş olma düşüncesinden kaynaklanan iktidarı elinde tutma hakkını sarsmıştır.²³

Bu denemelerden ders çıkaran CHF, hem o dönemdeki ideolojisini daha da katılaştırmıştır, aynı zamanda sonraki çok partili sisteme geçiş sürecinde temkinli olmaya çalışmıştır. İki denemede de “gericilik” kapatılmaları konusunda en önemli itici sebep olmuştur. Bu yüzdendir ki; İnönü daha sonra DP'nin kuruluşu esnasında

²¹ Frederick W. Frey, a.g.e., s. 340; SCF örgütlenmesini incelediğimizde, partinin Demokrat Parti ile olan akrabalığını görmekteyiz ki, onunda mirasçısı Adalet Partisidir.

²² Oğuz Şahin, Türkiye’de çok partili yaşama geçiş (1946 – 1950), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 12, Mahmut Goloğlu, Demokrasiye geçiş (1946 – 1950), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s. 36-38

²³ Dr. Hakkı Uyar, a.g.e., s.120

Celal Bayar'dan bu konu ile ilgili garantiler isteyecektir. Her ne kadar ilk oluşum nispeten kendiliğinden olsa da bizzat Atatürk tarafından oluşturulmuştur. Kendisi bu oluşumda iç siyaset bakımından gereklilikleri gidermek istediği kadar, dışarıya karşı da Türkiye Cumhuriyeti'nin rejim görüntüsünü de düşünmüştür. Modernleşme gayesiyle yola çıkmış bir millet mutlaka çok partili hayata da geçmeliydi. Ama koşullar daha olgunlaşmamıştı ve doğru zaman gelmemişti.

1.2.Milli Şef Dönemi

1.2.1. İç Politika

Türkiye'de tek parti yönetimi, Kasım 1938'e kadar Atatürk'ün liderliği altında geçmiş, Atatürk'ün vefatının hemen ardından, İsmet İnönü 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Türkiye'de tek parti yönetiminin daima sağlam esaslar üzerine oturtularak kurumsallaştırılmaya çalışıldığı 1938-1945 yılları arasındaki bu dönem "Milli Şef" dönemi olarak kabul edilmektedir.²⁴ Feroz Ahmad'a göre; Tek Parti Sistemi; parti ile hükümet arasında bir ayrımın olmamasıydı. Gerçekte parti hükümetti. Bu nedenle birçok durumda partinin il yöneticileri aynı zamanda ilin valileriydi ve neredeyse bütün devlet memurları CHP üyesiydi.²⁵

CHP Birinci Olağanüstü Kurultayında "Değişmez Genel Başkan" olan ve "Milli Şef" ilan edilen İnönü, sahip olduğu vasıflarla Atatürk'te bile bulunmayan unvan, yetki ve otoriteye kavuşmuştur. Bu kurultaydan sonra Türk siyasi hayatında yeni bir devir olan "Milli Şef Devri" başlamış ve İnönü her yerde "Milli Şef" olarak anılmış ve bu onun resmi unvanı olmuştur. Nadir Nadi de İnönü'nün kendisini 1938 yılında CHP'nin Değişmez Genel Başkanlığına seçtirerek şeflik rejimini

²⁴ Osman Akandere, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Türkiye'de çok partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler (1938 –1945), s. 6, "Bir kişinin siyasi sistem üzerinde diğerlerinden daha değişik ve daha fazla etki sahibi olması anlayışına dayanan ve bir milletin ortak iradesini temsil eden, yol gösterici, en doğru düşünen hata yapmayan ve kendi varlığının da temsil eden bir kişi olarak görülen şef kavramı..."

²⁵ Feroz Ahmad, Demokrasi sürecinde Türkiye, 1945 – 1980, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İkinci Basım, Mart 1946, s. 15

sistemleştirmeye çalışmasında o zamanki dünya koşullarını ve İnönü'ye özgü psikolojik eğilimlerin büyük rolü olduğunu söylemektedir.²⁶

1.2.1.1. Müstakil Grup

CHP 5. Büyük Kurultayı 29 Mayıs 1939'da Ankara'da toplandı. Kurultayda parti nizamnamesi ile ilgili olarak yapılan en önemli değişiklik, parti içinde Müstakil Grup kurulması yolunda alınan karar olmuştur.. Buna göre, parti milletvekillerinden Kurultay tarafından seçilen 21 kişi mecliste bağımsız bir kimlik taşıyacaktı. CHP Meclis Grubu toplantılarına görüş bildirme ve oy kullanma hakkı olmaksızın katılacaklardı. Müstakil Grup Başkanı CHP Değişmez Genel Başkan İnönü olacak idi.²⁷

Müstakil Grup, TBMM'nde ki işlevini, Milli Şef İnönü'nün ve CHP çevrelerinin kendinden bekledikleri, partiye ve onun hizmetlerine yardımcı olma şeklinde sürdürmüştür. Hatta hükümetlere yardımcı olma politikasını o kadar ileri götürmüşlerdi ki; Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi Kanunu gibi kanunların kabul edilmesinde ve uygulanmasında CHPlilerden daha fazla hükümetlere destek vermişler ve taraf olmuşlardır.²⁸

1.2.1.2. Köy Enstitüleri

Çok partili hayata geçişte halkın tek parti yönetimine ve CHP'ye büyük tepki duymasının en önemi sebeplerinden biri de köy enstitülerinin içinde bulunduğu yapı ve eğitim durumudur. Bu dönemde, köy enstitüleri, köy öğretmeni ve diğer köy meslek erbabının yetiştirilmesini sağlamak ve eğitim – öğretimde büyük boşluk hissedilen ilk öğretimi köylerde yaygınlaştırmak gibi gruplara açılımdı. Bu niyetlerle

²⁶ Osman Akandere, a.g.e., s. 21-26; Konuyla ilgili yapılan bir değerlendirmede Atatürk'ün hayatında böyle bir unvan olmadığını belirterek, İsmet İnönü'nün Milli Şef sıfatını zorla teklif ve kabul ettirdiği ve böylece devrinde yürütülen sert rejimin bütün sorumluluğunu da isteyerek ve bilerek yüklediği belirtilmektedir. Samet Ağaoğlu, Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, s. 118

²⁷ Koçak, a.g.e., s. 127

²⁸ Akandere, a.g.e., s. 105

açılmış olmalarına rağmen, enstitüler, bir süre sonra halkın inancına, dinine ve tarihine aykırı eğitim veren kurumlar haline gelmişlerdir.²⁹

1.2.1.3. Milli Korunma Kanunu

Milli Korunma Kanunu, bürokrasiye olağanüstü bir savaş ekonomisi yürütme yetkisi veren önlemler getirmiştir. Üretilen mal miktarı hükümetçe saptanabilecek, devlet fabrikalara ve madenlere el koyabilecek, üretim ve dağıtımını sağlayabilecek, bütün fiyatları denetleyebilecek, sıkı yönetim ilan edip mülk zaptedebilecekti.³⁰ Milli Korunma Kanununun uygulanması, çeşitli maddelerin tevziatı, fiyat kontrolündeki tutarsızlıklar ve ithalat – ihracat olanakları yaratma gibi yollarla toprak ağaları ve burjuvazi içinde bir kesimin palazlanmasına yol açtı.³¹

1.2.1.4. Varlık Vergisi Kanunu

Milli Korunma Kanununun uygulanması, özellikle fiyat düzenine yapılan müdahalelerle ortaya çıkan savaş zengini zümre, savunma masrafları altında ezilen siyasi iktidarın yeni bir hücumunun hedefi oldular. Hükümet, fiyat artışlarını önleyemeyince ordunun iaşesini sağlamak üzere yeni gelirlere muhtaç oldu. Normal vergi gelirleri ile karşılayamadığı bu gelirleri, olağanüstü vergilerle karşılama yoluna gitti. Bunlardan biride Varlık Vergisidir.³² Bu vergi doğurduğu siyasal ve toplumsal neticeler ile içte CHP'ne ve ona dayanan tek parti yönetiminde büyük bir tepkiye yol açtığı gibi, dış siyasal ilişkilerde de savaşın son yıllarında Türkiye'nin olumsuz etkilenmesine neden oldu.

Varlık Vergisi Kanunu 9 Kasım 1942 tarihinde Başvekalet tarafından TBMM'ne sunulmuş ve gerek mecliste ve gerekse kamuoyu ve basında üzerinde herhangi bir tartışma olmaksızın 11 Kasım 1942'de kanunlaşarak uygulamaya

²⁹ Akandere, a.g.e., s. 193

³⁰ Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Cilt – I, s. 388

³¹ Taner Timur, a.g.e., s. 184

³² Taner Timur, a.g.e., s. 186

konulmuştur. Varlık Vergisi, kazanç ve buhran vergisi mükelleflerinden, büyük çiftçilerden, en az 2500 lira gelir getiren yada değeri en az 5000 lira olan emlak ve mülk sahiplerinden ve ticaretle uğraşan şirket ve tüccarlarından alınacaktı.³³

Bu vergi ilk önceleri bir kazanç ve sermaye vergisi olarak düşünülmesine rağmen uygulamada; gayri Müslimlere ve Türkiye’de oturan ecnebilere yönelik olmuştur. Uygulamada gayri Müslim azınlıklar, Müslüman Türklere göre dört misli fazla ağır oranda vergilendirilmişlerdir.

Varlık Vergisi uygulamaları sonucunda Türkiye uluslararası alana tepki görmüş ve dış politikada çok eleştirilir hale gelmiştir. Daha sonra çok partili hayata geçirilirken ve Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere katılmak istemesinde yine adeta bir kara leke olarak yüzüne vurulmuştur. Bu verginin uygulama sebepleri incelendiğinde iç sebeplerden çok dış sebepler ön plandadır. Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği denge politikasının bir parçası olduğu da rahatlıkla söylenebilir.

Örnek vermek gerekirse Bernard Lewis; “Türkiye için Almanya, o kadar hayranlık duydukları ve yüzyılı aşkın süreden beri benzemeye çalıştıkları Avrupa’nın asli ve merkezi bir parçasıydı”, diyerek Türk devlet adamlarının Almanya’ya bakış açılarını belirtmeye çalışmıştır. Lewis, “Varlık Vergisi uygulaması ile bedeni çalışma mükelleflerinin büyük ölçüde gayri Müslimlere, azınlıklara uygulanması ırkçı bir politikadır. Bu uygulama, savaş yıllarında Almanya’da yürütülen anti-semitik uygulamanın Türkiye’ye yansımadır”, şeklindeki değerlendirmesiyle de vergi uygulamasının Almanya’da ki benzer uygulamalardan kaynaklandığını belirtmek istemiştir.³⁴

1.2.1.5. Uluslararası ortam ve Türkiye

Türkiye’de uzun yıllardan beri uygulanmakta olan Tek Parti Sisteminin, Milli Şefliğinde ilan edilmesiyle daha da güçlendiği muhakkaktır. Türkiye’de Milli Şef

³³ Akandere, a.g.e., s. 133

³⁴ Akandere, a.g.e., s. 161, Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, s. 300-301

kavramının kurumsallaşmasında ve parti yönetiminin otoritesini arttırmasında, ilişki içinde olunan bazı otoriter rejimlerin etkisi de kaçınılmazdır. O dönemde otoriter lider kavramına sahip devletler hızla güçlendiklerinden, gerek iktisadi gerekse siyasi açıdan çevrelerindeki ülkeleri ve onların siyasi rejimlerini de etkilemeye başlamışlardı. Doğal olarak Türkiye’de bu etkilenmeden uzak kalamamış ve özellikle de Nazi Almanya’sı ile ticari ilişkilerini hatırı sayılır bir miktarda arttırmıştır.

Türkiye’de o yıllarda bu etki altında kalarak çeşitli kanunlar kabul etmiş, düzenlemeler ve uygulamalar yapmıştır. Bunlar arasında en fazla dikkat çekenler 1936’da CHP ile devletin birleştirilerek “parti – devlet” bütünleşmesinin gerçekleştirilmesi ile ilgili kanun ve 1936’da İtalya’da ki ne benzer olarak kabul edilen “İş kanunu” dur.³⁵

1938 – 1945 yılları arasında tek parti olarak ülkenin iç ve dış politikasını yürüten CHP, siyasal kavram olarak “otoriter” bir çizgi kurmuştur. Gerek yabancı siyaset bilimciler ve gerekse Türk siyaset bilimciler, CHP’nin otoriter yapısı üzerinde mutabık olmuşlar ve CHP’yi “vesayetçi tek parti” olarak tanımlamışlardır.³⁶

Dönem savaş dönemi ve Türkiye için savaş dışı kalmak birinci hedef olmasından dolayı Milli Şef İnönü dış politikayla iç politikayla olduğundan daha fazla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Hükümetin aldığı dış politika kararlarına bizzat müdahale etmiştir. Dolayısıyla; dış politika hedefler İnönü tarafından belirlenmiş ve hükümetler tarafından uygulanmıştır, denilebilir. Bu dönemde Çankaya dış politikada bir numaralı söz sahibi olmuştur.

Savaş şartları sebebiyle uygulanan politikalar neticesinde, Türkiye, kendi içinde de, 1939 – 1945 yılları sonunda da savaşın başında olduğundan çok daha farklı bir hale gelmişti. Özellikle ekonomik durum en çok etkilenen alandı. Asker sayısının arttırılması gereğinin sonucu olarak üretici yerine tüketici haline gelen genç

³⁵ Akandere, a.g.e., s. 37; Bu uygulama Almanya’da 1 Aralık 1933’te çıkarılan “Parti – devlet birliği” yasasıyla yürürlüğe girmiş ve Almanya’da tek parti sistemi geçerli kılınmıştır. A. Haluk Ülman, “Alman Nasyonal Sosyalist Partisi”, AÜSBFD, CXII, 1952, s. 162

³⁶ Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, s. 26

nüfusun, savaş yılları boyunca üretimden uzak kalması sonucu tarımda gözle görülür bir düşüş meydana gelmiştir.

1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı kıt kaynakların yatırımlardan askeri harcamalara yönltilmesi sonucunda Türkiye'de ikinci beş yıllık sanayi planı uygulamasını yarıda bırakmıştır. Bundan sonraki 5 yıl boyunca devletten hiçbir önemli sanayi yatırımına girişmeyecekti. Buna karşılık, tarım alanında köylünün ürününe – savaş yedeği olarak – çeşitli yollardan el konmuştur.³⁷

Ekonomide ki durum, yalnız arz talep dengesinden değil, kötü yönetimden de kaynaklanmaktaydı. 1941'de %38.5 olan enflasyon 1942'de birdenbire %93.7'ye fırlamıştır. Bu durum, yeni ticaret bakanının, seçim bölgesi Ege'ye dönüp, o güne kadar bin bir güçlkle dizginlenen fiyatların serbest bırakılacağını halka hissettirmesi üzerine ortaya çıkmıştı.³⁸

Halkın tek parti yönetimine ve CHP'ne karşı hissettiği olumsuz duygular ve tepkiler, savaşın son yıllarında daha belirginleşmeye başlamıştır. Türkiye'de tek parti yönetiminden çok partili hayata geçişte iç bünyede oluşan bu tepki, mevcut yönetimi demokrasi ve çok partili hayata zorlayan en önemli tesir ve baskı faktörü olacaktır.

DP'nin kuruluşundan itibaren halka dayanması ve geniş halk kesimlerinin bu partiye destek vermelerinin temel sebeplerini, halkın savaş yıllarında içinde bulunduğu güç ekonomik sıkıntılar ve hayat pahalılığında aramak yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.³⁹ Ekonomideki eski güçlü durumlarını sürdürmek isteyen özellikle kırsal kökenli gelenekçi çevrelerle yeni bir siyasal ve sosyal egemenlik peşindeki dışa açık modern kapitalist kesim arasında stratejik bir iktidar savaşı oluşmaktaydı.⁴⁰

³⁷ Ali Gevgilili, Yükseliş ve Düşüş, Bağlam Yayınları, İkinci Basım, 1987, s. 12

³⁸ Baskın Oran, a.g.e., s. 390

³⁹ Akandere, a.g.e., s. 126

⁴⁰ Ali Gevgilili, a.g.e., s. 15

1.2.2. Dış Politika

1.2.2.1.Dönemin Genel Dış Politikası

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı seçilerek yeniden iktidara geçtiği günlerde bir büyük savaşın yakında çıkabileceğini tahmin etmekteydi. İnönü olası tehdit olarak gördüğü İtalya ve Almanya'ya karşı önlem almak için, Batılı müttefiklerin yanında (İngiltere ve Fransa) olması gerektiğini düşünüyordu. Türkiye, İkinci Dünya Savaşındaki coğrafi pozisyonunun önemi dolayısıyla, müttefiklerin ve mihver devletlerinin kendi yanlarında savaşa sokabilmek amacıyla yoğun baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu baskılara karşı Türkiye, dışarıdan bakıldığında çelişkilerle dolu olarak gözükken bir denge politikası izlemiştir. Bu politikanın temel amacı, Türkiye'yi savaş dışı tutmak, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını hiçbir taviz vermeden müdafaa etmek olmuştur.⁴¹

İkinci Dünya Savaşının başında Türkiye'nin dış politikasında önemli bir değişiklik olmuştur. Türkiye, Almanya ile savaşa girmiş olan İngiltere ve Fransa ile bir ittifak anlaşması yapmış ve hukuken tarafsız bir devlet olmaktan çıkmıştır. Ancak ittifak anlaşması hükümlerini ileri süren Türkiye, savaşa girmesini gerektirecek şartlar tahakkuk etmediği için, "harb harici" bir devlet olduğunu savunmuştur.⁴²

İkinci Dünya Savaşı biterken, CHP, yeryüzünün kapitalist ve sosyalist sistemler halinde ikiye ayrılmakta olduğu, bu yeni aşamada eski ideolojisini hala sürdürmek istediye de, uluslararası diyalektik ona bu olasılığı bırakmadı. Ankara'nın önüne, iki sistemce, karşılıklı olarak, ikisinden birini seçmesini istedikleri bir zorunluluklar alanı kalmaktaydı.⁴³

İnönü için artık bir yol söz konusu idi. Ya şimdiye dek izlenen yönde devam edilecek ve Türkiye Batılı müttefikler yanında yer alacak, ya Almanya ile olan anlaşmasına aldırmaksızın, Batılı müttefikler grubundan ayrılıp mihvere yakın bir

⁴¹ Cemil Koçak, a.g.e., s. 158

⁴² Akandere, a.g.e., s. 220

⁴³ Ali Gevgilili, a.g.e., s. 32

konuma geçmek anlamına gelecek biçimde, SSCB ile ortalığa girilecek, ya da o zamana kadar olduğu gibi bir askeri ittifaka girmeksizin bağlantısızlığı korumaya devam edecekti.

Bu sırada, Türkiye’de Alman yanlısı grubun siyasal etki alanını hızla geliştirmeye başlaması daha önce görülmüş olan Alman ordusuna Anadolu toprakları üzerinden transit geçiş izni verilmesi talepleri, Alman gemi ve deniz altılarının Boğazlardan serbestçe geçmekte oluşları, gerek Türk gerekse Alman Hükümeti ile resmi gayri resmi yada bazen gizli ilişkiler içinde olmaları da unutulmamalıdır.⁴⁴

1.2.2.2. Siyasal Yalnızlık

Türkiye İkinci Dünya Savaşına girmemişti fakat 1944 yılı başlarında Batı ittifakından tecrit olmakla yüz yüze gelmişti. Müttefik davası için savaşmayan bir ülkenin, elbette müttefikler nazarında bir değeri olamazdı. Türkiye ile müttefikler 1944 yılı başlarında da hemen hemen tamamen koptu. Almanya ile ilişkisini hala sürdüren bir ülke, elbette müttefikler arasında yer bulamazdı.⁴⁵

Türkiye’nin dış politikasıyla ilgili olarak Churchill, yaptığı bir açıklamada şöyle demiştir: “Türkiye Şubat veya Mart’ta cüretle harbe gireceği veya hiç değilse hava harekatı için gereken üsleri verebileceği hususunda beslemiş olduğumuz ümitler kaybolmuştur (...) Türkiye’yi muzaffer milletlerin yanında yer almaya teşvik edemez olduk... Türkiye’nin şimdiye kadar takındığı ve takınmakta olduğu vaziyet benim fikrimce, sulh sırasında Türklere, müttefiklere iltihak ettikleri taktirde elde etmiş olacakları kuvvetli mevki temin edemeyecektir.”⁴⁶

⁴⁴ Cemil Koçak, a.g.e., s. 167, Baskın Oran, a.g.e., s. 396; “...Boğazlardan kamufle edilmiş Alman savaş gemisi geçtiğini öğrenen İngiliz Büyükelçisi Başbakan Saraçoğlu’na şikayete gidiyor, Saraçoğlu Menemencioğlu’na söz geçiremediğinden, çünkü onunda Mareşal Çakmak tarafından desteklendiğinden bahsediyordu, veya gemiler geçirilmeyince, Alman Büyükelçisi Menemencioğlu’na gidiyor, o da emrin Başbakan Saraçoğlu’ndan geldiğini, bu sefer elinden bir şey gelemeyeceğini üzülerek söylüyordu”

⁴⁵ Cemil Koçak, a.g.e., s. 170

⁴⁶ OTDP (1919 – 1973), Ankara 1977, s. 195

Türkiye ile müttefikler arasındaki gergin ilişkiler ve siyasi bunalım neticesinde 2 Mart'ta İngiltere Türkiye'ye yaptığı silah yardımını durdurmuş, 1 Nisan'da ise ABD, Türkiye'ye yapılan "Lend and Lease" (Ödünç verme ve kiralama) yardımını sona erdirmiştir. Mihverin yıkımın eşiğinde olduğu bir sırada İnönü, müttefiklerle ilişkileri yeniden sağlamlaştırmak ve Türkiye'nin Batı ittifakına yeniden yer bulabilmesini sağlamak için girişimlerde bulunmaya başladı.⁴⁷ Önce Almanya'ya krom sevki durduruldu. Ardından Almanya ve Japonya ile diplomatik ilişkiler kesildi ve Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilere girmek için önemli adımlar atıldı, hatta bunun için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edildi. Ancak son anda yapılan bütün bu hamlelerin bir yararı olmamıştır. Şu açıktı ki, Türkiye savaşın son döneminde yalnız kalmıştı ve savaş sonrası yeniden biçimlenecek dünyada yalnız kalmaya adaydı.⁴⁸

1.2.2.3. Yalta Konferansı

Yalta Konferansının Türkiye'yi ilgilendiren iki önemli noktası vardır. Birincisi Montreux Sözleşmesi ve ikincisi de Birleşmiş Milletlerin kuruluşu idi. Konferansta Stalin, "Montreux sözleşmesinin eskidiğini, sözleşmenin Türkiye'ye yalnız savaşta değil, kendilerini savaş tehlikesinde gördükleri zamanda Boğazları kapama hakkını verdiğini ve sözleşmenin İngiltere ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin iyi olmadığı bir dönemde yapıldığını belirtmiş ve sözleşmenin değişmesini istemiştir. BM'nin kuruluşu ve Türkiye'nin bu teşkilata üyeliği meselesi ise yine bu konferansın sonuçlarına bağlıydı, çünkü konferansa katılan üç büyükler, o güne

⁴⁷ FR of the US – Diplomatic Papers, Volume – I, 1945, General, UN, US, Washington 1967 Basım, s. 86; 500.cc/2-2345:Telegram, Grew, 23 Şubat 1945, "...Türkiye ve Mısır; Almanya ve Japonya'ya karşı kesin olarak savaşa girecek gibi görünüyorlar..."

⁴⁸ Cemil Koçak, a.g.e., s. 170, Akandere, a.g.e., s. 246; İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugenseen'in 23.06.1944'te Başbakan ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaretinde istediği "Türkiye'nin Almanya ile ilişkisini kesmesi" konusu Türk Hükümetince etraflıca ele alınmıştır. Yapılan görüşme neticesinde Türk Hükümeti; İngiltere ve Amerika'nın isteğine uygun olarak Almanya ile diplomatik ilişkilerinin kesilmesi kararına varmış ve bu kararı onaylaması için TBMM'ye göndermiştir. Baskın Oran, Cilt I, s. 465

kadar Almanya'ya savaş ilan etmiş devletlerin San Fransisko'da BM'e katılabileceklerini belirtmişlerdir.⁴⁹

Konferansta Türkiye'nin de 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği takdirde San Fransisko Konferansına katılabileceği kararlaştırılmıştır. Üç büyüklerce alınan bu karar 20 Şubat 1945'te İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi tarafından "Türkiye BM'e ortak olarak girebilmesi için 1 Mart'tan önce Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiği" şeklinde verilen bir nota ile resmen talep edilmiştir.⁵⁰

Burada en önemli nokta filizlenmeye başlayan Sovyet istekleri nedeniyle, Türkiye'nin güvenliğini Batı demokrasileri ile birlikte olursa koruyabileceğine kesin karar vermesi ve bu yolda hareket etmeye başlamasıdır. İşte bu nedenle, Konferansın ardından ABD'ye yakınlaşma politikası takip edilmeye başlanmış ve San Fransisko Konferansına katılmaya büyük önem verilmiştir. Sonuç olarak ilk kez burada Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci başında ve daha sonra ortalarında temel olarak görülen üçgenin kenarları oluşmuştur. Bunlar Türkiye'nin güvenliği, Sovyet tehdidi ve Batı (Amerika Birleşik Devletleri) demokrasisidir.

1.2.2.4. Bozulan Türk – Sovyet İlişkileri

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Avrupa'da savaşın bitimine 7 hafta kala, 19 Mart 1945'de Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'e SSCB'nin 20 yıldır Türk – Sovyet ilişkilerine temellik etmiş olan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının süresini uzatmayacağını ve özellikle "İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen köklü değişiklikler" nedeniyle, 7 Kasım 1935 tarihli protokol

⁴⁹ Baskın Oran, a.g.e., s. 472, FR of the US – Diplomatic Papers, Volume – I, 1945, General, UN, US, Washington 1967 Basım, s. 88; 500.cc/2-2345:Telgram, 23 Şubat 1945, "...Mısır, İzlanda, Uruguay ve Türkiye'nin 1 Mart'ta savaş ilan etmeleri halinde kendilerine de davetiye (San Fransisko Konferansına) gönderilecektir..."

⁵⁰ Akandere, a.g.e., s. 250

hükümlerine uygun olarak bu anlaşmanın feshini istediğini bildirdi ve buna ilişkin bir nota verdi. Böylece Türkiye'nin savaş boyunca çekindiği başına gelmiş oldu.⁵¹

7 Haziran 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Moskova Büyükelçisi Sarper'e, iki ülke arasında yeni bir anlaşma yapılabilmesi için Türkiye'nin bazı Sovyet isteklerini kabul etmesi gerektiğini söylemiş ve şu şartları öne sürmüştür;

- a. 16 Mart 1921 tarihli, Moskova Antlaşmasıyla tespit edilen Türk – Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılması, yani Kars ve Ardahan'ın SSCB'ne iadesi
- b. Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de SSCB'ne boğazlarda deniz ve kara üssü verilmesi
- c. Montreux Boğazlar sözleşmesinin Türkiye ile SSCB arasında imzalanarak iki taraflı bir anlaşma ile değiştirilmesi⁵²

1944 Baharından itibaren İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasının uzun vadede İngiltere'nin çıkarlarına hizmet edeceği konusunda ikna olmaya başlamıştı. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Nisan ve Haziran 1944'te Savaş Kabinesi'ne sunduğu memorandumlarda İngiltere'nin Orta Doğudaki yayılmasını engelleme de Türkiye'nin önemine işaret ediyordu. Bu sebeple Sovyetlerin Türk Boğazları üzerindeki isteklerinin önemi İngilizlerce kabul edildi.⁵³

Amerikalılar bu safhada Türklerin Sosyeteleere karşı sertlik çağrısına kulak asmamışlardır. Buna karşılık Sovyetler Birliği'ne sertçe karşılık verme konusunda Türklerle hem fikir olan İngilizler, ABD hükümetini daha katı bir tavır almaya davet

⁵¹ Baskın Oran, Cilt – I, s. 472, Bruce Robellet Kunniholm, The Origins of the Cold War in the Near East – Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece Princeton University Press, 1980, s. 219

⁵² Akandere, a.g.e., s. 258

⁵³ Ayşegül Sever, Soğuk Savaş kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945 – 1958, Boyut Kitapları, Birinci basım, 1997, s. 22 – 23

eden Türkiye'yi desteklediler. Amerikalıları Sovyetlere karşı katı bir tutum sergilemeye yöneltme konusunda Türk hükümeti çeşitli çabalar göstermiştir. Savaş bitiminden itibaren Türk hükümeti olası Sovyet tehdidine ilişkin bir dizi rapor göndermek suretiyle Washington'u Sovyetlere karşı daha sert bir tavır almaya teşvik etti. Buna rağmen Amerika'nın Sovyet isteklerine karşı desteği çok çabuk ve otomatik olarak gelmedi.

Sovyetlerin Doğu Anadolu'dan toprak taleplerine gelince Amerikalılar, bu sorunun Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında çözülmesi gereken bir konu olduğunu ileri sürerek bu konuya kayıtsız kalmışlardır. Potsdam Konferansında Amerikalıların tutumu bir kez daha Ankara'yı hayal kırıklığına uğrattı. Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur; "Amerikanın Türk meselelerine ilgisinin azaldığını, hatta Amerika'nın Türkiye'ye verdiği desteğin zayıfladığını gösteren" konferanstaki bu tutumun hükümetinde açtığı memnuniyetsizliği dile getirdi.⁵⁴

Türk Hükümeti, İngiltere'nin kendisine yaptığı ekonomik ve askeri yardımı arttırarak Sovyetleri engelleyecek maddi kaynakları aktarmaktan yoksun olduğunu görmesinden dolayı dikkatini Sovyetlere karşı Amerika'nın desteğini almaya yöneltti. Türk Hükümeti bunun çok fazla çaba gerektireceğinin farkındaydı.⁵⁵

Bu gelişmelerin ardından Türk Hükümeti Sovyet Notasını 14 Ağustos 1946'da görüşülmek üzere TBMM'ne getirmiştir. Tartışmaların ardından Recep Peker Hükümeti, dünyaya Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının her şeyden üstün tutulacağını, İngiltere ile olan ittifakın geçmişte olduğu gibi gelecekte de dış politikanın temeli olarak kalacağını ve ABD ile olan münasebetlerin daha da geliştirileceğini ilan etti.⁵⁶

Savaş yıllarında izlenen Türk dış politikası, Türkiye'yi, savaştan uzak tutmayı başarmıştı ama savaş sonunda gelişen yeni uluslararası politika da ülkenin yalnız

⁵⁴ Ayşegül Sever, a.g.e., s. 25 - 28

⁵⁵ Bruce Robellet Kuniholm, a.g.e., s. 241 - 243

⁵⁶ OTDP, s. 221-222

kalmasına da neden olmuştur. İnönü döneminde, tüm tek parti dönemi boyunca olduğu gibi, dış politikayla ilgili tüm gelişmeler Çankaya tarafından dikkatle izlenmiş ve dış politika konularında tüm önemli ve temel kararlar yine Çankaya tarafından alınmıştır.

Dış politika konuları ve sorunları, genellikle ne TBMM'nde ve ne de CHP Meclis Grubunda tartışılmamaktadır. Kararlar, dar bir kadro içinde, fakat son sözü söyleme yetkisi daima İnönü'de kalarak Çankaya'da alınır ve burada dış politikanın ana hatları saptanırdı. Bu açıdan bakıldığında, TBMM dış politika konularında Çankaya'da saptanan ve CHP Meclis Grubunda onaylanan kararları, bir formalite biçiminde yasal hale getiren mekanizmasının son halkasını oluşturmuştur.⁵⁷

1.2.3. Savaş Sonrası Dünya ve Türkiye

İkinci dünya savaşının bitmesiyle birlikte uluslar arası ortamda yeni siyasal, ekonomik ve ideolojik ilişkilerin oluşturduğu bir yapı oluşmaktaydı. Bu yapılanma ABD ve SSCB gibi iki süper gücün kendi ideolojilerini, siyasi ve ekonomik yapılanmaları doğrultusunda diğer devletlerle ilişkilerini belirlemeye çalışmaları şeklinde ortaya çıkmaktaydı.⁵⁸

İkinci Dünya Savaşının Almanya ve İtalya gibi tek parti yönetimlerince başlatılmış olması, savaş sonunda gerek milletlerarası teşkilat ve ilişkilerde ve gerekse batı kamuoyunda Faşizm ve Nazizme, daha açıkçası demokratik idarelere sahip olmayan ülkelere karşı yoğun bir tepkinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu sırada, Türkiye her an seferber olmaya hazır büyük bir ordu beslemiş, öte yanda da, memleket içinde sıkı bir polis rejimi kurmuştu. Bunun sonucu olarak da vesikalı sıkı yönetimli ve milli şefli bir idare kurulmuş oldu. Türkiye'nin mevcut siyasi yapısı dünyada yeni oluşmaya başlayan demokrasi resmine ters düşmeye başlamıştır.⁵⁹

⁵⁷ Cemil Koçak, Geçiş Sürecinde Türkiye, s. 171

⁵⁸ Oğuz Şahin, a.g.e., s. 14, Hürriyet Konyar, Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler, s. 21

⁵⁹ Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s. 18

Türkiye'nin ABD ve diğer Batılı ülkelere yakınlaşmasına sebep olarak Sovyetler Birliğinin istekleri öne sürülürken, bir diğer önemli faktörde uluslar arası ortamda başlayan Soğuk Savaş sürecidir. Sovyetler Birliğinin Avrupa'da başlattığı yayılma politikası, Avrupa'yı ikiye bölerken, Batı Avrupa devletleri ABD'nin başını çektiği bir örgütlenme içine giriyorlardı. Bu dönem siyasetçilerin temel düşüncesi, Türkiye, ya Sovyetlerin baskıları altında kalıp, komünist bloğun ve tampon bölgesinin bir parçası, bir uydusu haline gelecek, ya da bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ABD'nin uzak desteği ile koruyacaktı.⁶⁰

Türkiye, SSCB'nin isteklerine karşı kendi güvenliğini sağlayabilmek için yeterli kaynaklara sahip değildi, bu durum karşısında Türk devlet adamları dış ittifaklara katılmayı zorunlu görmeye başlamışlardır. O günlerde batıya kayıtsız şartsız katılmanın tek şartının iç politikada da batılı bir yönetim şekli ve anlayışına sahip olmak olduğunu Türk devlet adamları da gayet iyi bilmektedirler. Özellikle tek parti ve Milli Şefli bir yönetim şekliyle idare edilen, kişi hak ve hürriyetlerini savaş yıllarında kısıtlamış olan Türkiye'nin her şeyden önce bu konumu nedeniyle demokratik bir düzene, yani çok partili ve özgür bir rejime geçmesi bir anlamda kaçınılmaz olmuştur.⁶¹

1.2.3.1.San Fransisko Konferansı

Uluslararası ortamda demokratik rejim ve ideolojilerin hakim olduğu 1945 yılında bu girişimlerin iç politikayı etkilememesi düşünülemezdi. Bu ortamda yeni uluslararası örgütü kuracak olan San Fransisko Konferansına (25 Nisan – 25 Haziran 1945), son dakikada Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek davet edilen Türkiye'nin de çok partili sisteme geçiş doğrultusunda karar verdiği anlaşılıyor.⁶²

⁶⁰ Konyar, a.g.e., s. 24

⁶¹ Konyar, a.g.e., s. 25, Faruk Sönmezoğlu, Uluslar arası politika ve dış politika analizi, Filiz Kitapevi, İstanbul 1989, s. 212

⁶² Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşalı yılları, Tek Partiden Çok partiye (1944 – 1950), Bilgi Yayınevi, s.55; Ertesi gün 24 Şubat'ta, Washington'da Türkiye maslahatgüzarı BM iştirak vesikasını imzaladı. Aynı gün Ankara'da ise, Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Steinhardt arasında "Ödünç verme ve Kiralama Anlaşması" imzalanıyordu. Nihal İncioğlu, Türkiye'de politik değişim ve modernleşme, ALFA, s. 205

San Fransisko Konferansından önce, 1944 sonbaharında liberalleşmenin ilk belirtileri görülmeye başlanmış, Vatan, Tan, Tasvir – Efkar gibi muhalif gazetelerin yeniden çıkmasına izin verilmiştir.⁶³ Ancak iznin söz konusu konferans öncesinde verilmesi dikkat çekicidir. Ülke içinde muhalefet basınının olmamasından dolayı var olan dış eleştirilere karşı yapılmış bir jest olarak görülebilir.

Türkiye San Fransisko Konferansına Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığında kalabalık bir heyetle katılmıştır. Ahmet Emin Yalman'ın anlattıklarına göre, ABD İktisadi Harp Dairesi Türkiye'ye karşı bir tutum izlemiş, hatta dost olmayan ülke statüsü tanınmasını istemiştir. Aynı şekilde savaş sonrası İngiliz yayın organları ve radyolarının Türkiye'yi eleştiren yayınlara başladıkları görülmüştür.⁶⁴

Feridun Cemal Erkin şunları anlatmaktadır; "... O günlerde Türkiye adına gitmekte olduğumuz San Fransisko Konferansı dolayısıyla İnönü bana şu kayda değer sözleri söyledi; Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bize sorabilirler. Böyle bir soruya şu cevabı veriniz. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük bir reformcu olmuştur.... İnönü'nün rolü şimdiye kadar bu çığıra girmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sorunları buna imkan vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanının en aziz arzusudur."⁶⁵

Heyet Başkanı Hasan Saka, konferans devam ederken Reuter Ajansına verdiği demeçte, "Cumhuriyet rejimi, siyasi bir müessese olmak sıfatıyla modern demokrasilerin çok üzerinde, azimle gelişmektedir. Anayasamız en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir ve başkalarını çok geride bırakabilir," diyerek

⁶³ Konyar, a.g.e., s. 60, Nilgün Gürkan, Türkiye'de Demokrasiye geçişte basın (1945 – 1950), s.98; Türk gazeteleri Türkiye'nin demokrasi cephesinde yer almasını şiddetle desteklerken, bazı Fransız ve İsviçre gazetelerinden Almanya'ya savaş ilanı kararı alınmasından sonra, Türkiye'nin aldığı kararla San Fransisko Konferansına katılıp "mükafata konacağı" belirtilmiştir.

⁶⁴ Osman Akandere, a.g.e., s.274-275; San Fransisko Konferansında Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığında Nihat Erim, Feridun Cemal Erkin, Hüseyin Ragıp Baydur'dan oluşan kırk kişiye yakın bir heyet temsil ediyordu.

⁶⁵ Bu konuşma için bkz. F. C. Erkin, "İnönü, Demokrasi ve Dış ilişkiler" Milliyet, (14 Ocak 1974

savaştan sonra Türkiye’de her türlü demokratik akımların gelişmesine izin verileceğini açıklıyordu.⁶⁶

Uluslararası ortamda beliren yeni güç dengesi, Türkiye’nin yalnızca dış politikasını değil, fakat iç politikasını da yakından etkiliyordu. Elbette müttefiklerin zaferi, otoriter tek parti rejimlerine karşı liberal demokrasinin zaferini simgelemekteydi. Artık Avrupa’da müttefik ordularının da yardımı ile çok partili ve serbest seçim esasına dayalı liberal demokrasiyle kurulacaktı. Batı ittifakı içinde yer almak isteyen bir ülkenin de bu önemli siyasal gelişmelerin tamamen dışında kalması elbette düşünülemezdi.⁶⁷

Batı demokrasilerine katılmak kararında olan ve bu nedenle BM Teşkilatının kuruluş çalışmalarında yer alan Türkiye’nin her şeyden önce tek partili otoriter yönetimini değiştirmesi icap etmekteydi. Türkiye’nin bu konudaki niyeti ve düşüncelerinin açıklanması için San Fransisko Konferansı uygun bir zemin oluşturmuştu. Özellikle Sovyet tehdidi karşısında ABD’nin bir kurtarıcı olarak görüldüğü günlerde bu kararı açıklaması Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır. Böylece demokrasiye geçme kararı, Türkiye hakkında olumsuz düşünen ülkeler üzerinde iyi bir etki yaratacaktı. Henüz daha kendi kamuoyunda bilinmeyen ve açıklanmamış olan bu kararı özellikle ABD’ne bildirilmesinin altında yatan başka bir neden olmasa gerektil.⁶⁸

Adnan Menderes, Aydın’da yaptığı bir konuşmada, Türk siyasi hayatı üzerinde savaşın tesirlerini izah ederek, savaş yıllarında karşılaşılan güçlüklerin, tek parti sisteminin memleketin bünyesinde yarattığı zaafı açıkça ortaya çıkardığını,

⁶⁶ Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 103, Bu konuşma için bkz. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Ulus, (17 Mayıs 1945)

⁶⁷ Koçak, a.g.e., s. 134

⁶⁸ Akandere, a.g.e., s. 276, Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 99 (Tan, / Nisan 1945); 24 Şubat 1945 tarihinde Washington’da Türkiye maslahatgüzarı BM’e katılma belgesini imzalamış, 6 Mart 1945 tarihinde de Türkiye’nin San Fransisko’ya resmen daveti kesinleşmiştir. Oysa Arjantin, Portekiz, İspanya, İsveç ve İsviçre davet edilmemiştir. Zekeriya Sertel, Tan Gazetesinde, “BM safındaki Türkiye’yi nelerin beklediğini” şu sözleriyle açıklamaktadır. “Türkiye BM tarafına geçmek ve San Fransisko Konferansına iştirak etmekle, BM’nin harp sonrasına ait verecekleri bütün kararları ve alacakları bütün tedbirleri kabule mecbur olacaktır.”

tek partili memleketler her yerde yenilgiye uğradığı için tek partinin mucizeler yaratacağına bağlanan ümitlerin ortadan kaybolduğunu, böylece tek parti zihniyetinin, İkinci Demokrasi Savaşının kan ve ateş dolu karışıklığı içinde yıkıldığını, hiçbir memleketin büyük milletlerarası olayların ve kuvvetli çağdaş ideoloji akımlarının etkisi altında kalamayacağını, bu etkinin Türkiye’de duyulduğunu söylemiştir.⁶⁹

Her ne kadar içeride 1945 yılı başlarından itibaren tek parti yönetimine karşı gittikçe hissedilen bir muhalefet hareketi başlamışsa da, henüz ne basında ne de TBMM ve parti çevrelerinde çok partili hayata geçileceğine ilişkin resmi bir açıklama yapılmamıştır. Devletin en resmi ağzından yani Milli Şef İnönü’nün 19 Mayıs 1945’te yaptığı konuşma bu konudaki gelişmelere resmiyet ve önem kazandırmıştır. İnönü konuşmasında şöyle demektedir: “Memleketimizin siyasi idaresi, Cumhuriyete kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalkıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.”⁷⁰

1.2.3.2. Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere Katılması

BM Anayasasının imzalanması, İkinci Dünya Savaşını demokrasi cephesinin kazanması ile dünyaya hakim duruma geçen demokratik ideolojilere Türkiye’nin kendi siyasi rejimini uydurması zorunluluğu gibi dış gelişmeler bu gerçeği hızlandırmıştır. Geçiş, doğrudan doğruya Devlet Reisi İnönü’nün tesiri altında CHP Hükümeti’nin aldığı bir kararla yapılmıştır. BM Anayasasını kabul etmekle, Türkiye bu anayasanın demokratik prensiplerine uygun, daha hür bir rejime geçmeyi taahhüt etmiş oluyordu. BM Anayasasını tasdik için TBMM’ye getirilişinde muhalefet ilk defa olarak kendini açığa vurmuştur. Tek parti idaresini sözünü hiç sakınmadan tenkit eden Adnan Menderes, bu münasebetle, BM Anayasasının memleket

⁶⁹ Karpat, a.g.e., s. 127, Cumhuriyet, 18 Temmuz 1946

⁷⁰ Akandere, a.g.e., s. 278, Milli Şef İnönü’nün 19 Mayıs 1945’te Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yaptığı bu konuşma için bkz, Toker, Tek partiden çok partiye (1944- 1950), s. 76, Oğuz Şahin, a.g.e., s. 14

idaresinde halk egemenliğinin sağlanmasını gerektirdiğini, bunun devlet ve kişiye ait siyasi ve toplumsal hakların uygulanmasında karşılıklı saygı gösterme ve serbest seçim yolu ile mümkün olabileceğini belirterek, halk idaresini sınırlayan engellerin ortadan kaldırılması ile milletlerin hürriyet ve bağımsızlığının kuvvetlendirilmiş olacağını söyledi. Andan Menderes'e göre BM Anayasası ile Türkiye'nin anayasası birbirine tam uyuyordu ama CHP'nin aldığı hürriyet aleyhtarı tedbirler iki anayasa arasındaki ahengi pratikte bozuyordu.⁷¹

Türkiye'nin iç siyaseti üzerine uluslararası manevi baskı ve olayların tesiri, özellikle memleketin dıştan gelen tenkitlere aşırı derecede hassas olması, daima bir tartışma konusu olmuştur. Geçmişte yabancı devletlerin baskısı 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları'nın kabulüne yol açtığı gibi, şimdi de BM Anayasasında ifadesini bulan dış baskının CHP'ni siyasi hürriyeti kabule mecbur ettiği iddia edilmiştir.⁷²

İkinci Dünya Savaşından sonra siyasal liberalleşme ve liberal demokrasi eğilimlerini destekleyen uluslararası ortam Türkiye'de hem siyasal iktidarı hem de yeni belirlenmeye başlayan muhalefeti etkilemiştir. Siyasal iktidarı zorlamış, muhalefete ise tek parti yönetimine karşı giriştikleri siyasi mücadelede destek olmuş ve güç vermiştir.⁷³

San Fransisko Konferansı ve BM Teşkilatının kuruluşu aşamasında Türkiye'nin uluslararası alanda yerini alabilmek için gösterdiği çabalar hiç kuşku götürmez ki onu tarihteki hedeflerine de ulaştırmıştır. Yalnızlık, Sovyet tehdidi ve iktisadi problemler arasında kalan Milli Şef yönetimli Türkiye, Batı demokrasisinin kendisinden beklediği demokratik gelişmeleri hızla göstermeye başlamasının ilk sinyallerini vermiştir. Daha konferans heyeti hareket etmeden İnönü, heyetin

⁷¹ Karpat, Türk Demokrasi tarihi, s. 125-128

⁷² Karpat, a.g.e., s. 125, Demokrasi hareketini dış baskıların başlattığı rivayetleri o kadar arttırmıştı ki İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi, Gazeteciler Cemiyeti'ne yaptığı bir ziyarette, hükümetinin Türkiye'nin iç işlerine herhangi bir şekilde müdahalede bulunmadığını ilan etmek zorunda kaldı. Cumhuriyet, 3 Eylül 1946.

⁷³ Akandere, a.g.e., s. 280

uluslararası camiaya açıklamalarını istediklerini bildirmiştir. Böylece Türkiye siyasi tarihinde yeni bir sayfayı açmış olmuştur.

Bu noktada iki farklı yorum yapılmaktadır. Birincisi; İnönü'nün zaten çok partili sisteme uygun gördüğü bir zamanda geçiş yapmayı planladığı, ikincisi ise, çok partili hayata dış faktörler sayesinde kolayca geçildiğidir. Esasen Türkiye siyasi tarihinde bir kırılma noktası olan bu açılım bu iki yorumunda eserdir. İnönü, eğer gerçekten doğru bir zamanda çok partili sisteme geçmeyi planlamamış olmasaydı, bu kadar ani bir şekilde, yabancı bir devlete giden dış işleri bakanına bu açıklamaları yapmasını tembihlemesi beklenemezdi. Şüphesiz ki, bu fikre aslında o kadar uzak değildi ve olasılıklarını planlamıştı. Bir yandan dış faktörlerin etkisi de kaçınılmazdır. İnönü'nün iç siyasette almaya başladığı kararlarda çok önemli bir itici güç olmuştur. Böylece Batı da Türkiye'nin içinde bulunduğu şartları kullanarak etki yapabileceğine dair Cumhuriyet tarihinin en belirgin sinyalini almış oldu

İnönü'nün şu sözleri de unutulmamalıdır: “Demokrasi, her millete, her zaman ve her yerde uyan değişmez bir kalıp değil, şekillerini her milletin kendine göre çizdiği, tarihi bir gelişim mahsulü bir zihniyete sahiptir. Öyle olmasaydı, demokrasi diye anılan memleketlerde idare sistemleri birbirine benzerdi.” (Cumhurbaşkanının güzel nutku, Akşam, 20 Mayıs 1945) İnönü'nün Türkiye için kendi demokrasisini yaratma peşinde olduğunu söylemek doğru olacaktır.

1.2.4. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye

1.2.4.1. Muhalefetin Doğuşu

İkinci Dünya Savaşının müttefikler lehine belli olduğu 1943 ortalarından itibaren, sonraki yıllarda belirginleşecek muhalefetin öncelikle basın yoluyla kendini hissettirdiği görülmektedir. Nitekim, Tan ve Vatan gibi savaş yıllarında daha ziyade ekonomik ve sosyal sıkıntıları dile getiren yazıların açıkça yer aldığı gazetelerde 1943 yılının yaz aylarından itibaren pek alışık olunmayan yazılar yazılmaya başlanmıştır. Tan ve Vatan gazeteleri bünyelerinde verdikleri ve yazdıkları bu tür

yazı ve haberlerle ayrıca sıkça görülen ekonomik ve sosyal sıkıntı ve meselelere yönelik eleştiri ve uyarılara, bir anlamda yönetime karşı oluşan muhalefetin öncüsü olmuşlardır.⁷⁴

1.2.4.2. Kasım 1944 TBMM Açılış Nutku

İkinci Dünya Savaşının sonlarına doğru Türkiye’de Tek Parti yönetiminin, ülkede başlayan ama ciddi bir muhalefet hareketi olarak görülmeyen faaliyetlere karşı takındığı tutum ve anlayışı Milli Şef İnönü’nün 1 Kasım 1944’te TBMM’nin açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmadan anlamak mümkündür. Türkiye’deki tek parti yönetiminin demokratik ve milli bir siyaset takip ettiğini, bütün vatandaşlar için eşit bir adaleti, fikir ve vicdan hürriyetini sağlamaya çalıştıklarını, hükümet işlerinin meclisin sürekli denetimi altında olduğunu, iç ve dış politikada yapılan bütün işlemlerden milletin haberdar edildiğini belirtmektedir.⁷⁵

İnönü, bu konuşmasında ayrıca, İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasında başlayan siyasal liberalleşme ve demokratikleşme çabalarını birer taklit arzusu olarak görmekte ve yönetimin bu tür taklit fikir ve akımlara karşı çıkacağını belirtmektedir.⁷⁶ Bu konuşmasında İnönü’nün muhalefet fikrine nasıl baktığı da görülmektedir fakat 1945 ortalarındaki şartlar İnönü’nün bu sözleriyle oldukça tezada düşmesine sebep olacaktır.

1.2.4.3. Bütçe Görüşmeleri

1945 Mayıs bütçe görüşmelerinde, Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Baydur, Emin Sazak gibi konuşmacılar, bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve memurların acıklı

⁷⁴ Akandere, a.g.e., s. 281, Cemil Koçak, Türkiye’de Milli Şef Dönemi, (1938 – 1945), Yurt yay., s. 348

⁷⁵ Cemil Koçak, İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını, Tarih ve Toplum, s.355, Frederick W. Frey, a.g.e., s. 348

⁷⁶ Cemil Koçak, a.g.e., s. 355

durumu, vurgunculuk, kara borsa, vergi sisteminin verimsizliği ve adaletsizliği konusunda hükümeti şiddetli olarak ve alışık olmadığı bir şekilde eleştirdiler.⁷⁷

Eski Başbakanlardan Celal Bayar ise bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada ekonomik ve sosyal meseleleri ayrıntılı olarak ele almış, ölçülü ve fazla sert olmayan bir tarzda hükümetin ekonomik politikasını eleştirmiştir. Bayar, bütçeye vereceği kabul yada ret oyunun alacağı cevaba göre olacağını belirtmiş ve gerek mecliste ve gerekse kamuoyunda dikkatleri üzerine çekmiştir.⁷⁸ Bütçe oylaması sırasında yalnızca 5 üye ret oyu kullanmıştır. Bu kişiler İzmir milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuad Köprülü ve Eskişehir milletvekili Emin Sazak'tır.

Bütçe oylaması sırasında karşılaşılan bu muhalefet oldukça dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Çünkü uzun yıllardan beri TBMM'nde yapılan bütçe oylamalarında hükümetlerin bütçeleri hep ittifakla kabul edilmiştir. Mecliste tek parti mevcuttu fakat görünen şu ki, mevcut tek partinin bütün milletvekilleri artık aynı fikirde değildi.

1.2.4.4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısının amacı; topraksız ve toprağı az olan köylülerle çiftlik yapmak isteyenlere, geçimlerine yetecek kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan toprağın sürekli işlemesi içinde gerekli donatımı sağlamaktır. Dağıtılacak olan arazi hazine, vakıf ve belediyelere ait topraklardan ve 5.000 dönümden büyük çiftliklerden istimlak yoluyla elde edilecekti. Bu topraklar ihtiyacı karşılamazsa 2000 dönümlük, yani orta büyüklükte çiftliklerde istimlak edilebilecekti.⁷⁹

⁷⁷ Oğuz Şahin, a.g.e., s. 18, Cem Eroğul, a.g.e., s. 348

⁷⁸ Ulus, 28 Mayıs 1945, Kemal Turan, "Bütçe konuşmaları"

⁷⁹ Eroğul, a.g.e., s. 25, Oğuz Şahin, a.g.e., s. 21

Kanun tasarısı, daha TBMM Genel Kurulu'na gelmeden önce Geçici Komisyonunda ele alınmıştır. Sözcülüğünü Adnan Menderes'in yaptığı komisyon, hükümet tasarısını 3 ay süreyle incelemiş ve tasarının adını Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak değiştirmiş ve bazı maddelerinde değişiklikler yaparak tasarıyı kabul etmişti. Tasarı değişikliğine sadece Adnan Menderes muhalif kalmamış, aynı zamanda Refik Koraltan gibi başka milletvekilleri de muhalif konuşmalar yapmışlardır.⁸⁰ Adnan Menderes Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerine yaptığı konuşma ve eleştirileriyle kendisini Türkiye'ye tanıtmış ve kamuoyunun dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştı.⁸¹

Toprak kanunun meclisteki görüşmeleri meclis içindeki muhalefetin ilk defa elle tutulur bir şekilde örgütlenmesine fırsat vermiştir.⁸² CHP'nin hiç uygulayamadığı bu kanun, muhalefetin kuvvetlenmesine yol açmıştır. Bu kanuna muhalefet edenler demokratikleşme kısırtılarının da cesaret alıp mecliste seslerini yükseltmeye başladılar.⁸³

1.2.4.5. Dörtlü Takrir

Mecliste ve partide meydana gelen yeni gelişmelerden ve İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasından güç alan parti içi muhalefet, uzun zamandır süren, fakat büyük bir ihtimalle 1945 yılının kış aylarında ortak bir hareket haline gelen grup çalışması sonunda 7 Haziran'da CHP Meclis Grup Başkanlığına "Dörtlü Takrir" olarak bilinen, ülkede ve partide siyasal liberalleşme talep eden bir önerge verdi.⁸⁴ Dörtlü Takrir, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından

⁸⁰ Akandere, a.g.e., s. 291

⁸¹ Oğuz Şahin, a.g.e., s. 24; Adnan Menderes, çiftçinin donatılması, tarımın fennileştirilmesi ve kredinin arttırılmasını sıkıntıyı gidereceğini söyledi. Kamulaştırma sırasında da seçme hakkının mal sahibine bırakılması gerektiğini belirtti.

⁸² Metin Toker, (1944 – 1950) a.g.e., s. 40

⁸³ Hürriyet Konyar, Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler, s. 31

⁸⁴ Cemil Koçak, Çağdaş Türkiye, 1908 – 1980, Türkiye Tarihi 4, s.137

“Memlekette demokratik usullerin, daha geniş şekilde tatbikine” geçilmesi için verilmiştir.⁸⁵

Önergede, bütün dünyanın demokrasi yolunda hızla ilerlediği belirtilmekte ve Türkiye'nin bu akımdan ayrı kalamayacağı vurgulanmaktaydı. Önerge; daha çok parti içinde serbest ve özgür tartışma olanağı yaratmaya yönelik bir amaç taşıyordu. Bunun yanında tüm ülkede siyasal liberalleşme gereği de açıklanmaktaydı.⁸⁶ Çok dikkatle kaleme alınmış ve görünüşte CHP içinden değiştirmek maksadıyla verilmiş olmasına rağmen bu takrir, kabul edildiği takdirde, memleketin politika hayatında birdenbire köklü bir değişim yaratacaktı. CHP'nin meclis grubu, 12 Haziran 1945'te toplanarak gizli olarak takriri 7 saat görüştüktan sonra, mevcut kanun ve kaidelerin değiştirilmesine yol açacağı ve bu çeşit tekliflerin görüşülme yeri grup toplantısı olmayıp millet meclisi olduğu gerekçesiyle reddetmiştir.⁸⁷

Önerge İnönü'nün de talebi ile reddedildi. Ancak bu ret, daha çok parti içi muhalefetin, partiden ayrılarak yeni bir muhalefet partisi kurmasını sağlama amacına yönelik bir taktik olarak yorumlandı. Parti içindeki tartışmaların sertleşmesi sonucunda basında da muhalefet sertleşti. Vatan ve Tan, aynı zamanda, uluslararası politikada demokratik havanın egemenliğini vurgulamakta, Batılı müttefiklerin yanında yer alabilmek için siyasal liberalleşmenin gerekli olduğunu belirtmekteydiler. Elbette bu sırada uluslararası ortamdaki yeni gelişmeler iç politikada liberalleşme yönünde etkili olmaktaydı.⁸⁸

Takririn verildiği günlerde, İkinci Dünya Savaşı sona ermiş, Türkiye BM anlaşmasını imzalamış ve BM'in kurucusu olarak San Fransisko Konferansına iştirak etmiştir. İkinci Dünya Savaşının demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanması, tüm dünyada tek partili diktatörlük yönetimine dayanan siyasal sistemlerin gözden düşmesi ve serbest seçime dayanan liberal demokrasilerinin canlanması ile

⁸⁵ Samet Ağaoğlu, DP'nin doğuşu ve yükseliş sebepleri adlı kitabında Dörtlü Takririn verilmesi fikrinin Fuad Köprülü ve Adnan Menderes'e ait olduğunu söylüyor, s. 85, Konyar, a.g.e., s. 31-32

⁸⁶ Cemil Koçak, a.g.e., s. 137

⁸⁷ Kemal Karpat, a.g.e., s. 131

⁸⁸ Cemil Koçak, a.g.e., s. 137

tamamlanıyordu. Ayrıca batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkeler (ki Türkiye bu ülkelerin arasında ilk sırada yer alıyordu) kendi sistemlerini bu açıdan yeniden gözden geçirmek zorundaydılar. Siyasal liberalleşme eğilimini destekleyen ve ona uygun olan uluslararası ortam elbette Türkiye'yi de etkiliyordu.

Bu şartlar altında dördümlü takririn ret edilmesi iki farklı yorumla izah edilebilmektedir. İlk yoruma göre; CHP'nin bünyesi henüz "Dördümlü Takrir" gibi ülkede siyasal liberalleşmeyi ve bunun neticesinde doğacak çok partili rejimi kaldırmaya müsait değildi. CHP içinde tek parti sisteminin devamını isteyenler yönetime hakimdiler ve bunlarda hala otoriter tepki alışkanlığı devam etmekteydi. Bu nedenle, takrirden öngörülen hususlar İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasında belirttiği hususlarla aynı olmasına rağmen, CHP'nin müfrit, yani aşırı kesimlerince reddedilmiştir.⁸⁹

İkinci yorum ise, dördümlü takririn bilerek ve kasıtlı olarak reddedildiğini öne sürmektedir. Buna göre takriri verenler, takrirlerinin reddedilmesi üzerine CHP'den ayrılacaklar ve mücadelelerine ayrı bir parti kurarak devam edeceklerdi. Bu durumda CHP ileri gelenlerinin gerçek bir muhalefet partisinin kurulmasına imkan vermek için takriri kasten reddettikleri anlamına gelmektedir.⁹⁰

1.2.4.6. BM Anayasasının TBMM'de Onaylanması

Muhalef cephelerin üzerinde durduğu bir başka konu da 15 Ağustos 1945'te BM Anlaşmasının görüşülmesi sırasında gündeme gelmiştir. Burada söz alan Menderes, BM Anayasasının siyasal özgürlüklerle kişi hak ve özgürlüklerini teminat altına aldıklarını belirterek, bu belgeyi imzalamış ülkelerin iç yönetimlerinde de ulusal egemenliği kurmak zorunda olduklarını belirtti. Menderes, Anayasasının ruhen demokratik olduğunu ve ulusal egemenlik temeline dayandığını, BM Anlaşması ile tam bir uyum içinde bulunduğunu belirtmekle birlikte, fiili durum ile yazılı anayasa

⁸⁹ Metin Toker, a.g.e., s. 68, Kemal Karpat, a.g.e., s. 130, Cem Eroğul, a.g.e., s. 11,

⁹⁰ Akandere, a.g.e., s.309, Feroz Ahmad, Demokrasi sürecinde Türkiye, s. 26; Ayrılp yeni bir partiyi kurmayı isteyip istemedikleri kuşkuludur. Belki de, partiden daha fazla merkezleşme politikası yerine siyasi denetimi gevşetmesini istiyorlardı.

arasındaki bazı tutarsızlıkların ortadan kaldırılmasını da talep etti.⁹¹ Diğer yandan, parti içi muhalefet, önerenin reddinden sonra görüşlerini Tan ve Vatan gazetelerinde ortaya koyarak, CHP yönetimini eleştirmeye başladı. Menderes, Köprülü ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, ulusun yönetim üzerinde denetim sağlamasını, insan temel hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınmasını ve anti-demokratik yasaların kaldırılmasını basında da talep etmeye devam ettiler.⁹²

San Fransisko Konferansı ve Türkiye'nin dünyaya açıkladığı demokratikleşme sözünden sonra parti içinde olası muhalefet olarak bekleyen şahıslar ilk fırsatta eleştirilerini beyan etmeye başladılar. Hiç şüphe yoktur ki, bu muhalefet hareketlerinin doğmasının sebebi Türkiye için başlayan yeni dönem olmuştur. Muhalefet olan şahıslar söz konusu konularda eleştiri konuşmaları yaparken esasen bizzat üyesi oldukları tek parti yönetiminin hukukunu ve ideolojisini eleştirmeye başlamışlardır.

Ali Gevgilili'ye göre İnönü'nün 1945'ler sonrasında nasıl bir yöntem uygulayacağı, şöyle özetlenebilirdi:⁹³

1. Öncelikle Türkiye'de Atatürk döneminde izlenen Sovyetler Birliği'yle yakın ilişki sürdürmeye dayalı anlayış tümüyle etkisiz kılınacaktı. Bu bir anlamda sola darbe planıdır. Almanya ile yakınlık isteyen ultra sağ ise zaten BM'e girilmesinin hemen ertesinde etkisiz kılınmış bulunuyordu.
2. Tek Partiden Çok Partiyeye geçiliyor görünse de, gerçekte ancak iki partiye geçilecekti. CHP karşısında, özellikle İnönü açısından kabul edilebilir nitelikteki muhaliflerden

⁹¹ Ayın Tarihi, Eylül 1945, sayı 142, s. 25-27; Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun gazetecilere yaptığı basın toplantısında şunları söylemiştir: "Harp biter bitmez mağluplardan başka hemen bütün devletler demokrat olduklarını ilan etmekte tereddüt göstermedi. Tek çatlak ses, Türkiye'den çıktı" diyen Saraçoğlu, Menderes'i ima ederek, bir milletvekilinin meclis kürsüsünde "Anayasamız demokrattır, ama fiiliyat demokrat değildir" sözlerini hatırlatmakta ve bu sözü iki İstanbul gazetesinin alkışlarla karşıladığını belirtmektedir.

⁹² Hürriyet Konyar, a.g.e., s. 35

⁹³ Ali Gevgilili, a.g.e., s. 35

- oluşan bir orta sağ yada liberal politik parti ortaya çıkarılacaktır.
3. CHP’de giderek kendi içinde bir temizleme ve arınma işleminden geçirilecekti. 1930’lu yıllarda CHP için düzenlediği tüzük, Recep Peker’in simgelediği tarihsel bürokratik, merkezci, otoriter felsefe ve iktidar, aşama aşama yıkılacaktır.
 4. CHP ile yeni muhalefet partisi belli bir etkinlik sağladıktan sonra, ulusal şef olarak İnönü’de bu iki kesimin üstüne yükselecek ve Çankaya’dan büyük bir hakem gibi oyunun kurallarına uygun biçimde oynanmasını denetleyecektir.

1.3.Siyasal Muhalefetin Ortaya Çıkışı

1.3.1. İnönü’nün 1 Kasım 1945’te Yaptığı TBMM Açılış Nutku

“Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde muhafaza olunmuştu. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk Milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir. ... Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiç birinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, hükümet karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olamaması talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevki ile, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka bir siyasi partinin kurulması mümkün olacaktır.⁹⁴

Milli Şef İnönü’nün bu konuşmasını yaptığı günlerde, CHP’ne muhalefet olarak kurulan Milli Kalkınma Partisi kurulalı kısa bir süre olmuştu. Ancak ne mecliste ne de halk nazarında ihtiyaç duyulan muhalefet partisi olma özelliğini

⁹⁴ Kamutaydan Söylevler, s.12

taşımadığından fazla ciddiye alınmamaktaydı. Dolayısıyla, Türkiye’de çok partili hayata geçişte önemli bir adım olarak görülen nutukla İnönü’nün yeni bir partinin kurulmasını istediği söylenebilir. Ancak ülkede başlayan muhalefet hareketinin istediği demokratikleşme ile Milli Şef’in konuşmasında beliren ve yönetimin de görüşü olarak kabul edilen demokratikleşme anlayışları çok farklıdır.⁹⁵

1.3.2. Milli Kalkınma Partisi

6 Haziran 1945’te yeni bir parti kurmak için başvuruda bulunarak 18 Haziran 1945’te izin alıp, Temmuz başında resmen kuran kişi Türk siyasi yaşantısına Nuri Demirağ olarak geçmiştir.⁹⁶ Kurucusu Nuri Demirağ’ın açıklamalarına göre MKP, siyasi yönden “milliyetçi ve liberaldir”. Parti, iktisadi politika olarak “devletçiliğe” karşıdır. Ticaretin ve sanayiinin serbestçe gelişmesinden yanadır. Partinin ahlaki esaslara geniş yer vermesi ve bu konuda bazı kaideler geliştirmesi, diğer bir özelliğiydi.⁹⁷

1.3.3. Demokrat Partinin Kuruluşu

CHPliler ortaya çıkan bu muhalefet karşısında Türkiye’de kurulması istenilen demokrasinin nasıl bir demokrasi olması gerektiği konusunda görüşlerini belirtmeye başladılar. CHP’ne göre demokrasinin Batı da görülen aksaklıklarından uzak durularak kurulacağını belirtiyorlardı.⁹⁸ Celal Bayar, parti programını İnönü’ye götürerek, laiklik, eğitim ve dış politika konularında teminat vererek gerekli onayı

⁹⁵ Akandere, a.g.e., s. 339, Taner Timur, Çok partili hayata geçiş, s.15, Metin Toker, a.g.e., s.74

⁹⁶ Oğuz Şahin, a.g.e., s. .54, Metin Toker, (1944 – 1950) Tek Partiden çok partiye, s. 70; Hükümet Eylül ayının 22’sinde Milli Kalkınma Partisinin kurulmasına resmen müsaade etti. MKP, CHP için fazla bir şey ifade etmemekteydi ki, Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1945 nutkunda hala, “Bizim tek eksliğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır” diyordu.

⁹⁷ Kemal Karpat, Türk demokrasi tarihi, s. 343, Bkz. Tunaya, Siyasi partiler, s. 693-748, Dr, Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve CHP, s. 195-197

⁹⁸ Konyar, a.g.e., s. 40, Şerif A. Mardin, Political participation in Turkey, Historical backgrounds and present problems, Der., Gabriel Ben-Dor ve Engin D. Akarlı, Boğaziçi Üni. Yayınları, 1975, s. 23; 1946’da Atatürk’ün ölümünden sonra, üçüncü defa önemli bir muhalefet partisi oluştuğunda, CHP içinde karakteristik olarak aynı uyarılar vardı: “Köylere ve kırsal kesime destek toplamak için gitmeyin...”

almasının ardından, Ocak 1946 günü DP, Celal Bayar'ın liderliği altında resmen kuruldu. Böylece, geçmişteki birçok parti gibi DP'de doğrudan doğruya millet meclisinin içinden koparak meydana gelmiş, ilk olarak halk içinde egemen olan bir hareketten doğmamıştır.⁹⁹

DP programı iki ana görüş etrafında kaleme alınmıştı. Partinin siyasal amacı ülkede demokrasinin geniş ve ileri ölçüde gerçekleşmesini sağlamaktı. Temel hak ve özgürlüklere geniş yer verilmişti. Bu arada dernek kurma özgürlüğü vurgulanmış, tek dereceli seçim sistemi talep edilmiş ve seçim güvenliği üzerinde önemle durulmuştu. Ekonomik faaliyetlerde ise özel girişimin ve sermayenin esas olduğu belirtiliyordu. Parti, laikliği dinsizlik biçiminde anlamıyordu ve din özgürlüğünün diğer özgürlükler kadar önemli olduğunu savunuyordu.¹⁰⁰

CHPliler yeni oluşacak demokrasinin bir “Anglosakson demokrasisi”ne benzer biçimde dengeli ve düzenli biçimde işlenmesini istiyorlar, bunun için de gerekli fedakarlıktan kaçınmayacaklarını vurguluyorlardı.¹⁰¹ CHP, DP'nin kuruluşunu son derece olumlu karşılanmıştır. CHP, yeni partiyi hükümet ve yönetimi denetleyecek yeni bir denetim organı olarak görme eğilimindeydi. DP'nin ilk zamanlarda karşılaştığı en büyük güçlük, kendisinin “muvazaa partisi” olmadığını ve CHP'den farklı bir parti olduğunu anlatmak ve toplumu buna inandırmak olmuştur.

⁹⁹ Karpat, a.g.e., s. 135, Osman Akandere, a.g.e., s. 343, Koraltan'ın kızına göre Bayar'ın kurulacak yeni partinin isminin ne olacağını kendilerine sorduğunu ve kendisinin de partiye ne isimler konulması isteniyor diye sorduğunu, bunun üzerine Bayar'ın “Doğan Güneş Partisi” ve “Demokrat Parti” isimlerinin konuşulduğunu söylediğini belirtmektedir. Koraltan'ın kızı anlatımlarını devamlı şöyle sürdürmektedir; “Benim fikrimi sorarsanız” dedim,...”Demokrat Parti” olması daha uygun, çünkü her lisanda “Demokrat” kelimesi vardır ve kolay akılda kalır, (Birand, s.32)

¹⁰⁰ Karpat, a.g.e., s. 322-338, Ulus, 8 Ocak 1946, “Yeni parti kuruldu”

¹⁰¹ Karpat, a.g.e., s. 137, Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 156; Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi, “Türk demokrasisinin 25 yıllık seyrine” bakarak, muhalefete ilişkin şu noktaya dikkati çekmiştir. “ Biz de muhalefet, bir murakabe unsuru olarak yaşamayı denememiş, daima reaksiyoner bir çehre ile inkılabı karşı cephe almış, yahut da gayesiz ve prensipsiz, sırf o günkü hükümetten memnun kalmayanlara dayanarak iktidar yerini ele geçirmek istemiştir... Bununla beraber, halk idaresini amaç bilen rejim, her fırsatta demokrasi yolunda cesaretli adımlar atmaktan çekinmemiştir...Serbest Fırka tecrübesizliğinin başarısızlığa uğraması kimseyi ümitsizliğe düşürmemiştir. 1943 seçimlerinde, bir çok illerde fazla namzet göstermek suretiyle, harp şartlarına rağmen demokratik prensiplere doğru kuvvetli bir adım atmaktan halk Partisi geri durmamıştır. (Türk Halkçılığında gelişme, Cumhuriyet, 9 Haziran 1945), Konyar, a.g.e., s. 45

Ancak muhalefet partisinin hızla örgütlenmeye başlaması üzerine CHP'nin tutumunda önemli bir değişiklik meydana gelmiştir.¹⁰²

1.3.4. Muhalefetin Yaşamalarını Sağlamak İçin Mücadele

CHP 2. Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946'da Ankara'da toplandı. İnönü'nün önerisi üzerine "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" sıfatları kaldırıldı. Bunun dışında, kurultayda siyasal hayatın çok partili hayata uyum sağlamak için bazı önemli siyasal değişikliklerin bir an önce yapılması gerektiği açıkça belirtildi. İnönü, yaptığı konuşmada, muhalefetin itiraz ettiği bir başka noktaya daha değindi ve Cumhurbaşkanlığı ile Parti Genel Başkanlığının birbirinden kesinlikle ayrılmayacağını vurguladı.¹⁰³

Devlet Başkanlığı ile Parti Başkanlığının ayrılması fikri, daha önceki TıCF ve SCF deneylerinde olduğu gibi; muhalefet partisi ile birlikte gündeme getirilmiştir. Aynı konuyu 20 Eylül 1945 tarihinde Asım Us ele alarak, Amerika'yı örnek vermiştir: "Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt, Demokrat Partinin başkanı idi. Bugünkü Cumhurbaşkanı Truman'da öyledir. Amerika'da her cumhurbaşkanı olarak seçilen devlet başkanı kendi partisinin de başkanı olur. Amerika'da bu hiçbir mahzur teşkil etmiyor. Türkiye'ye gelinde bunu demokrasi sistemine uygun görmeyenler var.

¹⁰² Cemil Koçak, a.g.e., s. 141, Feroz – Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi, 1945 – 1971, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Temmuz 1976, s. 19; Başbakan Saraçoğlu partiler ve dış siyaset konularında Daily Telegraph (Londra)'a verdiği demeçte: "Dahili işlerden dolayı partiler arasında ne gibi anlaşmazlık ve ihtilaf çıkarsa çıksın, biz dış siyaset konusunda birleşmiş bulunuyoruz., Frederick W. Frey, a.g.e., s. 351; Demokratlar, Cumhuriyet Partilerine göre daha genç ve tecrübesizdiler. DP'nin yaş ortalaması 48.9 iken CHP'nin 53.2 idi. DPLi milletvekillerinin %83'ü daha önce hiçbir Parlamento tecrübesi yaşamamışken, CHP'nde bu oran %35 idi.

¹⁰³ Konyar, a.g.e., 44, Ayın Tarihi, Mayıs 1946, sayı 148, s.18, Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 20; CHP, yabancı basına iç siyasete dair demeçler veren Fuat Köprülü nedeniyle DP'ye hücumlarda bulundu. Köprülü, New York Times ve Chicago Tribune gazeteleri temsilcilerine şöyle bir demeç vermişti: "Türkiye hükümeti memleketin politika hayatında gayrı kanuni ve demokrasiye aykırı metotlara başvurmakla suçlandırılmaktadır", Cumhuriyet, 15.5.1946

Demokrasiyi Amerika’da öğrenmiş olan Ahmet Emin Yalman’ın ileri sürdüğü tez budur”.¹⁰⁴

Hüseyin Cahit Yalçın, “devlet başkanlığı ile parti başkanlığı görevinin aynı kişide toplanmaması demokrasininin gereği değildir” diyerek, DP’nin fikri ve arzusu prensip ve hukuk bakımından müdafaa edilemez” görüşünü ileri sürmüştür. Yalçın, Batı demokrasininin özelliklerine, geleneklerine ve siyasi şartlarına göre, az çok bir değişiklik taşıdığını, birbirine çok yakın ülke olan Fransa ve İngiltere’de bile demokrasileri arasında fark olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵

Uygulanan model, İnönü’nün hesaplarına tümüyle uygun bir gelişme göstermemiştir. Ancak, muhalefetin beklenenden çok daha hızlı gelişmesi, yönetimin bir çok umudunu da yıkmıştır. DP, kurulur kurulmaz, basın, iş çevrelerinin, aydınlarının ve geniş halk kitlelerinin desteğini hızla kazanarak, tüm yurttan bir saman alevi gibi aniden her yana yayılmıştır. Bu gelişimi frenlemek için, CHP iki tür önleme başvurmuştur. Birincisi, kamuoyuna şirin gözükp DP’ye kaymasını durdurmak olmuştur. İkincisi ise, bir takım oyunlara başvurarak muhalefetin güçlenmesini engellemek olmuştur.¹⁰⁶

1.3.5. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları

İsmet İnönü seçimlerin öne alınmasını ve kendi 1 Kasım 1945 nutkuna neden aykırı düştüğünü şöyle açıklamaktadır; “Seçimi tabii olarak 1947 için düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi.” İnönü sadece yeni seçime girmek kararında değildi. Bu seçimlere kurulmuş partileri de mutlaka iştirak ettirmek niyetindeydi.

¹⁰⁴ Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 359-360, Vakıf, 20 Eylül 1945, Asım Us; Amerika’nın “Birleşik Devlet” , olmasının önemli olmadığını, önemli olanın “Amerika Cumhurbaşkanı’nın aldığı kararların kimi ilgilendirdiği” olduğunu yazmaktadır.

¹⁰⁵ Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 368, “Cumhurbaşkanlığı ve Parti Başkanlığı”, Tanin, 14 Ocak 1947, Hüseyin Cahit Yalçın bu isteğin altında yatan anlayışı şöyle açıklamaktadır. “Biz Türkler”, daha ziyade Fransız kültürü ile yetişmiş ve dünyayı Fransız örf ve adetlerini göz önünde tutuyoruz. Bizi yanıltan nokta prensipte bağlılık değil, taklitçiliktir...”

¹⁰⁶ Cem Eroğul, Geçiş sürecinde Türkiye, s. 116

Cumhurbaşkanı endişesinin sebebini de anlattı. Mesele, böyle buhranlı bir anda Türkiye'nin dışardan görünecek manzarasıyla ilgiliydi. “Son zamanlarda bazı memleketlerde seçime iştirak etmeme taktiği görülmüştür. Bunun manası yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmektir.”¹⁰⁷

21 Temmuz Genel Seçimleri tam bir baskı içinde geçmiştir. Seçim çevrelerinin illerden oluştuğu çoğunluk sistemine göre yapılan seçimlerde, DP 465 milletvekilliğinden 62'sini kazanmıştır. Yeniden Cumhurbaşkanı olan İnönü, yeni hükümeti, yetkici eğilimleri ile tanınmış olan Recep Peker'e kurdurtmuştur. Muhtemel olur ki; kendi yarattığı sınırlı çok partili düzen dahi, İnönü'yü rahatsız etmeye başlamıştı.¹⁰⁸

DP, CHP'yi ve yönetimi seçimlere hile ve baskı karıştırdığı gerekçesi ile suçlamıştır. DP'nin şiddetli itirazları ile yoğun protesto hareketleri seçimin resmi sonuçlarını değiştirmeye yetmedi, ancak 1946 genel seçimleri Türk Siyasi tarihine “usulsüz seçim” olarak geçmiştir. İnönü, yeniden Cumhurbaşkanlığına seçildi. TBMM Başkanlığına da CHP'nin adayı olan Kazım Karabekir getirildi. Recep Peker'de hükümet kurmakla görevlendirildi.¹⁰⁹

Recep Peker hükümeti işe önce ekonomik tedbirler olarak başladı. Ekonomik tedbirlerin en önemlileri dış ticaretle ilgili olup 7 Eylül Kararları adı ile anılmaktadır. Bu tedbirlerin esası, serbest rekabet yolu ile iç fiyatları dünya piyasası fiyatlarına uydurmak ve böylece ekonomiye istikrar verip barış zamanı şartlarına uymasını sağlamaktı. Bunun sonucu olarak ithalat serbest bırakıldı ve harp yıllarında birikmiş dövizler ithalatla ihracatı denkleştirmeye bakmaksızın ithalata harcandı. Bretton Woods anlaşması uyarınca Türk parasının değeri 1\$=2.80TL olmak üzere düşürüldü.

¹⁰⁷ Metin Toker, a.g.e., s. 104

¹⁰⁸ Cem Eroğul, Geçiş sürecinde Türkiye, s. 116, Hürriyet Konyar, a.g.e., s. 48; CHP oldukça mücadeleli geçen bu seçimde batılı demokrasilerde nasıl bir seçim mücadelesi yapıldığını ve bizde nasıl olması gerektiğini belirtmektedir. Demokrasi konusunda en olgun örneğin İngilizlerde olduğunu söyleyen CHP'iler bu demokraside muhalefetin de dürüst, bilgili ve görgülü kişilerden oluşan üstün yetenekli kişiler olduğunu söylemektedirler.

¹⁰⁹ Cemil Koçak, a.g.e., s. 144

Ayrıca ithal muameleleri oldukça hafifletildi ve Merkez Bankası'nda Altın Satışı serbest bırakıldı.¹¹⁰

Devalüasyon tüm kamu ürünleri fiyatlarına zincirleme zamları birlikte getirdi, geçim pahalılığını daha da şiddetlendirdi. Bunun yararınıysa, dış borç bekleyen iktidardaki CHP yerine, parlayan DP muhalefeti görüyordu. Bayar ve DP, devalüasyonu şiddetle eleştirirken, “aynı sistemin” hemen hemen onar yıllık aralarla Türkiye’de sürekli işlemeye başlayacağını o anda herhalde akıllarından geçirmemekteydiler. Bayar, Menderes ve diğer DPliler, bütçe açıklarının çığ gibi büyüdüğünü, mali durumun bozulduğunu, enflasyonun olağanüstü arttığını, köklü önlemler gerektiğini 1946 sonlarında Meclisten yüksek sesle söylüyorlardı.¹¹¹

Bu uyum sağlama tedbirlerinin ilk sonuçları halk açısından ağır sonuçlar vermeye başlayınca, hükümetin itibarı düştü ve halk muhalefete daha da yakınlaştı.

1.3.6. Demokrat Partililerin Meclis Boykotları

DPlilerin meclisi boykot etmeleri, demokrasiye geçişin önemli bunalımlarından birini oluşturmaktadır. Aralık ayında 1947 yılı bütçe görüşmeleri mecliste görüşülürken iki parti arasında önemli anlaşmazlıklar çıktı. DPliler hükümetin bütçe tasarısını şiddetle eleştirdiler. Adnan Menderes, bütçenin yeterince çok olmadığından gittikçe bozulan ülke ekonomisinden ve ülke ekonomisi için bütçenin dengeleyici önlemlerden yoksun olduğundan tarımın yeterince desteklenmediğinden, bürokrasinin çok yaygın hale geldiğinden bahsetti.

Başbakan Recep Peker’in, Adnan Menderes’in bu sözleri “psikopat bir ruhun ifadesidir” diyerek değerlendirmesi ve Celal Bayar’ın da halkı isyana teşvik ettiğini söylemesi üzerine DPliler 9 gün sürecek meclis boykotunu başlattılar. Her geçen gün bunalımın daha da artması sonucu İsmet İnönü duruma müdahale etmek durumunda kalmıştır. İsmet İnönü, Celal Bayar’ı konuşmak üzere davet etti. Bu konuşmadan

¹¹⁰ Kemal Karpat, Türk demokrasi tarihi, a.g.e., s. 150

¹¹¹ Ali Gevgilili, a.g.e., s. 48-49

sonra Demokratlar böyle durumların tekrarlanmaması için güvence alarak 27 Aralık'ta meclisteki yerlerine dönmüşlerdir.

İsmet İnönü'nün bu müdahalesi önemlidir, çünkü böylelikle hükümetin muhalefeti tamamen yok etme niyetinde olmadığı, aksine güç şartlar içinde de olsa ona yaşaması için yardımcı olacağı anlaşılmıştır.¹¹²

Türkiye'nin 1945 yılında tek partili dönemi kapatıp siyasal muhalefete yeniden izin vermesi uluslararası ortamın etkileriyle açıklanabileceği gibi başka nedenlerin olduğu da unutulmamalıdır. Türkiye'nin dış politika açısından pozisyonuna baktığımızda, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde artık bir kopma değil, bir savaş havasının egemen olduğu görülmektedir. Bunun karşılığında da Türkiye kendisine Batı ittifakı içinde yer aramaktadır.

Genellikle hem fikir olunan ve CHP tarafından da kabul edilen görüşe göre, İsmet İnönü'nün muhalefete izin vermesi düşüncesi aslında savaştan önce, Atatürk'ün ölümünün hemen sonrası için planlanmaktaydı, fakat İkinci Dünya Savaşının göstere göstere gelmesi nedeni ile İsmet İnönü, şartların henüz yeterli olmadığını düşündü. Dolayısıyla, 1946 yılına dek bir savaş tehdidinde karşı otoritenin tek elde toplanmasını uygun bulan ve siyasal muhalefete izin vermeyen yönetim kadrolarının, yine bir saldırı tehdidinde (SSCB) karşı bu kez daha farklı düşünmeleri de aslında beklenmemelidir.

Sovyet tehdidinin olduğu koşullar altında Batı ittifakında yer almak isteyen Türkiye'nin bir rejim değişikliğine gidecek ölçüde baskı altında olduğu da aslında tam manasıyla doğru değildir. Çünkü yine savaş yıllarında Mihver yanlısı bir dış politika izleyen İspanya ve Portekiz, batılı devletler olarak bir rejim değişikliğine gitmemişler ve Portekiz'de Salazar, İspanya'da Franko diktatörlüğü varlığını devam ettirmişlerdir. Buda göstermektedir ki, savaş sonrasında “demokrasi patlamasından” hiç etkilenmeyen Avrupalı devletlerde vardır.

¹¹² Cem Eroğul, a.g.e., s. 50-52

Türk devlet adamları ise, Batı ittifakı içinde yer alabilmek için iç politikada demokratikleşme adımlarının atılması gerektiğinin bilincindeydiler. Esasen, hissedilen mevcut dış baskı bunu tek başına zorlayacak kadar güçlü değildi; ama serbest seçimlere dayanan, çok partili siyasal rejimin bulunmadığı bir ülkenin batı devletlerinin yanında yer alabilmesinin kolay kolay mümkün olamayacağı bilinmesi, kendiliğinden bu baskıyı oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, Türkiye kendi dış politika seçimlerinin sonucu olarak kendi baskısını kısmen kendi oluşturmuştur. Burada, oluşan dış faktörler ancak aracı olmuş denilebilir.

Uluslararası politikanın Türk iç politikasındaki karar alma mekanizması içindeki etkiyi incelerken, etkinin özellikleri vurgulanmalı ve karar mekanizmasının ülke geleceği için yaptığı tercihler irdelenmelidir. çünkü demokratik olduğunu iddia eden bir ülke, demokratik olmadığını beyan eden bir ülkeden daha fazla eleştirilir.

İç politikaya baktığımızda, tek parti yönetimi boyunca kendilerini siyasal alanda meşru bir biçimde temsil ve ifade etme olanağı bulamayan değişik anlayıştaki muhalefet akımları, 1945 yılında, gerek uzun zamandır yönetime karşı oluşan birikimlerden ve gerekse İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlenen ekonomik politikaların yarattığı ağır ekonomik ve sosyal sorunlardan dolayı kendilerine geniş bir toplumsal taban bulma olanağına sahiptiler. Muhalefet, yeni olmanın verdiği güçle, kısa zamanda değişik toplumsal grupların temsilcisi olma durumuna erişme olanağına sahip olmuştur.

Sorun siyasal muhalefete izin verip vermeme sorunu olduğu sırada, söz konusu izin gerek dış politika gelişmelerini değerlendiren ve gerekse iç politikada gelişen siyasal muhalefet akımına dikkat eden İsmet İnönü tarafından; kendi saptadığı bir zamanda ve kendisinin çizdiği biçimde, yine kendisinin onayladığı siyasal kadrolar tarafından kullanılmak üzere 1945 yılında verilmiştir. Görüldüğü

üzere, İnönü geçişin aşamalı ve tedrici olmasını tercih etmiş, süreç içinde liberalize edilen rejiminin denetim altında olmasına özel bir önem vermiştir.¹¹³

Burada üzerinde durulması gereken önemli husus şudur; gerek Milli Şef İnönü gerek mevcut Başbakanlar ve CHPLi yöneticiler tarafından 1945 yılına kadar, Türkiye'nin yapısına en uygun idare tarzının "Tek Parti Yönetimi" olduğu, yapılan konuşma ve açıklamalarla resmen savunulmuştur. Hatta bu konuda o kadar ileri gidilmiştir ki, Türkiye'de tek partili yönetimin ve rejimin dünya içinde en ileri yönetim tarzı olduğu dahi savunulmuştur. Bu özelliğiyle diğer dünya ülkelerinin Türk siyasi rejimine kendilerine örnek alacaklarını dahi ileri sürmüşlerdir.

Sonuç olarak, İnönü'nün 1969'da TBMM'de söylediği şu sözler o günlerdeki düşüncelerini net bir şekilde anlatmaktadır: "1945 ve 1946'da demokratik rejimi getirmeseydik, asıl kanlı ihtilal o zaman olacaktı ve o zaman, bugünkü pek kıymetli Atatürkçüler ağızlarına geleni söyleyip, memleketi bir büyük harp badiresinden selamete çıkmış olan memleketi, ayaklarıyla isyana itiyorlardı."¹¹⁴

2. 1946'dan İtibaren Demokrat Partili ve Cumhuriyet Halk Partili Siyasal Yaşam

2.1. İç Politika

2.1.1. İktidar ve Muhalefet İlişkileri

Demokratların 7 Ocak 1947'de, partinin kuruluşunun birinci yıl dönümünde, Ankara'da topladıkları birinci büyük kongreleri, Türk siyasi tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. Gerçekten de, cumhuriyet kurulalı beri Türkiye'de, ilk defa başarılı bir muhalefet partisi, baştan sona hürriyetçi bir kongre topluyor ve iktidara açıkça kafa tutarak, aldığı kararların uygulanmaması halinde onu milletin yargısına terk edeceğini gür bir sesle ilan ediyordu.¹¹⁵

¹¹³ Cemil Koçak, Geçiş sürecinde Türkiye, s.139

¹¹⁴ Akandere, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Türkiye'de çok partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tehditler (1938 –1945), s. 360-369

¹¹⁵ Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s. 45, Ulus, 7.1.1947

Bayar, kongre de karşılaşılan güçlükleri sıralamış ve demokrasinin gelişmesi için, bundan böyle alınması gerekli tedbirleri bildirmiştir. Üç noktada toplanan tedbirler, -özetle, anayasaya aykırı kanunların tasfiyesi, seçim kanununun güvenceli hale getirilmesi, devlet başkanlığının ayrılması- bütün kongre çalışmalarının ana teması haline gelmiştir.¹¹⁶

DP'nin Anayasaya ilişkin olarak getirdiği eleştirilere karşılık CHPliler, en ileri demokrasiler de bile anayasanın mutlak hükümlerinin zamanın gereklerine göre kayıt ve şartlara bağlandıklarını söylediler, bütün demokrat ülkelerde anayasa ile özel kanunlar arasında farklar bulunduğunu çünkü mutlak ve soyut kavramlarla hayat ve gerçeklik arasında farkın hep var olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Cumhuriyet Anayasasının nihai gayesinin, "Batı demokrasileri ve Anglosakson memleketleri hürriyeti rejimini Türkiye'de yerleştirmek," olduğunu tekrarlamışlardır.¹¹⁷

21 Temmuz seçimlerinden beri bir türlü dinmeyen, aksine gittikçe şiddetlenen anlaşmazlıklar, öyle bir aşamaya gelmişti ki, uzlaştırıcı bir girişim olmadığı takdirde rejimin bir çıkmaza sürüklenmesi tehlikesi belirmişti. Recep Peker hükümetinin geri adım atmaya niyeti yoktu. DP'nin ise "Hürriyet Misak'ın"dan sonra bunu yapması söz konusu olamazdı. İnönü'nün uzlaştırıcı bir rol oynayabileceği hususunda genel bir kanaat gelişmeye başlamıştı.¹¹⁸ Bu durumda rejim İnönü'nün yapacağı müdahale ile ya devam edecek ya bitecekti.

2.1.2. 12 Temmuz Beyannamesi

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan milletvekili genel seçiminden 12 Temmuz 1947 tarihinde yayınlanan "12 Temmuz Beyannamesine" kadar geçen süre, çok partili hayata geçiş sürecinde en kritik dönem olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde iki parti arasındaki siyasi mücadele ve karşılıklı suçlamalar gittikçe

¹¹⁶ Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s. 46

¹¹⁷ Konyar, a.g.e., s. 58, Nihat Erim, "Ortaya konan vesikalar", 2.2.47, Ulus

¹¹⁸ Cem Eroğul, a.g.e., s. 55

sertleşmiştir. Peker hükümeti, muhalefeti yasa dışına çıkmak ve halkı isyana kışkırtmakla; Bayar ise, Peker'i DP üzerinde sürekli baskı uygulamak ve tek parti geleneklerini sürdürmekle suçluyordu.¹¹⁹

İnönü, bu beyannameinde, hükümetle muhalefet arasında düzenlediği temasları anlatmış ve gayesinin iki taraf arasında bir güvenlik duygusu yaratmak olduğunu bildirmiştir. İnönü, tarafsız görünen bu uzlaştırıcı formüllerde, aslında açıkça taraf tutmuştu. Ya baskı yeniden kurulup tek parti devrine dönülecek ve o taktirde muhalefet yöneticileri meçhul bir akıbete sürükleneceklerdi; ya da halk direnecek ve yine sonu meçhul bir karışıklıklar dönemi başlayacaktı.¹²⁰

Sonuç olarak yayınlanan bildiri sertti. Biçimsel bir muhalefet sürdürmenin bugünkü kötü rejimi zayıflatmayıp aksine geliştireceği belirtiliyor, dolayısıyla sadece iktidar değil muhalefet yöneticileri de uyarılıyordu. Bunalımın atlatılması demek sertlik dönemlerinin adamı olan Peker'in de sonu demek anlamına gelmiştir.¹²¹

2.1.3. CHP 7. Büyük Kurultayı

CHP 7. Büyük Kurultayı 17 Kasım 1947'de Ankara'da toplandı. Bu, partinin iktidarda iken yaptığı son kurultaydı. İnönü'nün kurultayı açış konuşmasında verdiği talimata uygun olarak, DP'nin kuruluşundan beri eleştirdiği, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide birleşmesi uygulamasının yeniden düzenlenmesi yolunda girişimde bulunuldu. Buna göre, İnönü Cumhurbaşkanı olduğu sürece, kurultayın seçeceği bir kişi, CHP Genel Başkan Vekili olarak İnönü'nün bütün yetkilerine sahip olacaktı. Bu amaçla parti tüzüğü değiştirildi.¹²²

CHP bu kurultayda hukuki ve siyasi bakımdan ayrı bir kimliğe bürünmektedir. Kurultayda Cumhurbaşkanı ve Parti Başkanı İsmet İnönü bir

¹¹⁹ Cemil Koçak, a.g.e., s. 145, Mahmut Goloğlu, Demokrasiye geçiş 1945 – 1950, Kaynak Yay., İstanbul 1982

¹²⁰ Cem Eroğul, a.g.e., s. 58-59

¹²¹ Kemal Karpat, a.g.e., s. 167-168

¹²² Cemil Koçak, Geçiş sürecinde Türkiye, s. 149

konuşma yaptı. İnönü önce tek dereceli ve erken seçim konularına değinerek, “sayın üyeler, sizleri Türk halk iradesinin yeni bir aşamasına karar vermeniz için çağırdım, bu tek dereceli seçimdir. Bu seçimi doğal olarak 1947’de düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri, ülke yönetimini bir an önce kararlı kılmak zorunluluğunu gösterdi. Dünyanın hali, daha bulanık ve karanlık olacak, uzun bir sürünceme yolu tutmuştur. Bu yolda ne gibi ihtimaller karşısında kalacağımızı kestiremiyoruz. Bir yıldan beri memleket içinde TBMM’nin otoritesi üzerinde saygılı olmayan tartışmalar olmuştur. İçeride ve dışarıda hiçbir politika, otoritesinden kuşku duyulan bir millet meclisi ile yürütülemez. Bunun doğal sonucu hızla bir seçime gitmek olağanüstü bir engel çıkmazsa, yeni seçime gitmek kararındayız” şeklinde bir konuşma yaptı.¹²³

Kurultayın sonucunda İnönü, CHP Genel Başkanlığının kaldırılarak dört yılda bir Genel Başkanlık seçimi yapılmasının doğru olacağını belirtti. CHP Kurultayı, İsmet İnönü tarafından istenen bütün değişiklikleri kabul etti. Ayrıca gereği kalmamış olan Halk Partisi Müstakil Grubu tüzükten çıkarıldı.

Ulus gazetesinde, Kurultay sırasında iktidar partisinin kendini açık yüreklilikle eleştirdiği ve muhalefet partisinin demokratik hayatın gelişmesindeki önemini teslim edildiği yazılmıştır. Kurultayda hazırlanan tüzük için şu yorum yapılmaktadır; “CHP yeni tüzüğü partiye tam demokratik bir hürriyet vermiştir... Partimiz inkılap yolunda hamlelerine devam etmektedir. Hayatın terakki ve icaplarına kendisini bu derece çabuk ve sarsıntısız intibak ettiren teşekküller kuvvetlenirler. CHP’nin parçalanacağını dağılacağını zannedenler feci surette yanılmaktadırlar.”¹²⁴

2.1.4. CHP’nin Ekonomi Uygulamaları

Savaş sonrasında Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik ortam CHPLi yöneticiler tarafından devletçilik politikasının devamı niteliğinde bir plan tasarısıyla

¹²³ Konyar, a.g.e., s. 75, Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, (1859-1952) s. 276, Oğuz Şahin, a.g.e., s. 61

¹²⁴ Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 302, Ulus, 30 Kasım 1947; “Partimizin yeni tüzüğü”

giderilmeye çalışılmaktadır. Uygulanmaya çalışılan bu devletçi yatırım planı, büyük bir dış finansman gerektirmiştir. Savaşın sonucunda siyasi ve ekonomik açıdan iyice güçlenmiş olarak çıkan Amerika'nın bu finansmanı sağlayacağı umut ediliyordu. Türkiye'nin dışa açılma zorunluluğu ile hazırlanmış olduğu bu ekonomik plan, bağımsız bir sanayileşme programını kapsamakta ve oldukça da iddialı idi. Bu plan ile amaçlanan Avrupa Kalkınma Programı kapsamı içine girmek idi. Fakat, bu amaçla Amerikalılara sunulan bu program Amerikalıların ilgisini çekmedi.¹²⁵

Türkiye'nin 1945 sonrası döneme önemli döviz birikimiyle girmesine karşın devalüasyona neden gerek duyduğu sorusuna İlhan Tekeli şöyle açıklamaktadır: “...Bu devalüasyonun ihracatı artırma beklentisiyle değil, daha çok IMF'ye katılım öncesi dönemde söz konusu kuruluşa “şirin” görünmek için yapıldığını öne sürer. Bu hükme varışındaki kalkış noktası da devalüasyonun ihracatı uyarıcı etki yapmamış olmasıdır.(Tekeli: 1979-1980: 293)¹²⁶

Yeni uluslararası işbölümünde az gelişmiş ülkeler içinde yer alan Türkiye'nin üstleneceği rol, ABD hükümet uzmanı Thornburg'un raporlarından izlenebilmektedir. Ona göre, ağır sanayi yatırımlarına girişmek akılcı bir yol değildir. Thornburg'a göre, Türkiye'de tarım, ticaret ve sanayiinin gelişmesinin önkoşulu yollar şebekesi ağını kurmak, sulama şebekeleri geliştirmektir. Bunun içinde Dünya Bankası kredileri kullanılmalıdır. Sanayii konusunda da hafif sanayiye yönelmeyi önermekte, montajcılığı salık vermektedir.¹²⁷

“Türkiye'nin bugünkü ekonomik durumunun tenkidi” adlı rapor yazan M. Thornburg devletçiliğin terk edilmesini, Karabük Demir-Çelik Fabrikasının satılmasını, lokomotifleri bırakıp çelik sapan ve el aletleri yapılmasını, yapay gübre fabrikası dahi kurulmamasını tavsiye ediyordu. Thornburg'a göre Türkiye'nin yapacağı en iyi iş, yabancı sermayeye yerli sermayeyle eşit haklar tanıyan bir yabancı sermayeyi teşvik yasası çıkarmaktı. Türkiye'ye Amerikan kitap ve

¹²⁵ Çağlar Keyder, Geçiş sürecinde Türkiye, s.52-53, Konyar, a.g.e., s. 125, Yahya S. Tezel, Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi, Tarik Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1994, s. 184-185

¹²⁶ Konyar, a.g.e., s. 134

¹²⁷ Konyar, a.g.e., s. 144

dergilerinin getirilmesinin çok yararlı olacağını da ilave eden rapor yazarından, Türk basınında, özellikle Vatan gazetesinde “Büyük Türk Dostu” olarak söz edildi.¹²⁸

2.1.5. 1950 Genel Seçimleri ve Sonuçları

Seçimler 14 Mayıs 1950 günü huzur içinde yapıldı. Seçmenler ezici çoğunlukla oylarını kullandılar. Seçimlere katılma oranı %88.8 olarak gerçekleşti. DP adayları 4.242.381 oy, CHP adayları da 3.165.096 oy aldılar. MP ise 260.209 oy, Bağımsızlar da 258.698 oy toplayabildiler. Çoğunluk sisteminin neticesi olarak 487 milletvekilinin 408’ni DP, 69’nu CHP, 1’ni MP, 9’nu da Bağımsızlar kazandılar.¹²⁹

DP, muhalefet yıllarında parlamentodaki sandalyelerin illerde alınan oy oranına göre bölüşülmesi için nispi temsil sistemini önerdiği halde, Türkiye’de oyun yarıya aşkın çoğunluğunu sağlayabileceklerinden uzun süre hiç kuşkulananmış olan CHP ve İnönü, çoğunluk sistemini yeğlemişti.¹³⁰

9 Haziran 1950 tarihinde DP Genel İdare Kurulu toplanmış ve Bayar’dan boşalan parti başkanlığına Adnan Menderes’i seçmiştir. Böylece DP’nin kaderi ile Adnan Menderes’in kaderi artık bir daha birbirlerinden ayrılmamak üzere birleşmiştir. Böylece Türk siyasi tarihinde yepyeni bir devir başlamıştır: Menderes Devri¹³¹

Amerika Dışişleri Bakanlığı resmi çevreleri, seçimden önce hangi parti seçimi kazanırsa kazansın askeri ve iktisadi yardımın devam edeceğini belirtmiştir. Amerika neticeyi demokrasinin Yakın Şarktaki sağlıklı bir gelişmesinin sonucu olarak görüyordu. 1950 seçimleri yalnız Türkiye’de değil, dünyada da büyük bir

¹²⁸ Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Cilt – I, s. 488

¹²⁹ Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 201, Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 62, 30.11.1925 tarihli Tekke ve Türbelerin kapatılmasına ait kanunu CHP yürürlükten kaldırdı. Aynı gün hükümet seçimlerin 14 Mayıs’ta yapılacağını ilan etti. (2.3.1950)

¹³⁰ Ali Gevgilili, a.g.e., s. 75

¹³¹ Cem Eroğul, a.g.e., s. 36

ilgiyle takip edilmekteydi. Bu sebepten dolayı seçimleri takip etmek üzere Türkiye'ye önemli muhabirler gelmişler ve seçimleri ilgiyle takip etmişlerdir.¹³²

New York Times Gazetesi "Türkiye Demokrasiye oy veriyor" başlıklı yazısında " ... CHP'nin seçimlerde uğradığı hayret verici mağlubiyet, yalnız Türkiye'nin değil bütün Batı demokrasilerinin iftihar etmesi lazım gelen bir neticedir" diye yazmaktadır. Gazete bu seçimlerde en büyük zaferin İsmet İnönü'ye ait olduğunu yazmakta ve şöyle demektedir, "Zira memleketine demokrasi yolunda büyük ilerlemeler kaydettiren İsmet İnönü'dür."¹³³

27 yıllık kesintisiz bir iktidar döneminden sonra CHP 14 Mayıs 1950'de iktidarı DP'ye devretti. DP'nin seçimi kazanmasında ABD'nin etkisinin bulunup bulunmadığı zaman zaman tartışma konusu olmaktadır. İtalya'nın komünist eğilimli Unita gazetesi şunları yazmaktadır: "ABD, demokratik cepheyi demokratikleştirmek ve iktidardan düşen partinin en belirgin özelliği olan ekonomik faaliyetin devlet tarafından kontrolünü liberalize etmeyi taahhüt eden bir partiyi iktidara getirmek için seçim sonucunu etkilemiştir" Bununla birlikte, Türkiye'de ki iktidar değişikliğinin ABD'nde çok olumlu karşılandığı da bir gerçektir. Bernard Lewis, Amerikan etkisinin varolduğunu da savunurken şunları belirtiyor; "Son 3 yıl içinde Amerika'nın özel teşebbüs için devletçilik aleyhine büyük bir baskı yaptığına şüphe yoktur ve CHP yönetiminin bu yöndeki davranışlarının nedeni büyük ölçüde Amerikan yardımlarının koşulları ve Amerikan danışmanlarının tavsiyelerine bağlanabilir. Ancak, bu siyasal değişikliği gerçekleştirmek için Amerika'nın doğrudan harekete geçtiğine dair bir kanıt yoktur. En çok söylenecek şey, böyle bir değişiklik için uygun bir havanın yaratılmasına yardım etmiş olduklarıdır."¹³⁴

ABD'nin bu iktidar değişikliğini ne kadar olumlu karşıladığını belirtmek amacıyla, eski ABD Büyükelçisi George McGhee şöyle demektedir; "1950'de başa

¹³² Yusuf Kodaz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1950 – 1960 yılları arasında DP döneminde Türk – Amerikan ilişkilerinin iç politikaya yansımaları, s. 13 (Hürriyet, 16 Mayıs 1950)

¹³³ Yusuf Kodaz, a.g.e., s. 14 (Cumhuriyet, 17 Mayıs 1950)

¹³⁴ Oral Sander, Türk – Amerikan ilişkileri, (1947 – 1964), SBF Yay., Ankara, 1979, s. 72, Survey of International Affairs, The Middle East, 1945-1950, s. 54, Bernard Lewis, Recent developments in Turkey, s. 32, George, S. Harris, Turkey, Coping with Crisis, Westview Press, 1985, s. 59

gelen muhalefet partisinin (DP) kurucusu Celal Bayar, seçmenlerin hemen hemen %90'ının katıldığı bir seçimde ezici bir çoğunluk elde etmiştir. İktidarın böyle bir barış içinde el değiştirmesi, Türkiye'nin de dünyanın demokratik ülkeleri arasına katıldığının son işareti olmuştur.”¹³⁵

17 Mayıs 1950 tarihli New York Times, Celal Bayar'ın “devletçilik yerine özel teşebbüse önem verileceğini vaat ettiğini” yazarken, 18 Mayıs 1950 tarihli Washington Post, “Türklerin Güveni” başlıklı yazısında “Herhalde Türkiye ve Yunanistan'da Truman Doktrini semerelerini vermiş bulunuyor” demektedir. Senatör Fullbright ise, 30 Mayıs 1950'de Senatoda verdiği demeçte Türkiye'de ki seçim sonuçlarının özel teşebbüs için çok cesaret verici olduğunu belirtmekteydi. O sırada Dışişleri Bakan Yardımcısı olan McGhee, 14 Mayıs seçimlerinin Türk tarihinde bir dönüm noktası olduğunu, halkın iradesinin özgür bir biçimde ifadesi sayılması gerektiğini ve Türkiye'nin artık demokratik gelişme rayına tam anlamı ile oturduğunu söylemiştir.¹³⁶

2.1.6. İktidarın Demokrat Partiye Devri ve Çıkarılan Yasalar

Türkiye'de 1950'lerin başında partiler arasında ilişki düşmanlığa dönüştü ve ortaya bir savaş çıkardı. Öyle ki, DP'nin siyasi muhaliflerine karşı istediği zaman fiziksel şiddet uygulamaktan çekinmeyeceği açık bir hale gelmiştir.. Bayar ve Menderes, CHP'ne karşı sert bir strateji uygulanmasında rol oynayan iki önemli isim olmuşlardır.¹³⁷ Dolayısıyla, DP, iktidarı devir alır almaz, ilk hamlede dört koldan saldırıya geçmiştir. 16 Haziran 1950'de toplanan meclis, “Arapça Ezan Yasağını” kaldırttı. CHP'liler, demagojiye son derece uygun olan bu konuda muhalefet etmekten çekindiler. Böylece kanun tüm meclisin oyuyla çıktı ve yeniden Arapça ezan usulüne dönülmüş oldu.¹³⁸ Bu konuda Adnan Menderes şunu söylemiştir; “Dinin siyasete

¹³⁵ George McGhee, Amerika Eski Büyükelçisi, ABD – Türkiye – NATO – Ortadoğu, Bilgi yayınevi, 1992, Çev., Belkıs Çorakçı, s. 38

¹³⁶ Oral Sander, a.g.e., s. 72

¹³⁷ Sabri Sayarı – Metin Heper, Political Leaders and Democracy in Turkey, Lexington Books, 2002, s.

81

¹³⁸ Cem Eroğul, a.g.e., s. 101

karıştırılmamak ve dini ibadetler amme nizamına ve umumi adaba aykırı olmamak şartıyla herkesin dini vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirmesi vicdan hürriyeti icabıdır.”¹³⁹

1 Ağustos 1951’de kabul edilen “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” ile sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarında yabancı sermaye Türkiye’ye davet ediliyordu. Tasarının mecliste müzakeresi sırasında devrin ekonomi ve ticaret bakanı Fethi Çelikbaş “Yabancı sermayenin memleketimize gelmesi ana davamız olduğu için sermayeye en geniş imkanlar bahşedilmiştir” demek suretiyle bakanı olduğu partinin zihniyetini açıkça ifade etmiştir ¹⁴⁰

Ardı ardına yapılan görüşmelerden son DP Meclis Grubu kalkınma planının gerekli olmadığına karar verdi. Bu görüşmeler sırasında, Ahmet Hamdi Başar bir “plan” teklifini ileri sürdü. DP ileri gelenleri bu devrede plan yapılması fikrine prensip olarak karşıydı. Ayrıca hükümet, Amerikalı uzman Baker tarafından hazırlanan bir kalkınma planının varlığını ileri sürüyordu ve dolayısıyla hükümeti plansızlıkla eleştirmek haksız bir davranıştı. ¹⁴¹

Daha sonra Amerika Temsilciler Meclisi Harici ve Ekonomik Siyaset Bakanı Clarence Randall, Türkiye’ye daha fazla özel sermaye yatırımı yapılmasını sağlamak için görüşmeler yapmak üzere Türkiye’ye geldi. Türk hükümetinin bu konuda alacağı tedbirleri kapsayan görüşmelerden sonra, yabancı yatırımcılar için bu durumu daha cazip bir hale sokmak amacıyla, yabancı sermaye ile ilgili kanunla değişiklik yapılmasına karar verildi. ¹⁴²

Petrol Kanunu ise 18 Mart 1954’te kabul edilmiştir. İki önemli yasa da iki Amerikalının danışmanlığı ile yapıldı. Mr. Clarence Randall ile Yabancı Sermaye

¹³⁹ Metin Toker, DP’nin Altın Yılları, (1950 – 1954), s. 48

¹⁴⁰ Cem Eroğul, a.g.e, s. 134, Baskın Oran, a.g.e., s. 554; O dönemde ABD’nin Ankara Büyükelçisi Avra Warren söz konusu kanunu, “dünyanın en liberal yabancı yatırım kanunu “olarak nitelendirmiştir.

¹⁴¹ Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 93

¹⁴² Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 114

yasası, Mr. Max Ball ile Petrol yasası oluşturulmuştur. Onlara bir de İsviçreli katılmıştır.¹⁴³

CHP'nin bu yasaların çıkarılması sırasındaki muhalefetine bakıldığında pek de aktif olmadığı görülmektedir. Meclisten önce yabancı sermaye ve sonra petrol yasası geçti. CHP sözcüsü Cahit Zamangil ve CHP Grup Başkan Vekili Faik Ahmet Barutçu'da yabancı sermayeyi teşvik kanununa prensipte karşı olduklarını söylediler. Yabancı sermayeyi kendileri de istiyorlar, bunun ancak teşvik edildiğinde geleceğini biliyorlardı. Ancak bunun tarım ve ticaret alanlarına girmesini tehlikeli buluyorlardı. Daha ziyade enerji alanı yabancı sermayeye açılmalıydı. Söyledikleri sebep şuydu; Türk halkının %85'i köylüdür. Yabancı sermaye tarıma gelirse bir süre sonra onlar işsiz kalırlar.¹⁴⁴

Oylama sırasında Barutçu partisinin başka bir şikayetini de dile getirmiştir. Bu yasa muhalefete hiç danışılmadan, hatta onun fikri sorulmadan, buna olanak tanımadan çıkarılmıştır. Gerçekten de tasarımı inceleyen komisyona muhalefetten üye alınmamıştı. Fakat özellikle Amerikalılar Türkiye'deki demokratikleşmeden ve çıkarılan yasalardan çok memnun idiler. İktidar yabancı sermayenin geleceği alanları kısıtlamayı bazılarını da ona kapatmayı reddetti. Aslında bu Mr. Randall'ın büyük şartlarından biriydi ve kar transferi kadar önemliydi.¹⁴⁵

DP'nin en büyük korkusu, ordunun bir darbe yapmasıydı. Bunu önlemek için, 6 Haziran 1950 günü, DP yöneticileri, orduyu bir oldu bittiyle karşı karşıya bıraktılar. Beklenmedik bir kararla, Genelkurmay Başkanı, İkinci Başkan, Kuvvet Komutanları, Ordu Komutanları dahil, silahlı kuvvetlerin önde gelen komutanları değiştirildi ve yerlerine, DP'ye sadık olacağı düşünülen yeni komutanlar atandı.¹⁴⁶

Mayıs 1951'de basın özgürlüğüne önemli bir darbe vuruldu ve çıkarılan bir kararname ile resmi ilanları dağıtma yetkisi hükümete verildi. Böylece, eleştiriye

¹⁴³ Metin Toker, a.g.e., (1950 – 1954), s. 265.

¹⁴⁴ Metin Toker, a.g.e., (1950 – 1954), s. 266

¹⁴⁵ Metin Toker, a.g.e., (1950 – 1954), s. 267

¹⁴⁶ Cemil Koçak, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980, Türkiye Tarihi 4, s.119

yönelen basın organlarını ilansız bırakarak boğma olanağı yaratılmış oldu. Bunun dışında Millet Partisi de, Atatürk devrimlerine karşı geldiği ileri sürülerek, önce geçici, 27 Ocak 1954'te ise temelli olarak kapatıldı. Bir muhalefet partisinin bir dernek gibi böyle kolay kapatılabilmesi, ülkede çok partili demokrasinin niteliği konusunda açık bir fikir vermiştir.¹⁴⁷

Fransız Cumhuriyeti idare sistemi, Türk demokrasisinin örnek aldığı bir yapı olmuş, bu sistemin ideolojik dayanakları olan özgürlük, eşitlik, kardeşlik temaları, faziletli bir rejim olma gibi unsurlar da demokratik yapılanma içine yerleştirilmiş, özellikle bu süreç yaşanırken sık sık vurgulanan temalar olmuşlardır. Bununla birlikte çok partili hayatın yeni demokrasi modeli Amerikan modeli olarak seçilmiş, iki partili yapılanmanın daha istikrarlı olacağı ve demokrasinin bu şekilde yerleşeceği kabul edilmiştir.

Türk siyaseti bu yeni demokratik yapılanma sürecine girerken Cumhuriyetçi bir devlet olarak mazisinin henüz çok yeni olması yeni süreci etkileyen önemli bir durumdur. Siyasi bünyesindeki toplumsal uzlaşma, devletin hakim rolü sayesinde mümkün olabiliyordu. Henüz Osmanlı Devletinin kalıntılarını, düşünsel yapılarını tasfiye edebilmiş durumda olmadığından, bunları yasaklamak suretiyle bertaraf edebiliyordu. Çünkü Batılı devletler gibi oturmuş, demokratik ilkeleri yapısında sindirebilmiş, uzun tarihsel bir geçmişe sahip değildi.

CHP, çok partili hayata geçerken bunu kendi belirlediği koşullar içinde yapmak istemiştir. Oluşan resmi muhalefetin bu yeni dönemdeki rolü, CHP'nin yanında onu dengeleyici ve iktidarını sarsmayıcı bir yapıda yer almasıdır. Yine CHP, yeni muhalefeti bizzat kendi çabaları ile yaratmaya çalışmış, muhalefetin demokratik istemlerini çok partili hayata geçmek pahasına olumlu karşılayarak kabul etmiştir. Her zaman için muhalefeti kontrol edebilecek, gerektiğinde ona müdahale edecek yetkiye sahip olduğu inancını taşımıştır. Bu nedenle yeni demokratik reformları

¹⁴⁷ Cemil Koçak, a.g.e., s. 121, Cem Eroğul, a.g.e., s. 137-138

yaparken kendine güvenerek yapmıştır. CHP, çok partili hayatın başlatıcısı olmuş ve muhalefeti güçlendirmiştir.

Bununla birlikte, CHP, ortaya çıkan resmi muhalefetin daima bir muhalefet olarak kalmasını ve CHP'nin iktidarını sarsmaması için gereken tedbirleri de almakta gecikmemiştir.

2.2.Dış Politika

2.2.1. Truman Doktrini ve Türkiye

ABD Başkanı Truman'ın 1947 yılı Martında ilan ettiği doktrin her ne kadar Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilse de, ilanın önemli nedeni Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin savunulması değildir. Gerçek neden Batı Avrupa'nın geleceğidir. ABD'ni Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a yardıma iten nedenler, Türkiye'nin üzerindeki Sovyet tehdidinden çok, Sovyet davranışlarının ortaya çıkardığı yeni uluslararası ortamdır. Türkiye, Orta Doğuda ve Balkanlarda kara, deniz ve hava bağlantılarının kontrolünü sağlamakta, SSCB'nin Akdeniz ve Orta Doğuya doğru genişlemesini engellemekte ve bir savaş durumunda Sovyet saldırısına bir set çekebileceği gibi, gerektiğinde Sovyetlere karşı girişilecek hareketlerde değerli bir hareket alanı sağlayabilmekteydi.¹⁴⁸

1945 sonu itibariyle, iktidardaki CHP İnönü liderliğinde, gerekli adımları atarak mevcut tek partili siyasi oluşumu çok partili bir sisteme çevirme yolunu açmıştı. Fakat bu durum, Kongreyi ve Amerikan kamuoyunu Türkiye'ye yapılacak yardımın gerekli ve de ABD yararına olduğuna ikna etmek için yeterli değildi. Marshall, Türkiye'nin özel bir konumu olduğunu vurgulayarak şunları söyledi: "Türkiye'de ki sorun biraz farklı. Sovyetler yürüttükleri sınır savaşıyla Türk Ordusunu tümüyle silah altında tutarak, ülkenin ekonomisine mevcut demode yapısı nedeniyle uzun süre dayanamayacağı bir yük bindirmiştir. Ülkenin iki şeye ihtiyacı

¹⁴⁸ Oral Sander, Türk – Amerikan İlişkileri (1947 – 1964), AÜSBFY, Ankara, 1979, s. 11-16, Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 31, Türkkaya Ataöv, Amerika, NATO ve Türkiye, Aydınlık Yayınları, İkinci Baskı, 1969, s. 117

vardır, üretkenliğini arttırmak için mali destek ve askeri kuvvetlerinin daha az personel ile aynı etkinlikte olmasının sağlanması amacıyla yönelik yardım...”¹⁴⁹

Türkiye’yi Truman Doktrinine bir kurtarıcı gibi iten nedenlerden en önemlisi ekonomik ve askeri nitelikte dış yardım gereksinmesidir. Türkiye’yi dış yardım aramaya zorlayan nedenler ise şu biçimde sıralanabilir: 1. Savaş içindeki aldatıcı gelişme, burjuvazinin büyük karlar elde etmesine neden olmuş, ancak belirli ve sınırlı ücret ve maaşa sahip olanların satın alma gücü zayıflamıştı. 2. uzun süren seferberlik, endüstri ve tarımı kalifiye işgücünden yoksun bırakmıştı. 3. savunma masrafları dolayısıyla bütçe ve ülkenin öteki mali kaynaklarına yüklenen yük, vergilerin alabildiğine genişletilmesi sonucunu doğurmuştu.¹⁵⁰

ABD’nde Truman Doktrinin gerek Kongre ve gerekse kamuoyunda tartışması yapılırken, Doktrine karşı tutum alanların en etkili savı Yunanistan ve Türkiye’de demokrasi olmadığı idi. Örneğin, Prof. Gilbert Macbeth New York Times’a gönderdiği yazıda, “Eğer ABD’nin demokrasi uğruna çalıştığı doğru ise o zaman tutucu Yunan ve Türk hükümetlerini destekleyeceği yerde düşürmelidir” demektedir. (New York Times, 20 Nisan 1947) Bu tip “tutucu” hükümetlere yardım ederek hür dünyayı savunmasının anlamı yoktu ve hatta bu iki ülkenin bir anti-demokratik hükümet biçiminden ötekine geçmesi demek olacağından, komünist olmalarında da bir sakınca olamazdı. Başkan Truman ise bu muhalefet havasını dağıtabilmek için Türk hükümetinin 1946 yılından beri tam demokratik bir düzene geçmek için çaba gösterdiğini ısrarla tekrarlamak gereğini duymuştur. Hatta, Ankara’da işbaşına gelecek olan hükümetlerin şimdikinden çok değişik nitelikte olacağını da söylemiştir.¹⁵¹

¹⁴⁹ Ayşegül Sever, s.g.e., s. 47-48

¹⁵⁰ Oral Sander, a.g.e., s. 19

¹⁵¹ Oral Sander, a.g.e., s. 20, Hürriyet Koyar, a.g.e., s. 64, Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 130; Necmettin Sadak da Amerikan yardımının Türkiye’nin stratejik önemi dolayısıyla olduğunu belirtmektedir, “Türkiye’ye yardım etmek ona sadece para ve silah vermek değildir. Türkiye’nin istiklaline daha yakından alaka göstermek, Türkiye bir tecavüze uğradığı takdirde bütün Orta Doğu ve Akdeniz emniyetinin tehlikeye düşeceğine inanmış olmak demektir. Amerika yalnız Türkiye’ye mali yardıma bulunmakla kalmıyor, Türkiye’ye dokunmanın dünya sulhuna ve bu sulhu taahhüt etmiş olan Amerika’ya karşı bir tecavüz olacağını Rusya’ya ilan ediyor.”

Recep Peker, İzmir’de ki bir konuşmasında, Amerika’nın Türkiye’ye yaptığı yardımı eleştirenlere cevap vererek, bu yardımın Türkiye’nin bağımsızlığını hiçbir şekilde bozmadığını söyledi. “Amerika’yla dost olmak Rusya’nın düşmanı haline gelmek değildir” diyen Peker, seçimler konusuna da değinerek, “seçimlere katılmanın muhalefetin yapması gereken bir görev olduğunu İstiklal Mahkemelerinin daha kaldırılmadığını belirterek, Demokrat Partilileri tehdit etmiştir.¹⁵²

Oral Sander’in aktarımlarına baktığımızda, Amerikan Başkanının bizzat Türkiye’nin demokrasisi için kefil olacak nitelikte açıklamalar yaptığı görülmektedir. Sovyet tehdidi, Türkiye’nin askeri ve ekonomik ihtiyaçları ve ABD, kenarlarından oluşan üçgenin bir araya geldiğini söyleyebiliriz. Hiç kuşku yoktur ki, ABD’nin Türk siyasi rejim hakkında yaptığı bu tartışmalar esnasında, Türk devlet adamları da ABD Başkanını mahcup etmemek için çalışmışlardır. Çünkü 1945 yılında CHP tarafından verilmiş bir kararla Türkiye artık geleceğini ABD ile planlamaktaydı ve onun eleştirilerini göz ardı edemezdi.

Amerikan hükümeti için Türkiye’ye yapılan yardımın ana ilkesi güvenlik sorunu olduğundan, doktrine göre Türkiye askeri gücünü geliştirmek ve dış baskılar nedeniyle ordusunun mevcudunu aynı düzeyde tutabilmek için yardım alacak, kalkınmasını engellemek düşüncesiyle bu yardım hibe biçimde verilecekti.¹⁵³

Sovyetlerin sert eleştirilerine yol açan Truman Doktriniyle açılan bu yeni dönem için, CHP’nin tarihsel lideri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, şu tanımlamayı yapmıştır: “Birleşik Amerika’nın cihan barışının devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen büyük rolü tamamıyla benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işaret...”¹⁵⁴

¹⁵² Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 31, (2.4.1947)

¹⁵³ Oral Sander, a.g.e., s. 21, Baskın Oran, a.g.e., s. 485, Konyar, a.g.e., s. 64; “CHP’nin yayın organı olan Ulus gazetesinde yabancı yazarların Türkiye’deki demokratik gelişmelere ilişkin yazıları çevrilmekte ve bu yazılarda muhalif kesimin aynı rejimi benimsemiş kesimler olduğu, rejim düşmanları olmadığı ve Türk rejiminin Amerikan tarzında geliştiğini, iktidarla muhalefet arasındaki tartışmaların da kanunların anayasaya uygun olup olmadığı konusunda çıktığı yazılmaktadır. (Falih Rıfki Atay, “Politika” 27, 6. 1947, Ulus)

¹⁵⁴ Ali Gevgilili, a.g.e., s. 59

Amerika eski Büyükelçisi George McGhee, Truman Doktrini ile Türkiye – ABD arasında oluşan yakınlaşmayı son derece stratejik bir gelişme olarak görmektedir. McGhee'ye göre; 1947 yılında ABD'nin Türkiye'ye Truman Doktrini çerçevesinde büyük çapta yardımlarının başlaması ve Türkiye'nin 1952'de NATO'ya alınması, ABD dış politikasında öylesine bir dönem açtı ki, bu dönemde dünyanın her yerindeki komünist saldırganlığı ABD'nin güvenliğiyle ilgili bir konu sayılmaya başlandı. Aynı zamanda ABD ile Türkiye arasında, sonradan çok güçlenecek, giderek karşılıklı güven ve saygıya yol açacak ilişkilerde başlamış oldu.¹⁵⁵

2.2.2. 12 Temmuz 1947 Tarihli Yardım Antlaşması

Truman Doktrinini uygulamak amacıyla, 26 ve 27 Mayıs 1947 tarihlerinde Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile ABD Büyükelçisi Edwin C. Wilson arasında teati edilen mektuplara dayanarak iki hükümet arasında başlayan görüşmeler, 12 Temmuz 1947 tarihli Yardım Anlaşmasına varmıştır. Bu anlaşma, Türk-Amerikan işbirliğinin giderek gelişmesinde bir başlangıç noktasıdır. Ayrıca, bundan sonra yapılacak birçok ikili anlaşmaya temel oluşturduğundan ve bazı hükümleri dolayısıyla ilerde iki ülke arasında çıkacak anlaşmazlıkların sebebi olduğundan ayrı bir önem taşımaktadır.¹⁵⁶

“Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında antlaşma” başlığını taşıyan bu antlaşmanın başlangıcında, Türk hükümetinin, Türkiye'nin hüviyetini ve bağımsızlığını korumak için ihtiyacı olan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini temin ve aynı zamanda ekonomisinin istikrarını muhafazaya devam maksadıyla Amerikan hükümetinin yardımı istediği ve Birleşik Devletler Kongresinin, 22 Mayıs 1947'de onaylanan kanunla, Başkana, Türkiye'ye her iki ülkenin egemen bağımsızlığına ve güvenliğine uygun şartlar dairesinde böyle bir yardımda bulunmak yetkisi verdiği söylenmekte ve bu yardımın BM antlaşmasının esas gayelerine ulaşmayı sağlayacağı gibi Türk – Amerikan münasebetlerinde hayırlı bir devre açarak Türk – Amerikan

¹⁵⁵ George McGhee, a.g.e., s. 34

¹⁵⁶ Oral Sander, a.g.e., s. 25

milletleri arasındaki dostluk bağlarını daha çok kuvvetlendirmesi ümidi açıklanmaktadır.¹⁵⁷

TBMM'nin yardım anlaşmasını 1 Eylül 1947'de oybirliğiyle kabulü üzerine basında konu bir kez daha ele alınmış, Ulus gazetesinde, "bu hal büyük dostumuzun bize uzattığı elin bütün millet tarafından ne kadar hulus ve resmiyetle sıkıldığıнын en kesin ve parlak bir delilidir" yorumu yapılırken, Akşam'da Türkiye'nin bu anlaşma ile "tecavüz ve istila siyasetini mistik bir ideoloji haline sokmuş bir dev komşu" ya karşı yalnızlıktan kurtulduğunu, ancak bu yardımı elde etmek için "kendi gıyabında, Amerika'da çetin bir imtihan geçirdiği ve müdafaasının Amerikan hükümeti tarafından üstlenildiği" yazılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, 1 Kasım 1947'de ABD ve İngiltere'den gelen bir parlamento heyetinin de misafir olarak bulunduğu TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada, ABD ile sıkı dostluk bağlarının her gün daha fazla kuvvetlendiğini belirtirken basınla aynı dili kullandığı görülmektedir.

"Türk milletinin, dünyanın bu köşesinde, samimi ve inanılır bir barış unsuru olduğunu ve Türkiye'nin meşru müdafaa imkanlarının artmasıyla dünya sulhunun da sağlanacağını takdir eden büyük demokrasisinin, bize yardımda bulunmak kararını vermesi, sulh alanındaki eşsiz gayelerinin yeni bir delilidir. Bu yardım anlaşmasını oybirliği ile kabul buyuran yüksek heyetimiz, bütün Türk milletinin teşekkür duygularına tercüman olmuştur."¹⁵⁸

Türk yöneticileri büyük bir yabancı devletin Türkiye'nin içişlerine karışmasını önlemek amacıyla yardımın kullanılmasıyla ilgili olarak bazı açık hükümlere gerek duymuşlardır. 12 Temmuz 1947 Antlaşması, bütün iyimser yorumların aksine, hükümleri gereği ABD'nin tek taraflı silah ve malzeme yardımının ötesinde bir anlam taşımamakta, Türkiye'ye bir saldırı durumunda ABD'ne herhangi bir taahhüt yüklememektedir. Bunun o günde gayet iyi bilinmesine

¹⁵⁷ A. Haluk Ülman, Türk – Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939 – 1947, Sevinç Matbaası, Ankara 1961, AÜSBF Yayınları, No: 128-110, s. 110-111

¹⁵⁸ Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 132, Ayın Tarihi, Kasım 1947, sayı 168, s. 35

rağmen, anlaşmanın Türkiye’de yorumlanmış biçimi, ABD ile bir ittifak bağı kurmanın ne denli önemli kabul edildiğini ve istendiğini göstermesi açısından ilginçtir.¹⁵⁹

2.2.3. Ekonomik Yardım ve Marshall Planı

Türkiye ile ABD arasında yapılan anlaşmalar ekonomik sorunları çözmeğe yetmemiş, Truman Doktrini ile ABD’den gelmeğe başlayan askeri malzeme, bir de döviz bulma zorunluluğu getirmiştir. Gelen malzemenin bakımı için yılda 400 milyon TL ayırmak gerekmiş ve bu yüzden bütçedeki askeri masraflarda büyük bir kısıntı yapmak mümkün olmamıştır. Bütün bunların üstüne, malzemenin yedek parçaları da ancak ABD’nden satın alınabileceğine göre, ortaya bir de dolar bulmak güçlüğü çıkmıştır.

Türk yöneticilerinin ısrarlı müracaatlarından sonra Türkiye’nin de Avrupa’nın kalkınması için ABD’nce hazırlanan Marshall Planı çerçevesi içinde alınması ve bu kanaldan ekonomik yardım görmesi için ortam hazırlamıştır. Amerikalı uzmanlar başlangıçta Türkiye’ye ekonomik yardım ayrılması konusunda fazla istekli olmamışlardır. ABD uzmanlarının Türkiye hakkında hazırladıkları raporda, Türkiye, tarım ve maden bakımından Avrupa kalkınmasına yardım edebilecek bir ülke sayılmış, altın ve döviz stokları ilk 15 ay için yeterli görüldüğünden makinelerin satın alınmasında kendisine yalnız “rüçhan” hakkı tanınmıştır.¹⁶⁰

Sonuçta Türkiye kritik 1945 – 1949 döneminden, Batının desteğini almanın memnuniyetiyle çıkmıştır. Bu dönem aynı zamanda ABD ve Türkiye arasında sonraki yıllarda daha da gelişecek olan çok yakın ilişkilerin başlangıcını da

¹⁵⁹ Oral Sander, a.g.e., s. 29

¹⁶⁰ Oral Sander, a.g.e., s. 48-49, Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 50; Marshall Planı Avrupa İdarecisi Awarrell Harriman’ın Ankara’da yaptığı bir basın toplantısında söylediği sözler arasında şunlar da vardı: “Türkiye’nin tabii kaynaklarının gelişmesi yalnız kendisi için değil, Avrupa ve Amerika için de büyük bir öneme haizdir.”(Cumhuriyet, 29.12.1948) Amerikanın Türkiye’ye karşı gösterdiği ilginin yalnızca stratejik ve askeri nedenlerle olmadığı da böylece belirtilmiştir.

oluşturmuştur. ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı aracılığıyla Türkiye'ye sağladığı askeri ve ekonomik destek zamanla ülkedeki Amerikan nüfuzunu çarpıcı şekilde arttıracaktı.¹⁶¹

2.2.4. Athinagoras'ın Patrik Seçilmesi

Moskova, Türkiye'nin baskısı altındaki Fener Patrikhanesinin görevini tam anlamıyla yapamadığını, Fener Patriğinin tüm Ortodoks kiliselerce seçilmesi gerektiğini ileri sürmeye başlamıştır. Moskova'nın bu tutumu bir yandan Ankara'nın Fener Patrikhanesiyle ilişkilerinin yumuşamasına, bir yandan Türk-Yunan görüşmelerinde konunun ele alınmasına diğer yandan da ABD'nin Moskova'nın bu girişimlerine aynı paralelde cevap vermesine neden olmuştur.¹⁶²

ABD sadece eski patriğin istifa ettirilmesinde değil, yeni patriğin seçilmesinde de etkin rol oynamıştır. Yunanistan tarafından aday gösterilen 3 din adamının Türkiye tarafından kabul edilememesi üzerine, 1921'den beri Kuzey Amerika Rum Ortodoks Başpiskoposu olan Aristokles Spiru Athinagoras yeni bir isim olarak ortaya çıkarıldı. Bu kişi Türk basının "Türk dostu" olarak tanıtıldı.

Athinagoras Türk vatandaşı değildi. Fakat bu da CHP tarafından kısa sürede halledilmiştir. 1 Kasım 1948'de I. Athinagoras patrik seçildi. 26 Ocak 1949'da Başkan Truman'ın özel uçağıyla Türkiye'ye geldi. Özel bir vagonla Ankara'ya giderek Cumhurbaşkanı İnönü'ye resmi ziyarette bulundu ve Truman'ın özel mesajını ilettili.¹⁶³

Patrik seçilmesi meselesi, SSCB'nin etkinliğini kırmak üzere, dinsel nitelikli bir olayda dahi etkin rol oynayan ABD, böylece Türkiye ve Yunanistan'la sadece

¹⁶¹ Ayşegül Sever, a.g.e., s. 57

¹⁶² Baskın Oran, a.g.e., s. 584

¹⁶³ Baskın Oran, a.g.e., s. 585

askeri ve ekonomik açıdan ilgilenmediğini, bu ülkelerin iç ve dış meselelerinde de etkili olacağını göstermiştir.

Türkiye'nin isteği üzerine ABD ile kurulan yakın ilişkiler, SSCB tehditlerine karşı güvenliği sağlamak amacıyla iken, SSCB'nin de değişmeye başlayan tutumu karşısında, Orta Doğudaki çıkarları tehlikeye giren İngiltere'nin de etkisiyle, daha geniş kapsamlı ve tamamen Batı yanlısı bir dış politikanın uygulayıcısı olmuştur. Özellikle Truman Doktrinin hemen sonrasında ortaya çıkan Filistin meselesi bu konuya güzel bir örnek oluşturmaktadır. Türkiye Truman Doktrinine kadar Arap devletlerini destekleyen bir dış politika izlerken, yardım görmeğe başladıktan sonra, ABD'nin bu sorundaki tutumunun etkisinde kalarak politikasını değiştirmeye başlamıştır. Önceleri bölgede bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını desteklerken, İsrail'in kuruluşundan 10 ay sonra yeni devleti tanımış ve Türk Yahudilerinin de İsrail'e göç etmelerine izin vermiştir. Türkiye ile Arap ülkeleri arasında yıllarca sürecektir kötü ilişkilerin temeli de böylece atılmış olmuştur.

İç politikaya baktığımızda ise demokratik eğilimlerin CHP iktidarı döneminde gelişmekte olduğunu ve muhalefetin sesini çıkarmaya başladığını görmekteyiz. 1947'den sonra ABD ile yapılan yardım anlaşmaları sonrasında gelen eleştiriler neticesinde, basınla ilgili kanunlarda gözden geçirmeler ve düzeltmeler gerçekleşmiştir.

1950 seçimlerinde muhalefet partisinin seçimleri kazanması ise dünyada bir demokrasi örneği olarak gösterilmiştir. Fakat DP'nin iktidara gelmesinden hemen sonra kendi eleştirdiği anti-demokratik yasalara hiçbir müdahalede bulunmadığı bunun yerine sıkı rejimi devam ettirmeyi tercih ettiği görülmektedir. Bu sebepten dolayıdır ki, o çok eleştirdiği 1924 Anayasasında hiçbir değişiklik yapmaya lüzum görmemiştir. Çünkü bu Anayasa Tek Parti rejimini öngören bir Anayasaydı ve DP de iktidarda olduğuna göre bir sorun yoktu. DP'nin Anayasa ile ilgili en büyük sorunu diliydi. Fuad Köprülü'nün talebi üzerine Anayasa eski diline döndürüldü, böylece adı tekrar Teşkilat – 1 Esasiye Kanunu oldu.

Bu meselede en önemli nokta bu gibi geriye doğru atılan adımlarda DP'nin yaptığı hareketleri reform diye nitelendirmesidir. Bu zihniyet, halkın daha fazla tepkisini çekmemek adına CHP tarafından çok fazla da eleştirilmemiştir. Esasen daha sonra da baktığımızda özellikle dış politika açısından DP'nin CHP politikalarını devam ettirdiğini ve CHP'nin de ülkenin hayati meselelerini ilgilendiren konularda da muhalefeti görevini gerektiği gibi yapamadığı görülecektir.

2.3. Demokrat Partinin 1. Dönemi (1950 – 1954)

2.3.1. Kore'ye Asker Gönderilmesi

25 Haziran 1950'de Sovyetlerin desteği altında Kuzey Kore askerleri 38. enlemi aşarak Güney Kore topraklarına saldırı hareketi başlattılar. Bunun üzerine demokrasinin bekçisi ABD, doğrudan Kore'ye müdahale etmek yerine BM teşkilatını harekete geçirmeyi tercih etti. BM güvenlik Konseyi Amerikanın önerisini görüşerek derhal karar bağladı. 27 Haziran'da BM bütün üye ülkelere Kore'deki savaş hakkında bilgi vererek, barış ve güvenliği geri getirmek amacıyla yapılacak müdahale için yardım talebinde bulundu. 30 Haziran'da konu TBMM gündemine getirildi. Hükümet, BM'in yardım talebi ve takip edilen dış politika üzerine meclise bilgi verdi. Dönemin Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, BM Anayasası dairesinde Kore konusunda Türkiye'nin tarafsız ve hareketsiz kalamayacağını bilhassa belirten bir konuşma yaptı. Hükümetin yaptığı konuşmalarda asker göndermekle ilgili hiçbir bahis geçmemektedir. Sadece, hükümetin BM ilkelerine bağlı sulh anlayışı benimsediğine dair tavrı benimsenerek mecliste kabul edildi.¹⁶⁴

Bakanlar Kurulu ve Celal Bayar tarafından, TBMM'ye ve muhalefete danışmadan, 25 Temmuz 1950'de Kore'ye 4500 asker göndereceği açıklandı. CHP, 26 Temmuz'da bu kararın açık bir anayasa ihlali olduğunu belirten bir açıklama yayınladı. Çünkü, 1924 Anayasasınının 26. maddesinde “BMM, (...) devletlerle

¹⁶⁴ Hüseyin Bağcı, DP Dönemi Dış Politikası, İmge Kitapevi, s. 24-29, Şerif Demir, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DP Dönemi dış politika (1950 – 1960), s. 19; Basında asker gönderilip gönderilmemesi tartışılırken, DP milletvekili Senihi Yürüten harekete geçmiştir. Senihi Yürüten, Kore'ye gönüllü milis göndermek amacıyla bir dernek kurmuştur. 3000 kişi Kore'ye gönüllü milis olarak gitmek için müracaatta bulundu.

muahede ve sulh akdi, harp ilanı (...) gibi vezaifi bizzat kendi ifa eder” hükmü yer almaktaydı. Hükümete göre ise; anayasa savaş ilan yetkisini TBMM’ye vermiş ama hangi hususların savaş ilanı olduğunu saymamıştı.¹⁶⁵

DP hükümeti, Kore’ye “hür dünyanın diğer unsurlarıyla birlikte asker gönderilmesini” NATO üyeliği için gereken bir fırsat olarak görmektedir. Nitekim, asker gönderme kararının alınmasının üzerinden bir hafta geçmeden, 1 Ağustos 1950’de, Türkiye NATO üyeliği için ikinci başvurusunu yapmıştır. Fakat, bu başvuru da Eylül ayında toplanan NATO Bakanlar Konseyinde reddedilmiştir.¹⁶⁶

Muhalefet 12 Aralık’ta Kore olayını meclise getirdi ve Genel Kurula İsmet İnönü ve Osman Bölükbaşı’nın bizzat imzaladıkları, CHP ve MP’ye ait ayrı ayrı iki tane gensoru önergesi verdi. Önergenin içeriğinde; Kore’ye asker nasıl gönderildi, meclise nasıl danışılmadı, karar alınırken hukuka ve anayasaya aykırı bir iş yapılmış mıdır gibi sorular vardı.¹⁶⁷

11 Aralık 1950 tarihinde Adnan Menderes TBMM’nde yaptığı konuşmada; “... Kore’ye biz BM Anayasası mucibince ve teşkilatın Güvelik Konseyinin aldığı karara uyarak katıldık. Çünkü Türkiye ve onun takip ettiği yolda beraber yürüyen memleketler milli emniyetlerini ve başkalarını, BM camiasına dahil olmakta ve BM Anayasasının bütün dünyada tatbik yeri bulmasını temin etmekte bulmuşlardır,” demiştir.¹⁶⁸

Ancak CHP bu tutuma karşı çıkarak, “Kore’ye asker gönderme hükümetin değil TBMM’nin yetkisi dahilindedir, bu itibarla konu meclise getirilsin” demekteydi. Fakat CHP, asker gönderme meselesindeki muhalefetini çok fazla

¹⁶⁵ Baskın Oran, a.g.e., s. 545, Metin Toker, DP’nin altın yılları (1950 – 1954), s. 80: Bu esnada Ankara’da Amerikalı bir senatör vardı. Adı Cain idi. Birkaç gün önce gelmiş, esaslı ve çok üst düzeyde görüşmelerde bulunmuştu. Bakanlar Kurulu toplantısından birkaç saat önce Amerikan askeri yardım heyetinin binasında bir basın toplantısı yapıyor ve şöyle diyordu: “Türkiye’nin Kore harbine fiili suretle yardımı, Atlantik Paktına girmesini sağlayacaktır” 25 Temmuz 1950’ye rastlamıştır.

¹⁶⁶ Baskın Oran, a.g.e., s.545

¹⁶⁷ Hüseyin Bağcı, a.g.e., s. 28-29

¹⁶⁸ Yusuf Kodaz, a.g.e., s. 17 (Zafer, 12 Aralık 1950)

sürdürmemiştir. Muhalefet lideri İsmet İnönü'nün, 25 Ekim 1951'de, "Dış mesele üzerinde esasen bizim memlekette fikir ve prensip ayrılığı yoktur. İttifakımıza, BM idealine ve ABD dostluğuna bağlıyız" açıklamasıyla, itirazından vazgeçtiğini, üstelik hükümete de kısmen destek verdiğini görmekteyiz.¹⁶⁹

DP, Türkiye'yi NATO'ya sokmayı iç ve dış politikası açısından hedeflediğinden, Kore savaşını da büyük bir fırsat olarak görmüş ve bu savaşa katılarak demokrasi cephesinde olduğunu göstermek istemiştir.¹⁷⁰ Daha sonra da göreceğimiz üzere NATO'ya ilk başvuruyu CHP hükümeti yapmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki, DP esasen CHP ile aynı dış politika hamlelerini hedeflemektedir. Fakat CHP, DP'nin muhalefet partisi olarak iktidara gelmesinin ardından adeta tek parti rejimindeymiş gibi, bir milletin mukadderatını belirleyecek bir kararı tek başına almasından tedirgin olmuştur. Belli ki, bu konu 1951 yılının sonlarına doğru, İnönü tarafından, Türkiye'nin dış politika hedefleri doğrultusunda üslubunca kapatılmıştır. Böylelikle Türkiye'deki çok partili demokrasi kendi sınırları dışındaki bir hareketi da gerçekleştirmiştir.

İsmet İnönü'nün, 1951 yılında, kendi üslubuyla konuyu kapatmasının ardından, 18 Kasım 1953'te açılan bir sözlü soru münasebetiyle TBMM'de Kore mevzusu ile ilgili şu sözleri söylemiştir: "...Kore meselesi kendisine pek hicran olmuş. Arkadaşlar, Kore denilen mesele, bu memleketin bir harbe girmesi meselesidir. Ve bu harbe iktidar BMM'ne danışmadan girmiştir. İnsaf ediniz. Ve o zaman bunu Başbakan müdafaa etti. Dedi ki, harp ilanı değildi, sulhun vasıtasıdır. Hayır, üç sene boyunca dünya boğazına kadar kan içinde yüzdü. Sonra BMM karar verdi, dedi. Meclis daha evvel harb kararı vermemişti..."¹⁷¹

¹⁶⁹ Şerif Demir, a.g.e, s. 23

¹⁷⁰ Yusuf Kodaz, a.g.e., s. 18

¹⁷¹ Sabahat Erdemir, Muhalefette İsmet İnönü, 1950 – 1958, İstanbul 1956, s. 218

2.3.2. Türkiye'nin NATO'ya Katılması

Batılı ülkelerin 4 Nisan 1949'da kurdukları NATO'ya, Türkiye kuruluşundan itibaren ilgi göstermiştir. Türkiye NATO'ya girmek için ilk müracaatını, CHP iktidarı döneminde 11 Mayıs 1950 tarihinde yapmıştır. Türkiye'nin yaptığı bu müracaat sadece İtalya tarafından desteklenmiş, fakat buna rağmen reddedilmiştir.¹⁷² Türk Hükümetinin nihai hedefi, NATO üyeliği aracılığıyla ülkenin savunmasında Amerikan desteğini koşulsuzca garantilemektir. Bu arada üyelik kampanyasında ciddi zorluklarla karşılaşacağını da bilincindeydi.¹⁷³

Türkiye'nin NATO'ya kabul için ABD ve İngiltere üzerindeki diplomatik baskısı DP'nin Mayıs 1950'de iktidara gelmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Seçim kampanyası boyunca CHP hükümetinin Türkiye'nin NATO'ya kabulü için yeterince çalışmadığını ileri süren DP, iktidara geldiğinde kendisini her ne pahasına olursa olsun Türkiye'yi NATO'ya sokmak zorunda hissetmiştir. DP'nin iktidara gelmesi Türkiye'nin iç politikasında radikal değişikliklerin habercisi olsa da dış politika da aynı türden bir değişim söz konusu değildi.¹⁷⁴ Adnan Menderes'te barışın korunması amacıyla Türkiye'nin geleceğinin bu pakt içinde olduğunu belirtmektedir. Onlara göre, Türkiye'nin katılması sadece geciktirilmiştir.¹⁷⁵

Celal Bayar, NATO'ya katılabilmek için her türlü ön şart ve zorlamayı reddederek, eşit şartlarda katılım talep ettiğini söylese de, gelişmeler aksini göstermektedir. Özellikle, İngiltere tarafından istenen Türkiye'nin Orta Doğu da her türlü yardım ve kolaylığı göstermesidir. Bunun ardından Türkiye, NATO'ya katılabilmek için İngiltere'nin Orta Doğu politikasına her türlü desteği vermeye hazır olduğunu göstermiştir. Örnek olarak; İran'ın petrolünü millileştirmesi sırasında İngiltere'nin yanında yer almıştır.¹⁷⁶

¹⁷² Oral Sander, a.g.e., s. 70

¹⁷³ Ayşegül Sever, a.g.e., s. 60

¹⁷⁴ Ayşegül Sever, a.g.e., s. 62-63

¹⁷⁵ Hüseyin Bağcı, a.g.e., s. 18, Şerif Demir, a.g.e., s.28, (Zafer, 7.8.1950)

¹⁷⁶ Baskın Oran, a.g.e., s. 650

Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda ABD'nin 1951 yılından itibaren politika değiştirmeye başladığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni Amerikalı hava uzmanlarının Türkiye'nin ittifaka alınmasını ısrarla istemeleridir. Çünkü Türkiye NATO'ya kabul edilmediği takdirde, topraklarındaki hava üslerini kullandırması da söz konusu olamazdı. NATO Bakanlar Konseyi, 22 Ekim 1951'de Londra'da yaptığı toplantıda ayrı ayrı kabul ettiği protokollerle Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmalarını kabul etti.¹⁷⁷

Türkiye'nin NATO'ya katılması, gerek CHP gerek DP içinde hayati bir mesele olarak kabul edilmiştir. CHP muhalefet olduğu sırada, “Bu eser milli politikanın sağladığı milli bir politikadır” diyerek hükümeti kutlamıştır. Buna karşılık, Adnan Menderes, “DP'nin CHP'nin başaramadığını başararak büyük bir hadise gerçekleştirdiğini,” söylemiş ve başarıyı paylaşmak istemiştir.¹⁷⁸ Aslında bu düşüncesinin haklı olduğu yanları da vardı. Çünkü 30 Nisan 1949 tarihli bir röportajında Başbakan Şemsettin Günaltay şöyle söylemiştir: “Başlangıçtan beri Atlantik Paktı'na katılmanın hiçbir yararını görmedik, şimdilik başka bir pakt hazırlamak olanaksızdır, ancak diyebilirim ki, şu anda pozisyonumuz NATO'ya girmiş olmamızdan kaynaklanacak pozisyondan daha güçlüdür. Pakta katılmak için biz hiçbir zaman özel bir arzu göstermedik. Güvenlik açısından bakıldığında şu anki pozisyonumuz daha iyidir. Eğer Pakta girmiş olsaydık bir çok gereksiz sorumluluklar üstlenecektik.”¹⁷⁹

Türkiye, NATO'ya girdikten sonra bütün güvenliğini “Ortak Savunma” sloganı ile bu örgüt içinde yapılan işbirliğine bağladığı gibi, ABD ile çok yaygın bir ikili anlaşmalar ağı da kurmuştur. Bunun yanı sıra, NATO üyelerinin 18 Haziran 1951'de imzaladıkları “Kuzey Atlantik Anlaşması'na taraf devletlerin arasında kuvvetlerin statüsüne dair sözleşme” ye göre de taraflar birbirlerinin topraklarında

¹⁷⁷ Mehmet Gönübol – Haluk Ülman, a.g.e., s. 229-230, (OTDP)

¹⁷⁸ Cem Eroğul, a.g.e., s. 166

¹⁷⁹ Hüseyin Bağcı, a.g.e, s. 19

tesis kurmak, askeri personel bulundurmak ve bunlara kendi kanunlarını uygulamak yeteneğini kazanmaktadırlar.¹⁸⁰

Pakta üye olduktan sonra başlıca mesele Silahlı Kuvvetleri ittifakın askeri teşkilatına katmak oldu. Bu hususta temaslar aylarca sürdürmüştür. Amerikan generalleri gelip askeri üs ve tesisleri incelediler. Ege sahilindeki İzmir Limanını NATO'nun Güney – Doğu Karargahı için uygun bulmuşlardır. Hükümet, Türkiye'de NATO'nun emrine verilecek hava alanlarını, radar tesislerini, vs yaptırmak üzere bir fon ayrılmasını kabul etti.¹⁸¹

Sonuç olarak, Türkiye'nin NATO'ya girmesi sivil ve askeri çevrelerde ulaşılmaması gereken hedefe ulaşmak olarak algılanmış ve sevinçle karşılanmıştır. Ancak, pratikte Türk – Amerikan ilişkileri şeklinde beliren, Türkiye – NATO ilişkisinin uygulanış şekli ve ABD ile yapılan anlaşmalarda bu ülkeye verilen sürekli taviz politikası ile Amerikalı uzmanların TSK'ne nüfuz etmeleri orduda gittikçe artan bir tepki yaratmıştır.¹⁸² General Esengin, devlet yönetiminin içinde bulunduğu ruh halini ve sonuçlarını şöyle tanımlamaktadır: “NATO'ya girişimiz nasıl olsa silah, araç, gereç ve yardım alıyoruz diyen bir zihniyet ile DP yöneticileri, bütün tarihi geleneklerimize ve ordunun onuruna ters düşen tavizler veriyor, yabancılara denetim hakkı tanıyor, emir ve komuta zincirinde rütbe ve kıdem gözetmeden onlara bir üstünlük tanıyordu. Bu da hoşnutsuzluklara ekleniyor ve Silahlı Kuvvetlerde yeniden politikaya, karışma, siyasi iktidarı yıkma fikrini güçlendiriyordu.¹⁸³

¹⁸⁰ Mehmet Gönltübol – Haluk Ülman, a.g.e., s. 236, Metin Toker, a.g.e, (1950 –1954), s. 171; Atlantik Paktına girmemiz Türkiye ile Amerika arasındaki özellikle askeri ilişkileri hızlandırdı. Lizbon Anlaşmasının henüz mürekkebi kurumamıştı ki Başkomutan Eisenhower Ankara'daydı.

¹⁸¹ Cem Eroğul, a.g.e, s. 80, Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 105; Washington'dan aktardığı bir haberde Cumhuriyet gazetesi, Türk hükümeti kadrolarında, Savunma Bakanlığı hariç olmak üzere, 507 Amerikalının çalıştığını bildirdi. Bunların 320'si Hariciyede, 144'ü Güvenlik Teşkilatında, 42'si de Ticaret Bakanlığında bulunuyorlardı. 1948'de ise bu sayı 292 idi. (16.12.1952), George McGhee ise bu rakamı 1948 yılı içinde 363 kişi olarak belirtmektedir. George McGhee, a.g.e., s. 81; İlk tahminler Türkiye'de küçük bir askeri misyon öngörmüştü ama ABD personelinin sayısı, sivillerde dahil edilirse 25000'e çıkacaktı. Bu büyük artış en çok bakım uzmanları nedeniyle artmakla birlikte, pek çok sayıda telsiz haber alma personeli de vardı, çünkü Türkiye bu iş için ideal bir yerde bulunuyordu.

¹⁸² Ümit Özdağ, Menderes Döneminde Ordu – Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali, Boyut Kitapları, 1. Basım, 1997, s. 37

¹⁸³ Ümit Özdağ, a.g.e., s. 38 – 39

2.3.3. Bayar ve Menderes'in ABD Ziyaretleri

1954 yılında, önce Cumhurbaşkanı Bayar, ardından Başbakan Menderes uzun bir resmi ziyaret için ABD'ye gittiler. Türkiye tarihinde ilk defa, ABD'ne bu kadar üst düzey ziyaretlerde bulunuyordu. Bayar, 27 Ocak'ta başladığı gezisini 10 Mart'ta tamamlamıştır. Bayar 33 günlük Amerika ziyaretinde, bir çok resmi kurumu ziyaret ederek ayrıntılı incelemelerde bulunmuştur. ABD Başkanı Eisenhower yaptığı konuşmada; Türkiye'yi "Amerika'nın büyük dostu" olarak nitelemiştir. 29 Ocak'ta Celal Bayar Amerikan Kongresinde bir konuşma yaptı ve Türkiye'nin Batı bloğuna kayıtsız sadakatini ifade ederek, muazzam alkış topladı.¹⁸⁴

Bayar, Türkiye'ye döndükten sonra izlenimlerini kısaca "kül halinde Amerikalılar, Türkleri seviyorlar ve itimat ediyorlar. Tıpkı bizim Amerikalıları sevdiğimiz ve onlara güvendiğimiz gibi ve gerçek hüviyetimizle kendimizi kabul ettirebilirsek Birleşik Devletler dünya yüzeyinde dostumuz olabilir," diye aktarmıştır.¹⁸⁵

Bayar'ın ardından güvenoyu alıp kabinesini kuran Menderes de ABD'ye gitti. Menderes ziyaret öncesi basına yaptığı açıklamada: Türkiye'nin soğuk savaşta Amerika'nın yanında yer aldığını ve uluslararası siyasette tam bir görüş birliğinin bulunduğunu söylemiştir. Dört gün süren bu ziyaretin amacı, Amerika'dan alınan dış yardımın artırılmasını sağlamaktır. Görüşmeler 4 Haziran'da bitti ve gerek askeri, gerek iktisadi tam bir görüş birliğine varıldığı bildirildi. Ancak bütün yakınlaşmaya rağmen, alınan yardımın DP hükümetinin ihtiyaçlarına yetmediği anlaşılmaktadır.

¹⁸⁴ Cem Eroğul, a.g.e., s. 121, Metin Toker, a.g.e, (1950 – 1954), s.250-262; Başkan Eisenhower Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı ABD'ni resmen ziyarete davet etmişti. Bu gezi 1954'te, seçimlerden önce yapılacak ve başarılı olacaktır..... Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika'ya gitmek üzere 15 Ocak 1954 günü Ankara'dan ayrıldı, başkente 11 Mart'ta döndü. Bu uzun ve görkemli Türkiye açısından son derece yararlı bir gezi oldu. Hiçbir Cumhurbaşkanı veya Türk devlet adamı o tarihten bu yana –ne de evvel- ABD'de böyle bir kabul görmemiştir. Celal Bayar Amerikan Kongresinde konuştu. Hemen bütün Amerika'yı gezdi ve fevkalade karşılandı. Amerikan basını, televizyonu Türkiye hakkında övücü yayınlar yaptı. Daha Bayar New York'a varmadan Amerika'nın tam 14 bin sinemasında Türkiye'ye dair film gösteriliyordu.

¹⁸⁵ Şerif Demir, a.g.e, s. 38

Çünkü ABD gezisinin ardından, iktisadi yardım alabilmek amacıyla Menderes Almanya'ya gitmiştir.¹⁸⁶

2.3.4. Askeri ve Ekonomik Yardımın Arttırılması

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1954 Mart'ında ABD'ne yaptığı ziyaretin bir amacı da, Türkiye'ye yapılan yardımın arttırılmasıydı. Gerçekten, 17 Mart 1954 tarihinde Washington'da açıklandığına göre, Bayar'ın ziyaretinin bir sonucu olarak Türkiye, 1954 mali yılı içinde fazladan 30 milyon dolarlık bir hibe ekonomik yardım alacaktı. 5 Haziran 1954'te ise, ABD'nin Türkiye'ye daha önce planlanmış bulunandan iki katı fazla askeri yardım yapmayı kabul ettiği açıklandı. Böylece Türkiye, askeri tesislerini geliştirmek amacıyla 1954 mali yılı içinde 200 milyon dolarlık silah ve yardım elde edecekti.¹⁸⁷

Başbakan Menderes'i 1954 Haziranında ABD'ne gitmeye iten neden de ekonomik ve askeri yardımın arttırılmasıydı. NATO ülkeleri arasında nüfusu ve olanakları ile kıyaslanırsa, en çok askeri silah altında tutan Türkiye'de, DP iktidarı ile girişilen çeşitli ekonomik girişimler ve izlenen mali politika ticaret dengesinde büyük bir açık yaratmış, parasının kıymeti istikrarsız bir hale gelmiş ve fiyatlar artmağa başlamıştı. Kısacası, Türkiye ağır bir mali yük altındaydı.¹⁸⁸

Oral Sander'e göre;İ ABD'nin askeri yardımdaki ana politikası 4 amacın "en ucuz" biçimde gerçekleşmesiydi. (Amerikan üslerinin korunması, Kolektif güvenlik anlaşmalarının korunması ve yürütülmesi, Stratejik hammaddelerin korunması, Müttefik devletlerin askeri gücünün arttırılması). Kongrede yapılan açıklamada

¹⁸⁶ Şerif Demir, a.g.e, s. 38, Cem Eroğul, a.g.e, s. 160, Zafer, 6 haziran 1954, Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 128; Menderes resmi görüşmeler yapmak üzere Almanya'ya gitti. Bu gezinin amacı Amerika'dan alınmayan para yardımını Almanya'dan elde etmek ve ekonomik ilişkileri geliştirmektir.

¹⁸⁷ Oral Sander, a.g.e, s. 98

¹⁸⁸ Oral Sander, a.g.e, s. 99, Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 130; Türk Hükümeti, "normal" bir hasadın ardından Amerika'dan buğday satın almak için Washington'da bir antlaşma imzaladı. Amerika, vereceği 300 bin ton buğday ve 200 bin ton arpa karşılığında Türkiye'den Krom alacaktı. Daha önce buğday ihraç eden Türkiye, şimdi ithal etmek zorundaydı ve bu durum ticaret açığını daha da fazlalaştırdı.

Amerikan askerinin yıllık maliyetinin 3511 dolar olmasına karşılık, bir Türk askerinin yıllık 105 dolar olduğu da örnek verilmiştir.¹⁸⁹

Sonuç olarak, Truman Doktrinin hedeflerinden birisi olan Türkiye'nin asker sayısının azaltılmasının gerçekleştirilememiştir. Çünkü bu durum, NATO'ya girdikten sonra NATO stratejilerine ters düşmek anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte, Türkiye'nin dış yardıma ihtiyacı vardı ve DP iktidarı, bu yardımın dış politikasının Amerikan dış politikasıyla uyumlaştığı ölçüde artacağını umut ediyordu.¹⁹⁰

2.3.5. Önemli İkili Antlaşmalar

İkili anlaşmaların, 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar anlaşması gibi, bir kısmı gizlidir. Açık olanların bir kısmı ise, Ortak Güvenlik Kanununu her yıl sürdüren ve uygulama değişiklikleri getiren, çoğu birbirinin tekrarı niteliğinde ve yardımın nasıl yapılacağını saptayan anlaşmalar olup, teker teker incelenmeleri gereksizdir. Başbakan Demirel 7 Şubat 1970'de yaptığı basın toplantısında; "6 adedi zaten yürürlükten kalkmıştır. 4 adedi silahlı kuvvetlerimizin modernleştirilmesiyle ilgili anlaşmalardır... 12 adedi harita anlaşmalarıdır. Gizlilikleri teknik icaplarından ileri gelmektedir... 14 adedi NATO ittifakı içinde alınan kararlar gereğince yapılan anlaşmalardır... Geriye 13 anlaşma kalmaktadır..." demektedir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Oral Sander, a.g.e, s. 95

¹⁹⁰ Baskın Oran, a.g.e, s. 552

¹⁹¹ Baskın Oran, a.g.e., s. 556-558; ABD ile yapılan ikili anlaşmaların sayısı ve alanları konusunda bugün bile kesin rakamlar yoktur. Süleyman Demirel'in Nisan 1966'da Başbakanken açıkladığı kadarıyla, Türkiye ile ABD arasında 1952-1969 döneminde 54 ikili anlaşma yapılmıştır. 1970'te Türk yöneticilerin yaptıkları açıklamalara göre bu sayı 91'dir. Sayıların çelişkili olmasının nedeni, anlaşmaların büyük bir çoğunluğunun TBMM'ye getirilmemesi ve gizli nitelikte olmasıdır.... Askeri tesisler anlaşmasıyla (23 Haziran 1954) Amerikan hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Türk topraklarını kullanmalarına izin verildi. Savunma tesisleri, üs veya mevzi adlarıyla hangi askeri tesislerin nerelerde kurulacağı konusu açık bırakıldı

2.3.5.1. Ocak 1952 Tarihli Ortak Güvenlik ile İlgili Antlaşma

7 Ocak 1952 tarihinde mektup teatisi ile yürürlüğe giren ve 10 Mart 1954 tarihli kanunla onaylanan bu anlaşma, temel olarak 12 Temmuz 1947 tarihli, “Türkiye’ye Yardım Anlaşması’na” dayanmaktadır. Bu ikili anlaşmada ilginç olan nokta, İngilizce ve Türkçe başlıklarının farklı olmasıdır. İngilizce’si “An Agreement Between the USA and Turkey Relating to Mutual Security” yani “ABD ile Türkiye arasında Ortak Güvenlik ile ilgili Anlaşma” iken, Türkçe’sinde, büyük ihtimalle Meclisten geçirilmesini kolaylaştırmak amacıyla, anlaşmanın siyasal ve askeri niteliğine hiçbir atıfta bulunulmamış ve “TC Hükümeti ile ABD Hükümeti arasında Münakit Muaddel Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını Tadil eden 7 Ocak 1952 tarihli Anlaşmanın Onanmasına Dair Kanun” başlığı ile TBMM’nden geçirilmiştir.¹⁹²

2.3.5.2. Kurulan Üsler

Başbakan Süleyman Demirel, bu üsler konusunda yaptığı geniş açıklamada, İncirlik üssünde NATO Avrupa Müttefik Komutanlığına (SACEUR) bağlı uçaklar bulunduğunu, bu uçakların NATO savunma amaçları dışında kullanılamayacağını, dolayısıyla Türkiye’yi iradesi dışında savaşa sokmalarına olanak bulunmadığını, Türkiye’de ki radar tesislerinin ise bütünüyle “pasif” tesisler olup, kışkırtıcı bir yönleri olmadığını bildirmiş ve şu açıklamada bulunmuştur: “Ülkemizdeki taktik nükleer silahlar Türkiye’nin rızası olmadan kullanılamaz. Çifte anahtar sisteminde, nükleer başlıklar, taktik nükleer silahlara sahip müttefik devletin özel bir birliği tarafından muhafaza altında tutulur. Buna mukabil, nükleer başlığın hedefe atılması münhasıran silahı toprağında bulduran ülkenin askeri birliklerinin sorumluluğundadır. Türkiye’de taktik nükleer silahı atma vasıtaları, bu başlıkları

¹⁹² Oral Sander, a.g.e., s. 105-105, Metin Toker, a.g.e., (1950-1954), s. 172; Bunlar nasıl olmuştu? Bir kokteyl partide bir amerikan subayı bizim bir yüksek komutandan bir yer istemiş, ona peki denilmişti. Bu söz üzerine Amerikalılar gidip orada üs kurmuşlardı. Ne protokol, ne bir anlaşma, hatta ne bir imza, ne de bir bilgi... İlk günlerin dostluğu bu kadar düzeysiz, sorumsuz şekilde Amerikalılar kardeşimizdi! Ama biz kardeşimizin eline 50’li yıllarda biraz fazla bakar olmuştuk. Onlar da elimizi tutmaktan başka kolumuzu yakalama fırsatını kaçırmıyorlardı. CHP muhalefetine böyle bir yakınlaşmaya fazla itirazı yoktu. Ulus, bazen fazla kralcı olabiliyordu.

kullanma hakkı ve imkanı yoktur. Taktik nükleer silahların kullanılması Türkiye'nin de temsil edildiği NATO Konseyi'nin bu hususta olacağı karara bağlıdır.”¹⁹³

Ancak, nükleer silahlarla yüklü Amerikan orta menzilli uçaklarının bulunduğu İncirlik üssünde, Demirel'in sözünü ettiği “çifte anahtar” sistemi yürürlükte değildir. NATO savunma planlarına göre bu uçaklar, Türk silahlı Kuvvetlerinin kontrol ve komutasında olmayıp, daima bir Amerikalı General olan Avrupalı Müttefik komutalığına bağlıdır. Her ne kadar bu komutan, savaş emri vermeden Türkiye'nin veto yetkisi bulunduğu NATO Konseyine başvurmak durumundaysa da, bu durumun olup-bittileri önleyebileceği düşüncesi şüphelidir. 1958 Lübnan çıkarmasında ve U-2 istihbarat uçuşlarında, Amerikan Hava Kuvvetlerinin İncirli Üssünü kullanırken Türk yetkililerine danıştığına dair ortada bir kanıt yoktur.¹⁹⁴

2.3.6. Bandung Konferansı

18 Nisan 1955'de Endonezya'nın Bandung kentinde Asya-Afrika ülkeleri konferans düzenlemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler, uluslararası alanda daha etkili olabilmek için güç birliği yapmak istediklerini açıkladılar. Bağlantısızlar olarak bilinen bu toplantıya hükümet önce katılmayı düşünmemiştir. Fakat son anda Amerika devreye girerek Türkiye'nin katılmasını istemiştir. Amerika'nın burada Türkiye'den istediği, uluslararası platformda oluşan Batı karşıtlığının önlenmesi ve emperyalist olarak tanımlanan Batının karşısına yeni bir cephenin oluşturulmasını engellemeye çalışmasıdır. Türkiye'nin engelleyeceği bu tutum karşısında Amerikan yardımının artacağı iddia edilmektedir.¹⁹⁵

¹⁹³ Oral Sander, a.g.e., s. 118

¹⁹⁴ Oral Sander, a.g.e., s. 120

¹⁹⁵ Hüseyin Bağcı, a.g.e, s. 61, Şerif Demir, a.g.e, s. 39, Oral Sander,a.g.e., s. 121; Başbakan Yardımcısı F. R. Zorlu, 1956'da TBMM'de yaptığı konuşmasında: “Bize düşen vazife zırhtır. Biz kendi politikamızı, kendi görüşümüzü önce kendimiz savunacağız. Biz oraya (Bandung'a) son dakikada gittik. Bu iştraki müttefiklerimi çok arzu ettiler, aman gidin dediler, siz gitmediğiniz takdirde çok fena olacak dediler

Türkiye'yi konferansta Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu temsil etmiştir. Türkiye ısrarla bloklaşmadan söz etmiş, bağlantısız ve yalnız kalarak barışı korumanın imkansız olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bu tavır bağlantısız ülkeler tarafından sert tepkilere neden olmuştur. CHP Genel Sekreteri de ABD'ne yaptığı bu dönemdeki gezisinde parti olarak kendilerinin Menderes'in dış politikasını tamamen desteklediğini açıklamış, Menderes de karşılık olarak teşekkür etmiştir.¹⁹⁶

2.3.7. Balkan Paktı

Celal Bayar, Atatürk'ün büyük önem verdiği Balkan Paktının faydalarına inanarak tekrar diriltilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Türkiye'nin çabaları ilk olumlu sonucunu 28 Şubat 1953'de, Ankara'da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın arasında dostluk ve işbirliği anlaşmasının imzalanmasıyla vermiştir.¹⁹⁷

Türkiye ittifakı kurmakla kalmamış, iyi niyetlerle karşılıklı büyük ağırlık vermiştir. Ama ittifak üyeleri Türkiye ile aynı iyi niyeti taşımamakla birlikte farklı hesaplar içerisinde olmuşlardır. Balkan ittifakı; SSCB'den tehdit algılayan ve aralarında hiçbir problem bulunmayan 3 ülkenin batının desteği ile kurdukları bir ittifak sistemiydi. Oluşmasını sağlayan koşullar değişince, etkisini yitirmeye başlamıştır.¹⁹⁸

Türkiye bu pakt dolayısıyla Yunanistan ile ilişkilerine çok önem vermiştir fakat Yunanistan aynı önemi vermemiştir. Örneğin; ilişkilere zarar gelebilir diye 1954 yılında İzmir'in kurtuluşunun kutlaması hükümet tarafından yasaklanırken, aynı günlerde Yunanistan'da Kıbrıs'ın ilhakı yönünde mitingler tertiplenmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Metin Toker, DP Yokuş Aşağı, (1954 – 1957), s. 75, Şerif Demir, a.g.e, s. 46

¹⁹⁷ Cem Eroğul, a.g.e., s. 119-120

¹⁹⁸ Hüseyin Bağcı, a.g.e, s. 54-57, Şerif Demir, a .g.e., s. 46

¹⁹⁹ Zafer, 9.9.1954

2.3.8. Orta Doğu Politikası

Menderes hükümeti dış politika kararlarında özellikle bu bölgede “bilinçli olarak Batı kulübünün bir aktif üyesi rolünü” üstlenmiştir. DP’ne göre, SSCB, Stalin’in ölümünden sonra da söz konusu olan bu bölgede yayılmacı politikalar planlamaktaydı. DP iktidara gelmeden önce hükümet olan CHP, İsrail Devletini kuruluşundan hemen 9 ay sonra tanıyarak (28 Mart 1949), Arap ülkelerinin tepkilerini hesaplayamamıştı. Dolayısıyla DP, iktidara geldiğinde Orta Doğu politikası oluşturmak açısından buruk bir Arap bölgesiyle karşılaştı.²⁰⁰

DP iktidara gelmeden önce CHP hükümetini eleştirerek, Türkiye’nin yanlış ve gereksiz bir şekilde Doğu komşuları ile ilişkilerini ihmal ettiğini vurguluyordu. Bu nedenle, Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, geçmişte ihmal edilen Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini düzeltmeye kararlıydılar. Geliştirdikleri politikaya göre, Türkiye Orta Doğunun zayıf Müslüman ülkelerine karşı “Büyük Ağabeyi” rolü üstlenecekti ve buna dair bir ittifak kurulacaktı.

Menderes o sırada bir konuşmasında, Mart 1953’te Stalin’in ölümünden sonra SSCB’nin ülkesine karşı dikkate değer dostça girişimlerde bulunduğunu ancak buna rağmen hükümetinin bu ülkeye karşı sert bir politika sürdürmekte kararlı olduğunu vurguladı. Bu katı tutumu dile getirmenin yanı sıra Başbakan, müttefiklerinden de aynı şekilde davranmalarını beklediklerini ima etti.²⁰¹

Bundan dolayı da Başbakan Menderes, bir ittifakın kurulması halinde bölgeye daha fazla Amerikan yardımı geleceğinden emindi. ABD Dışişleri Bakanı Dulles ise Orta Doğuda Türk askeri gücünün varlığından çok memnundu. Çünkü, bölgenin diğer ülkeleri Türkiye’nin sahip olduğu askeri güçten yoksundular ve Türkiye söz konusu bir Sovyet yayılma politikasını durdurmak için bölgedeki en

²⁰⁰ Hüseyin Bağcı, a.g.e., s. 41-43

²⁰¹ Ayşegül Sever, a.g.e., s. 109

elverişli ülke idi.²⁰² Dolayısıyla bölgede Batı destekli kurulacak bir ittifakın çok yararlı olacağı düşünülmeye başlanmıştır.²⁰³

2.3.9. Kıbrıs Meselesi

CHP hükümetinin son Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak 25 Ocak 1950’de “Bizim için Kıbrıs meselesi diye bir şey yoktur. İngiltere Kıbrıs adasını başka bir devlete vermeyecektir. Bunun için yapılan neşriyat ve nümayişler lüzumsuzdur” demiştir. CHP’den sonra iktidara gelen DP’nin Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, 20 Haziran 1950’de “Türkiye’nin Kıbrıs diye bir meselesi yoktur” diyerek, CHP’nin politikasını devam ettirdiklerini beyan etti.

Daha sonra Kıbrıs meselesi nedeniyle Türkiye ile Yunanistan arasında çıkmaya başlayan sorunlar sırasında da İsmet İnönü ve Kasım Gülek, hükümetin Kıbrıs politikasını desteklediklerini açıklayarak, DP Kıbrıs politikasına paralel görüşlerle konuyu sahiplenmişlerdir. CHP’nin Kıbrıs konusundaki bu olgun tavrı iki partinin ilişkilerine de yansımıştır. Menderes DP tabanının muhalefetine rağmen, İsmet İnönü’nün yakın adamı olan Nihat Erim’i Kıbrıs konusunda özel görevlendirilen bir heyetin başkanlığına getirmiştir.²⁰⁴ CHP, her zaman olduğu gibi, DP iktidara geldiğinden beri yaptığı şekilde DP dış politikasına destek vermiştir.

1950 – 1954 yılları arası DP’nin yükseliş yılları olarak kabul edilmektedir. Bunun en önemli sebebi, Türkiye’nin NATO ittifakına kabulü ve aldığı askeri ve iktisadi dış yardımlardır. Bu dış yardımlar adeta sonsuza kadar gelecekmış gibi hareket eden DP gerçekte ülke için bu yıllar arasında refah düzeyinin artmasına neden olmuştur.

Çok partili sistemin ilk yıllarına, dış faktörlerin etkisi açısından baktığımızda, iç siyasetteki iki büyük partinin de ABD ekseninde hareket ettiğini görmekteyiz. DP

²⁰² FR of the US, 1952 – 1954, Volume X – Iran, NSC – 117, Washington, 10 Ekim 1951, s. 221

²⁰³ Hüseyin Bağcı, a.g.e., s. 44-46, FR of the US, 1952 – 1954, Volume X – Iran, NSC – 5402 – Washington, 2 Ocak 1954, s. 886

²⁰⁴ Şerif Demir, a.g.e., s. 82

hükümeti iktidara geldiğinde, CHP çoktan ABD ile sıkı ilişkiler kurmaya ve Sovyetlere karşı tedbirler almaya başlamıştı. Dolayısıyla DP'ne kalan bu adımları ilerletmekti.

Özellikle Kore'ye asker gönderilmesi sırasında iç siyasetin ve rejimin dış ilişkilerden ne kadar etkilendiği görülmektedir. İnönü bile, Türkiye'nin NATO'ya kabulünden sonra sesini fazla çıkartmamaya başlamış, hatta Kore meselesiyle ilgili itirazını geri almıştır. Oysa ki, bu olay DP'ni daha da kuvvetlendirmiş, istedikleri anda istedikleri hareketi yapabileceklerine inanır hale gelmişlerdir. İşte bu nedenden dolayı DP hükümeti ABD ile gizli anlaşmalar imzalamaya tereddüt etmemiştir.

Stalin'in ölümünün ardından iyi ilişkiler talep eden Sovyetlere ne iktidar ne de muhalefet itibar etmemiş, yada etmek istememişlerdir. Çünkü Sovyet tehdidinin varlığı, olmamasından daha çok işe yaramaya başlamıştır. Bu daha sonra göreceğimiz üzere iç siyasette de işe yarayacaktır.

DP, Türkiye'de kurduğu rejim sayesinde dış politikada o kadar rahat hareket eder bir hale gelmiş ve kraldan daha çok kralcı olmuştur ki, Bandung Konferansına ancak ABD'nin iknası sayesinde katılmıştır. DP, ABD ve NATO ittifakına o kadar güvenmemekteydi ki, dış politika hamleleri yaparken bir sonraki hamlesini tamamen bu eksene bağlamıştır. Bu sebepten dolayı, 1954 sonrası dönemde Arap devletleri Kıbrıs meselesinde Türkiye yerine Yunanistan'ı destekleyeceklerdir. Daha sonra DP içeriden eleştirileri kısıtlayabilmek için baskı rejimini arttıracak, ABD Türkiye ile istediği anlaşmaları imzalayabildiği sürece, Türkiye'de ki rejimin durumu artık tartışılmaz olacaktır. Görünürdeki iki parti, demokrasi için yeterlidir.

2.4. Demokrat Partinin 2. Dönemi (1954 – 1957)

2.4.1. 1954 Genel Seçimleri ve Sonuçları

DP iktidarının ikinci dönemi olan 1954-1957 yılları arasına karakterini veren deyim “İnce Demokrasiye Paydos”tur. Bu söz Celal Bayar’a aittir ve 2 Ekim 1954 seçimlerinin sonrasında söylenmiştir. İnce demokrasi, bütün o antidemokratik tedbirlerin aynen sürdürülmesiydi.²⁰⁵ Ünlü İngiliz tarihçi Lord Acton’ın bir sözü olan; “İktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlak yozlaştırır” bu durumu ifade etmektedir. DP’nin 1954 seçimlerinde, 1950’de aldığı oyları arttırmakla, çoğunluk sisteminin sandık sonuçlarını meclise abartmalı olarak yansıtması sayesinde milletvekillerinin %93’ünü kazanması, bu cümleye iyi bir örnek olmuştur.²⁰⁶

2 Mayıs 1954’te yapılan seçim sonucunda DP, 4.100.000 oy, CHP 3.500.000 oy almışlardır. Seçim sonucunda DP 494, CHP 31, CMP 5 ve Bağımsızlar 11 milletvekili çıkarmışlardır. Yürürlükte olan çoğunluk sistemi, bu farkı temsil alanında çok daha yüksek oranlarla yansıttığı için, TBMM neredeyse DP grubundan ibaret kalıyordu. 14 Mayıs 1954’te Celal Bayar ikinci kez Cumhurbaşkanı seçildi. Adnan Menderes yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi.²⁰⁷

Demokratik düzende seçmenin muhalif olarak görülmesi ve cezalandırılması uygulamasını DP 1954 seçimlerinden sonra başlatmıştır. Seçimlerden 15 gün önce CHP’nin kazanacağına kesin gözle bakılan Malatya ikiye bölünmüş, Adıyaman il yapılmıştır. Ancak DP’nin Cumhuriyetçi Millet Partisine oy veren Kırşehir’e verdiği ceza daha ağır olmuştur. Millet Partisi kapatıldıktan sonra onun yerine açılan CMP’ne oy veren Kırşehir ilçe yapılmıştır.²⁰⁸

1954 seçimleri sonucunda Adnan Menderes dünya basınına vermiş olduğu beyanatta şunları söylüyordu: “1950 seçimlerini partimizin kazanmış olması

²⁰⁵ Metin Toker, a.g.e., (1954 – 1957) s. 11-12

²⁰⁶ Cem Eroğul, Geçiş sürecinde Türkiye, s. 181

²⁰⁷ Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s. 112

²⁰⁸ Ümit Özdağ, a.g.e., s. 59

memleketimizde demokratik prensiplerin zaferidir. Partimizin 4 yıllık faaliyeti içinde genç demokrasimiz gelişme imkanı bulmuş, hem de ekonomik sahada mühim başarılar elde etmiştir... Partimizin BM, NATO, Ankara Paktı, Türkiye – Pakistan Anlaşması çerçevesinde ifade etmek yanlış olmaz...”²⁰⁹

2.4.2. Baskının Arttırılması İçin Çıkarılan Kanunlar

DP iktidarı seçimlerde muhalefete oy veren illeri cezalandırmaya başladı. Seçimi izleyen bir iki ay içinde çıkardıkları 3 kanunla, hem muhalif kuruluşlara hem de genellikle memur kitlesine karşı yeni baskı tedbirleri aldılar. Yeni kanuna göre radyo siyasal partilere kapatılıyordu. Bu hüküm radyonun, sadece muhalefete kapatıldığı anlamına gelmektedir. Zira, iktidardaki parti, hükümet adına konuşmak gerekçesiyle radyodan istediği gibi yararlanacaktı. Oysa muhalefette iken DP, radyodan yararlanmayı demokratik taleplerinin ayrılmaz bir parçası olarak sunuyordu. Celal Bayar’ın 27 Haziran 1947’de Sivas’ta yaptığı konuşmada ifade ettiği gibi; “Radyo halkın parasıyla kurulmuştur. Tek taraflı kullanılmaması icap eder.” Muhalefetleri sırasında Demokratlar bu gerçeği binlerce defa ifade etmişler, ama iktidara gelince sözlerini unutmuşlardır.²¹⁰

Washington’da 4 Eylül 1956’da ABD Başkan Danışmanı Benjamin F. Fairless ile yapılan mülakat Türkiye’nin iç ve dış siyasetinin içinde bulunduğu karışıklığın, ABD tarafından da aslında bilindiğini göstermektedir.²¹¹

Soru: “Bizim yardım programlarımız uzun dönemde o ülkelerin istikrarını sağlamak amacıyla mıdır yoksa öncelikle kısa vadedeki sorunları çözmek amacıyla mıdır?”

²⁰⁹ Cem Eroğul, a.g.e., s. 112

²¹⁰ Cem Eroğul, a.g.e., s. 164, Cemil Koçak, Geçiş sürecinde Türkiye, s. 125; Muhaliflere oy verdiler diye, Malatya ili ikiye bölündü. Kırşehir ili ilçe haline getirildi. 30 Haziran 1954’te seçim yasası değiştirilerek, muhalefetin önüne çok önemli engeller kondu. Radyo yoluyla propaganda olanağı kaldırıldı.

²¹¹ FR of the US, 1955 – 1957 Volume X, Foreign Aid and Economic Defense Policy, s. 103 – 104,

Fairless'in cevabı: "Dünya da ABD'nin yardım adı altında o ülkeyi kendi tarafımızda oy vermesi için ikna etmek adına verdiği pek çok "rüşvet" örneği vardır. Böylece bizim söylediğimiz ekonomik reformları adapte etmeye çalışırlar yada Rusya'nın önerdiği ekonomik yardımlara karşı koyabilirler. Bu politikanın bir yansıması olarak, dost ülkelerdeki yabancı yetkililer ABD yardımı almanın en iyi yolu olarak kendi ülkelerindeki komünist sayısını yüksek tutmakta görüyorlar. Aksi taktirde Sovyet bloğundan yardım almakla hatta BM yada benzeri bir yerde bizi desteklememekle tehdit ediyorlar. Buradan anlaşılıyor ki, yardımımızı kullanmaktaki temel amacımızdan sapmaktayız.

DP'nin baskı kanunlarını ABD gezisinin hemen ertesinde çıkartması dikkat çekici ve bir o kadar da çelişkilidir. Oysa ki, 1945 yılında Türkiye San Fransisko Konferansına katılmadan hemen önce ABD'nin Türkiye'den bazı talepleri olmuş, bu yüzden de İsmet İnönü basın kanunlarına düzeltmeler başlatmıştır. Buna karşılık şimdi, ABD'ye dış yardım talep etmeye giden hükümet akabinde ülkede anti-demokratik kanunlar çıkartabiliyordu. Bu da göstermektedir ki, iktidar kendini rahat hissediyor ve bir uyarı almıyordu.

2.4.3. Bağdat Paktı

Türkiye ve Irak arasındaki 26 Mart 1946 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasını tamamlamak üzere: "BM üyesi bulunmalarının Orta Doğuda barış ve güvenliğin kurulması kendilerine verdiği büyük sorumluluğu ve bu sorumluluğun BM Yasası'nın 51. maddesine lüzumlu tedbirlerin alınması gerektiğini anlamış olarak, bu amaçla bir antlaşma akdi konusunda görüş birliğine varılmıştır."²¹² Bağdat Paktının kurulması ABD tarafından olumlu karşılanmıştır. "Kuzey Kuşağı" (Northern Tier) kavramının sahibi olan ABD Dışişleri Bakanı Dulles, bu paktı çok gerekli bulmaktaydı. Bunun birlikte ABD resmi belgeleri Türkiye'nin içinde

²¹² Hüseyin Bağcı, a.g.e, s. 64-65

bulunduğu bu yeni paktı desteklerken aynı zamanda Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik sorunların da farkındaydılar.²¹³

Mısır Hükümeti ise, Türkiye ile Irak arasında kurulması düşünülen savunma paktını Arap Birliğine karşı yapılan ciddi bir darbe olarak görüyordu. Mısır Başbakanı, Irak'ın Türkiye ile yapacağı antlaşmanın Arap alemi savaşa sürükleyeceğini iddia ediyordu. ABD ve NATO ise bölgede sorunlar çıkmasının haricinde, bir ihtimal bu pakt içerisinde sorunların giderilmesini umuyordu.²¹⁴

Fatin Rüştü Zorlu'nun Cenevre'de bir ABD yetkilisi ile yaptığı görüşmede şunları söylemiştir: “Cumhurbaşkanı Bayar, Ürdün'e Ürdün'ün Bağdat Paktına bağlanması sağlamak amacıyla gidiyor ve sizin bu konudaki fikrinizi soruyor.” ABD yetkilisi de bu söze karşılık şunları eklemiştir: “ABD, Bağdat Paktının güneyde sorun çıkarmasına iki nedenden dolayı karşıdır. Birincisi; Mısır'ı savaşa teşvik edebilir. İkincisi; ABD'de desteğiyle birlikte İsrail ile sınırı olan ülkelerin anti – İsrailci bir görüntü sergilemesi.”²¹⁵

Sovyetler Birliği, Bağdat Paktının kurulmasına karşı ilk tepkisini Sovyet Dışişleri Bakanı'nın 16 Nisan 1955'te yayınladığı resmi açıklamada göstermiştir. Açıklamada bir süre önce Yakın ve Orta Doğuda belli bazı Batılı güçler tarafından kurdurulan askeri gruplaşmalar reddediliyordu. SSCB, Bağdat Paktını kendisi için bir yayılma engeli saymış ve bu politika birliğini yıkmak için elinden geleni yapmıştır.²¹⁶

Sonuç olarak DP hükümetinin büyük gayretleri sayesinde, Orta Doğu bölgesinde Batı çıkarlarını savunan yeni bir Atlantik Paktı gerçekleştirilmiş oldu. Bu dönemde Orta Doğuda başlıca iki siyaset çarpışıyordu. İngiliz aleyhtarlığına dayanan birincisinin bayraktarlığını Mısır yapıyor. İngiliz çıkarlarını savunan ikincisinin

²¹³ FR of the US, 1955 – 1957 Volume X, Foreign Aid and Economic Defense Policy, NCS 5325, 30 Haziran 1955, s. 20

²¹⁴ FR of the US, 1955 – 1957 Volume XII, Near East Region; Iran; Iraq, NIE 30 – 55, Washington, Haziran 21, 1955

²¹⁵ FR of the US, 1955 – 1957 Volume XII, Near East Region; Iran; Iraq, s. 176-177, 26 Ekim, 1955

²¹⁶ Hüseyin Bağcı, a.g.e., s. 71

şampiyonluğunu ise DP yönetimindeki Türkiye üstleniyordu. Türkiye için Mustafa Kemal döneminin artık çok gerilerde kaldığı anlamına gelmektedir.²¹⁷

2.4.4. Kıbrıs Meselesi

Yunanistan Başbakanı Mareşal Papagos, 1954 Mayıs'ında İngiltere'den en geç 22 Ağustos tarihine kadar Kıbrıs'ı Yunanistan'a devretmesini istemiştir. Köprülü, Yunanlı Devlet adamları ile Kıbrıs sorunu hakkında görüşmelerde bulunmuş ve o zamana kadar takındığı "pasif tutumunu" değiştirmeye başlamıştır. Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Yunan Dışişleri Bakanı Politis'e şu ricada bulunmuştur: "...Birdenbire ortaya bir Kıbrıs sorunu çıkartmaktasınız. Sizden çok rica ediyoruz, bunu yapmayın. Mareşal Papagos Yunan tarihine şanlı bir komutan, büyük bir devlet adamı olarak geçecektir. Sizden Atatürk ve Venizelos'un büyük ızdırablar pahasına, tarihi yenerek kurdukları Türk-Yunan dostluğu adına yalvarıyorum, hiç yoktan ortaya bir Kıbrıs sorunu çıkartmaktan vazgeçin. Çıkarırsanız bizi karşınızda bulacaksınız. Ve bütün Türkiye, tek bir vücut halinde, dimdik önünüze çıkacaktır. Bu Türk – Yunan dostluğunun sonu olacaktır. Yapmayın bunu..."²¹⁸

14 Aralık 1954'de BM'de Yunanistan'ın talebi üzerine Kıbrıs'ın geleceğini görüşme kararı alındı. Bu karar Başbakan Menderes tarafından yanlış yorumlanmış olacak ki, 18 aralık 1954'te verdiği bir demeçte "Kıbrıs Meselesi tamamen kapandığı için, artık müttfikimiz Yunanistan ile aramızdaki dostluğun gölgelenmesine dikkat ve itina göstermek zamanı gelmiş bulunuyor" demiştir.²¹⁹

1955 yazında Kıbrıs sorunu Türk siyasetinin ana konusu haline gelmişti ve hükümet, iç siyasetteki sorunların üstünü kapatmak için bu konuyu kullanmaya başlamıştır. CHP bu durumda muhalefet etmeyi tamamen bırakmıştır. 26 Ağustos'ta Kıbrıs konusunu içeren Londra Konferansından 3 gün önce CHPliler, hükümetle

²¹⁷ Cem Eroğul, a.g.e, s. 163

²¹⁸ Hüseyin Bağcı, a.g.e., s. 102

²¹⁹ Ayın Tarihi, Sayı: 253, Aralık 1954, s. 109

dayanışmanın bir işareti olarak iç politika tartışmalarını tek yanlı olarak bir tarafa bıraktıklarını ilan ettiler.²²⁰

2.4.5. Londra Konferansı ve 6/7 Eylül Olayları

BM'in Kıbrıs ile ilgili kararları uyuşmazlığı sona erdirmemiştir. Aksine Ada içinde de Yunanistan'da da nümayişler, taşkınlıklar ve hatta tedhiş hareketleri devam etmiştir. Bu durumda İngiltere Hükümeti uyuşmazlığın üç ilgili devlet, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında çözümlenmesi için Londra'da bir konferans toplamaya karar vermiştir.²²¹

Londra'ya giderken Türk hükümetinin görüşü üç noktaya dayanmaktadır. Öncelikle İngiltere adadan çıkmasın, eğer çıkmak isterse ada eski sahibine yani Türkiye'ye bırakılsın. Fatin Rüştü Zorlu, Kıbrıs'ta herhangi bir değişikliğe razı olmayacaklarını, aksi taktirde Lozan'ın değişeceğini ve 12 Ada ile Batı Trakya'nın tekrar gözden geçirileceğini belirtmiştir. Eğer, bu da kabul olmazsa ada iki toplum arasında taksim edilmelidir, diye açıklama yapmıştır.²²²

6 Eylül sabahı İstanbul Express gazetesinde çıkan bir haber ortalığı karıştıran sonuçlar meydana getirmiştir. Haberde, Atatürk'ün Selanik'te ki evine bomba atıldığı ve evin Yunanlılarca tahrip edildiği bildiriliyordu. Haber doğru değildi fakat doğruluğu araştırılmamıştı. Bir anda kalabalıklar Beyoğlu'nda ki Rumlara ait dükkanları yağmalamaya ve kırıp yıkmaya başladılar. Sanki gizli bir el bir anda kitleleri sokağa dökmüştür ve Beyoğlu tanınmaz hale gelmiştir. Bu sırada Zorlu, Londra Konferansında olduğundan oldukça zor durumda kalmıştır.²²³

Sonuç olarak 6/7 Eylül olayları, tek partili dönemin Varlık Vergisi uygulamasında olduğu gibi, Hükümete özellikle dış politikada oldukça ağır bir siyasi

²²⁰ Feroz Ahmad, Demokrasi sürecinde Türkiye, s. 66

²²¹ Yusuf Kodaz, a.g.e., s. 43

²²² Şerif Demir, a.g.e, s. 83, Nihat Erim, Bildiğim ve gördüğüm ölçüler içinde, Ankara, s. 15

²²³ Hüseyin Bağcı, a.g.e., s. 110

fatura çıkarmış ve Türkiye uluslararası politikada önemli bir sınav vermiştir. Bu olaylar Kıbrıs konusunda anlaşma zeminini bir süre askıya almıştır.

2.4.6. Dördüncü Menderes Kabinesi

Menderes hükümeti 29 Kasım 1955'te Cumhurbaşkanına istifasını sunmuştur. Günlerce süren temaların ardından, yeni kabine 13 Aralık 1955'te gruptan güvenoyu aldı. Yeni programa göre; Anayasada değişiklikler yapılacak ve bunlar mutlaka genel seçimlerden önce tamamlanacak; seçim kanununda yapılan son değişiklikler kaldırılacak ve kanun eskisinden daha ileri hale getirilecek; ispat hakkı için meclise yeşil ışık yakılacak, devlet yatırımları bir plana bağlanacak, bütçe denk hale getirilecek, karaborsa ile mücadele için elden gelen gayret gösterilecek, vurgunculukla şiddetli bir savaşa girişilecek, ihtiyaç maddeleri için adil bir dağıtım sistemi ön plana alınacak, bir sanayi ve madenler bakanlığı kurulacak, 25 senesini dolduran memurların, yargıçların, profesörlerin emekliye sevk edilebilmeleri hükmü kaldırılacak vs. idi.²²⁴

5 Şubat 1956'da İnönü bir bildiri yayınlarak yeni hükümetin, durumda hiç bir şey değiştirmedigini kamuoyuna açıkladı. Menderes'in 10 Şubat'ta mecliste bir sözlü soruya verdiği cevap sırasında muhalefet partisini komünistlikle, vatani dışarıya jurnallemekle ve milli çıkarları kundaklamakla suçladı.²²⁵ Böylelikle sistemin tıkanmasını hızlandıran komünistlik suçlamaları başlamış oldu. Bunun dolaylı sebebi Batı demokrasisinin düşmanının komünizm olmasıydı. Dolayısıyla Türkiye'nin Demokrat Partisine zarar vermek isteyen bir partide komünist olmalıydı. Aynı tarihlerde ABD hükümeti tarafından hazırlanan resmi bir raporda ise Türkiye'nin komünizm tehlikesi altında olmayan ülkeler arasında olmaması da ilginçtir. Bu ülkeler; İran, İzlanda, Yunanistan, Filipinler, Güney Kore, Irak, Suriye, Afganistan, Pakistan ve belli Latin Amerika Cumhuriyetleri olarak belirtilmişlerdir.

²²⁴ Cem Eroğul, a.g.e., s. 187, Metin Toker, a.g.e., "1954-1957", s. 177; "Dördüncü Menderes kabinesi, adeta Celal Bayar'ın gayretiyle kurulabilmiştir. Benim inancım, Celal Bayar'ın Menderes işbaşından uzaklaştırılırsa kısa bir zaman içinde eskisinden daha kuvvetli olarak geri geleceği endişesini taşıdığıdır."

²²⁵ Cem Eroğul, a.g.e., s. 189

Potansiyel olarak görülenlerse; Vietnam, Kamboçya, Laos, Tayland, Burma ve Endonezya idi.²²⁶

ABD yönetiminin Türkiye’de izlenen ekonomik politikalarından memnun olmaması sonucu, 1954’ten başlayarak hükümet Amerikan yardımı almada ciddi zorunluluklarla karşılaşmaya başlamıştır. Bunun da ötesinde Amerikalılar, DP yönetiminin o güne kadar sağladıkları yardımı kullanma yöntemlerini de beğenmiyorlardı. Mayıs 1957’de Ulusal Güvenlik Konseyi, ABD’nin Türkiye politikasını gözden geçiren bir raporunda, iki ülkenin ekonomik ilişkilerinde yaşanan gerginliklere şu şekilde dikkat çekiyordu: “Türkiye hem kendisi hem de Türkiye’ye yardım etmeye yönelik ABD çabalarında Birleşik Devletler için önemli sorunlar yaratan yoğun bir milli gelişimin sancılarını çekmektedir. Askeri programın yanı sıra Türk hükümeti kaynaklarını fazlasıyla aşan bir ekonomik büyüme programı yürütmeye girişmiştir. Gayri safi milli hasıla artmıştır ve inşa edilen yollar, limanlar, elektrik santrali ve fabrikaların Türkiye’nin ekonomik gücünü arttırması beklenmektedir. Enflasyon ciddi seviyede ve Türk lirasının değişim oranı gerçek dışıdır.”

Bu dönemde ABD – Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerdeki kötüleşme yüzünden DP hükümeti, Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerini yavaş yavaş geliştirmeye başlamıştır. İki devletin ticari ilişkilerindeki ilk önemli gelişme Suriye krizinin patlak vermesinden hemen önce, 1957 sonbaharında gerçekleşti. Temmuz 1957’de bir Türk ticari delegasyonu SSCB’ni ziyaret etti ve Moskova’da Türkiye’ye teknik yardım ve bir cam fabrikasının inşaatı için 10 milyon dolarlık kredi vermeyi içeren bir ticaret antlaşmasını Sovyetlerle imzaladı. Bu gelişmeden sonra ABD yönetimi, daha fazla Amerikan yardımı talep edebilmek için, iki büyük gücü birbirine karşı oynama girişiminin başlıca sorumlusu olarak dönemin Dışişleri Bakanı Zorlu’yu²²⁷ suçlamaya başlamıştır.

²²⁶ FR of the US, 1955 – 1957 Volume X, Foreign Aid and Economic Defense Policy, NSC 1290 – d, 16 Şubat, 1955, s. 7

²²⁷ Ayşegül Sever, a.g.e., s. 194

2.5. Demokrat Partinin 3. Dönemi (1957 – 1960)

2.5.1. 1957 Genel Seçimleri ve Sonuçları

Daha 1956 yılı içinde, CHP'iler, iktidara geldikleri takdirde, “devri sabık” yaratacaklarını ve Menderes'ten hesap soracaklarını ifade etmeye başlamışlardı. Örneğin: 15 Nisan 1956'da, CHP Üsküdar ilçe kongresinde bir konuşma yapan Kars Milletvekili Sırrı Atalay, şunları söylemiştir; “Menderes bütün sözlerinin hesabını verecektir. Bağımsız bir mahkeme kuracağız. Ve Menderes bu mahkeme huzurunda bütün iktidarının hesabını verecektir. Neticeyi bu mahkeme tayin edecektir.”

Bir ay kadar önce DP'den istifa eden eski kurucu Fuad Köprülü ise Menderes'e karşı bayrak açmıştı. 22 Ekim'de Hürriyet Partisi'nin Balıkesir mitinginde konuşan Köprülü, adeta 1946 seçimlerinin heyecanı içinde şu sözleri söylüyordu: “Bu seçim mücadelesi, tek parti, tek şef sistemini canlandırmak isteyen bir adama karşı koca bir milletin mücadelesidir.”²²⁸

Seçim sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir: DP oy kaybetmek ve ilk defa %50'nin altına düşmekle birlikte geçerli oyların %47.3'ünü (4.372.621) alarak 419 milletvekili çıkarmıştır. CHP ise oyların %40.6'sını (3.753.136) alarak meclise 173 kişilik bir grup sokuyordu. CMP %7 (652.064) ile 4 milletvekili, HP de %3.8 (350.597) oy ile 4 milletvekili çıkarmıştır. Bu sonuçlardan sonra DP üçüncü defa iktidar olmuştur.²²⁹

DP, 27 Aralık 1957'de çıkardığı bir içtüzükle, Mecliste sözlü soruları haftada bir tek gün ve ancak bir saat süreyle konuşulmak üzere kısıtlıyor; konuşmalarda saygı kurallarından ayrılan bölümleri tutanaktan çıkarma yetkisini de Meclis, çoğunluğa sağlıyordu. Milletvekilleri için Meclis çalışmalarıyla ilgili cezalar da arttırılmıştır.²³⁰

²²⁸ Cem Eroğul, a.g.e., s. 200-201, Cumhuriyet, 23 Ekim 1947

²²⁹ Yusuf Kodaz, a.g.e., s. 57. Bkz. karşılaştırmalı 1950, 1954, 1957 seçim sonuçları, Cemil Koçak, Çağdaş Türkiye Tarihi 4, s. 182

²³⁰ Ali Gevgilili, a.g.e., 120

2.5.2. 4 Ağustos Kararlarına Giden Yol

1958 yılı ortalarında dış politika durumuna bakıldığında; İngiltere'nin Kıbrıs politikasında yavaş yavaş değişme olduğunu ve gitgide daha fazla Yunanistan yanlısı olmaya başladığı görülmektedir. Bu hava içinde Menderes, 24 Nisan 1958'de Uzakdoğu'ya bir seyahat yapmıştır. Japonya'yı, Milliyetçi Çin'i, Güney Kore'yi ve Hindistan'ı ziyaret etti. Fakat, her şeye rağmen 1958 yılı ortalarında, Türkiye'deki iktisadî durum çok büyük bir çıkmaza girdi.²³¹

O dönemde hükümet, Batı ve özellikle ABD'den aldığı destekten özellikle ekonomik destekten memnun değildi. Menderes hükümetinin çok geniş kapsamlı ekonomik ve askeri programı ülkede ekonomik kaos yaratmaya başlamıştı. Artan enflasyon, bazı temel mallarda baş gösteren kıtlık ve yetersiz döviz rezervleri hükümeti Batıdan acil ekonomik yardım talep etmeye yöneltti. Bu arada IMF ve OECD gibi uluslararası ekonomik kuruluşlarda bir dizi uzun ekonomik müzakerelere giren hükümet, bu kuruluşlarca Batıdan daha fazla yardım istemeden önce bir ekonomik istikrar programı uygulamaya mecbur edildi.

Bu reform programının Türk seçmeninin hoşuna gitmeyeceği ve bu yüzden de DP hükümetinin geleceğini tehlikeye atacağı aşikardı. Bundan dolayı Başbakan Menderes 3 Haziran 1958'de Başkan Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Dulles'a bir mesaj göndererek acil ekonomik destek çağrısında bulundu. Başbakan durumu doğrudan ABD liderlerine anlatarak ülkedeki OECD ve IMF'in sert ekonomik tedbirlerine uymaktan kurtulabileceklerini umuyordu. Mesajda ülkedeki kötü ekonomik durumdan söz edildikten sonra bu durumun sadece Türkiye'nin kendi

²³¹ Cem Eroğul, a.g.e., s. 221, Mete Tuncay, Çağdaş Türkiye Tarihi IV, s. 186, Metin Toker, Demokrasiden Darbeye, 1957 – 1960., Bilgi Yayınevi, s. 85; Bu sıralarda, iktidarın yayın organları Türkiye'de haber dolaştırmaktaydılar. Menderes niçin Uzakdoğu'da bulunuyordu, biliniyor muydu? Çünkü Menderes özgür dünyanın bu seçkin kişisi, Uzakdoğu'nun kuzeyinde, güneydeki SEATO'ya benzer bir örgütün temellerini atıyordu! Menderes Japonya, Güney Kore ve Milliyetçi Çin'i birleştirerek, onların arasında bir pakt yapılmasını sağlayacaktı... Bizde hain muhalifler, Allah'ın Menderes gibi bir bulunmaz insanı Türkiye'ye nasip etmiş olmasının kıymetini anlamıyorlardı ama, bakınız dünya ve onun lideri Amerika, ona ne görevler veriyordu...

geleceğini tehlikeye sokmakla kalmayıp, sadık bir müttefikinin desteğinden yoksun kalacak olan Batıyı da ciddi bir şekilde etkileyeceğine dikkat çekildi.²³²

Ayşegül Sever bu mesajı şu şekilde değerlendirmektedir; “Türk liderleri bu beyanlarıyla belki de ilk defa Batı politikalarına gelecekteki katkılarının ABD’den alacakları yardım miktarına bağlı olacağını vurguladılar. Aynı zamanda SSCB ile ekonomik ilişkileri yıllardır ilk defa ivme kazanıyordu. Bununla birlikte Türkiye’nin müttefikleri bu durumdan paniğe kapılmadılar; çünkü Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilere girmesinin temel bir dış politika değişikliğinden çok bir taktik olduğunun farkındaydılar.”²³³

Bunun üzerine DP iktidarı, iktisat tarihine 4 Ağustos kararları adıyla geçen bir dizi tedbir almak zorunda kaldı. Türk parasının değeri 3 misliden fazla düşürüldü ve çaresizlik içinde yine Batıya el açılarak, verecekleri yeni krediler karşılığında kredilere türlü denetim hakları tanındı. Batılı devletler, toplam olarak, 359 milyon dolar kredi vermeyi kabul ettiler. Bunun 234 milyon dolarını ise Amerika taahhüt etti. Ancak hükümet, bu yeni borcun büyük kısmını, eski borç ve faizlerin karşılığı olarak kesmesini kabul etmek zorunda kaldı. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı 100

²³² Ayşegül Sever, a.g.e., s. 224, Tricity – Herald, ABD, New York, 23 Aralık 1958, Webb McKinley (AP, İstanbul); - Türk Başbakanı Ekonomik Zorluklara Doğru Gidiyor – Başbakan Adnan Menderes’in kendi Demokrat Partisindeki yükselişinin tersine, Türkiye mühim bir kışa giriyor. Menderes kendini daha önce nadir olarak böyle tacizlerle karşı karşıya bulmuştu. Büyük şehirlerde insanlar şikayet ediyor. Rakipleri her zamankinden daha haşin kampanyalar sürdürüyorlar. Basın kendisinin karşısına geçti. Tansiyon gittikçe yükseliyor. Menderes ve Türkiye, 1950’de kendisinin iktidara geldiğinden beri en zor günlere doğru gidiyor. Ülkesini modernleştirmek adına, üretimi arttırdı ve köylüyü geliştirdi, fakat şu anda Türkiye’yi ekonomik bir kırılganlığın eşiğine getirdi. Yeni müttefikleri tarafından verilen borçlar sayesinde, Menderes rejimi geçen yaz yeni bir ekonomik program başlattı. Bunun amacı ekonomiyi istikrara kavuşturmak ve enflasyonu düşürmekti. Programın gereği olarak gerekli bazı halk tarafından hoş karşılanmayan tedbirler alındı. Bununla birlikte devalüasyon yapıldı. Amerikan yetkililer bu programı alkışladı ve Türkleri bunu sıkıca uygulamaları için uyardı. Ama İstanbul sokaklarındaki insanlar yaşam pahalılığının maaşlarına yapılan zamdan çok daha ileri olduğunu düşünüyor. Kendi partisi içindeki ve dışındaki muhalefet sebebiyle Menderes ağır baskı altında. Bunun sebebiyle ekonomik reform programından vazgeçebilir. Yada kendisine muhalif olanlara karşı daha sert tedbirler almaya itebilir. Kendisi eleştirilmeyi pek sevmiyor. Görünüşe göre Menderes büyük kentler dışında hala popüler. Buda Türk nüfusunun %80’ni oluşturmaktadır. Ama bu kış çok memnuniyetsiz geçmekte. Benzin fiyatları arttı, bütçe açığı hala kritik ve maaşlar hala çok düşük durumda.

²³³ Ayşegül Sever, a.g.e., s. 224-225

milyon dolar, Para Fonu ise 25 milyon dolar kredi açtılar. Bundan başka 400 milyon dolarlık eski borç ertelendi.²³⁴

4 Ağustos kararlarının DP tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılması ise gecikmemiştir. Kampanya, daha Maliye Bakanı Paris'teyken açılmıştır. İktidarın gazeteleri bol miktarda dış yardım alındığını ve anlaşmanın Fransa başkentinde imzalandığını yazmaktaydılar. Hasan Polatkan sonunda işim özünü, bir gece radyodan millete açıklanmıştır. Aslında yeniden borçlanılmıştı ve hükümet ne kadarının yardım, ne kadarının kredi olduğunu açıklamamaya özen gösteriyordu.

2.5.3. CHP'nin 14. Kurultayı ve İç Politika Gelişmeleri

12 – 15 Ocak 1959 tarihleri arasında toplanan CHP Kurultayında, “İlk Hedefler Beyannamesi” adı verilen 10 maddelik, muhalefetin taleplerini içeren bir belge yayınlandı. Bunlar; partizanlığın kaldırılması, ikinci meclisin kurulması, seçim güvenliğinin sağlanması, anayasa mahkemesi kurulması, yüksek yargıçlar kurulu oluşturulması, memurların mahkemeye başvuru haklarının tanınması, basın hürriyetinin anayasa güvencesine bağlanması, üniversite özerkliğinin eksiksiz saptanması, bir yüksek iktisat şurası kurulması ve sosyal adaletin anayasaya girmesi, idi.²³⁵

Böylece başından beri fazla sesini çıkartmayan muhalefet, bir Güç birliği oluşturmuş ve ilk defa gözle görülür bir muhalefet adımını atmış oldu. Bunun eseri olarak da ülkede iki blok oluşmaya başladı. Bunlar Vatan Cephesi Ocakları ve Güç birliği Ocakları idi. 13 yıldan fazla süren çok partili hayat ve batı demokrasileriyle olan ittifaklar, DP'ne ve onun yöneticilerine fazla bir şey öğretememiş olsa gerek ki, 1959 yılının Eylül ayından itibaren DP artık CHP'ni kapatmaktan bahseder olmuştu.

²³⁴ Cem Eroğul, a.g.e., s. 221

²³⁵ Cem Eroğul, a.g.e., s. 227

İç siyasette durumun iyice karışık olduğu bir sırada, 4 Ekim 1959'da Menderes ABD'ne gitmiştir. Resmi sebep CENTO Bakanlar Konseyi toplantısı idi, ama asıl sebebin ABD'nden kendi iktidarlarına yardımda bulunması olduğu, tahmin edilebilir. Menderes'in bu gezisi sırasında, büyük bir tesadüf eseri, 30 Ekim 1959'da Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'de bir füze üssü kurulmasının kabul edildiğini açıkladı. Bu görüşmelerin ardından Başkan Eisenhower Türkiye'yi ziyaret etti ve olağanüstü bir şekilde kabul gördü. Büyük ihtimalle ABD Başkanı, Türkiye ile ittifakından çok memnundu, aksi halde ziyareti düşünülemezdi. İktidar partisi için, bir ABD Başkanının ziyaretinden daha önemli bir destek olamazdı.²³⁶

2.5.4. Eisenhower Doktrini ve Türkiye

Eisenhower Doktrini, İngiltere'nin ve Fransa'nın "başarısızlıkla sonuçlanan Süveyş macerasının" bir sonucu olarak görülebilir. Süveyş krizi nedeni ile ortaya çıkan güç boşluğunun ABD tarafından doldurulma zorunluluğu doğmuştu. Eisenhower Doktrini'nin uygulanmasını sağlayacak kanun 9 Mart 1957'de Kongre tarafından kabul edildikten sonra, Başbakan Eisenhower'ın özel danışmanı Büyükelçi James P. Richards, Orta Doğu ülkelerini ziyaret ederek, bu ülkelerin Doktrine katılması hususunda temaslarda bulunmuştur. Büyükelçi Richards, Ankara'da gerekli müzakereleri yaptıktan sonra 22 Mart 1957 günü yayınlanan ortak bildiri ile Türkiye, Eisenhower Doktrini'ne katıldığını açıklamıştır. Türk Hükümeti Eisenhower Doktrini'ni büyük bir memnuniyetle karşılamıştır.²³⁷

James P. Richards'ın bu gezisiyle ilgili Türkiye hakkında oluşan kanaati şu şekilde belirtmiştir: "Richards Türkler tarafından etkilenmiştir. Onların kendilerine olan güvenlerine, metanetlerine, güçlü karakterlerine, bazı hayallerle birlikte açık gözlü tavırlarına hayran olmuştur. Ama onların her zaman uysal ve sorumluluk sahibi olduklarını sanmanın hata olabileceğini not etmiştir. Kendi yollarına kendileri

²³⁶ Mete Tuncay, a.g.e., s. 186

²³⁷ Hüseyin Bağcı, a.g.e., s. 83, Ayşegül Sever, a.g.e., s. 176

karar veriyorlar ve ısrarla takip ediyorlar. Enflasyonu yenmek konusunda farklılıklar olsa da, bizi uluslararası ilişkilerden çok iç işlerinde dinlemeye daha hazırlar.”²³⁸

Truman Doktrininden sonra bu doktrinde ABD'nin Türkiye'yi askeri ve ekonomik açıdan destekleyeceği anlamına geliyordu. Başbakan Menderes, söz verilen askeri ve ekonomik yardım sayesinde o sıralarda gittikçe düşüş gösteren popülaritesini arttırmayı ümit ediyordu. Türk hükümeti sadece doktrini desteklemekle kalmıyor, aynı zamanda doktrini bölgede gerçekleştirebilmek için hazır olduğunu da açıklıyordu.²³⁹

Yeni doktrin, yeni yardımlar demekti ve muhakkak ki, DP iktidarının bu yardımlara ihtiyacı vardı. İşte bu sebepten dolayı, daha ABD kendisinden bir şey talep etmeden, gerekli sorumluluğu, hatta fazlasını alabileceğini ilan ediyordu.

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra DP içinde kopmalar olmaya başladı ve Fuat Köprülü DP'den istifa etti. Basına verdiği bir demeçte şöyle dedi: “... Programından ayrılmış, eski hüviyetini tamamen değiştirmiş olan bugünkü DP'den çekiliyorum... Demokrasi nizamına iman etmiş bütün Türk vatandaşlarının, aralarındaki her türlü ihtilafları bir tarafa atarak bu gaye (Menderes'i devirmek) uğrunda işbirliği yapmaları bir vatan borcudur.”²⁴⁰

2.5.5. Orta Doğu Politikasının İflası

Irak devriminin hemen ertesi günü Amerika Türkiye topraklarındaki üslerinden birini kullanarak Lübnan'a asker çıkarmıştır. Adnan Menderes müttefiklere daha fazla yardımda bulunabilmek amacıyla, Irak'a karşı bir askeri müdahaleye girişmesine taraftar olmuş ve İnönü'nün dediğine göre, ancak Amerika'nın baskısıyla bundan vazgeçmiştir.²⁴¹

²³⁸ FR of the US, 1955 – 1957 Volume XII, Near East Region; Iran; Iraq, Richard Mission, 4 Nisan 1957, s. 487

²³⁹ Hüseyin Bağcı, a.g.e., s. 85-89, Ayşegül Sever, a.g.e., s. 176, Ali Gevgilili, a.g.e., 93

²⁴⁰ Feroz – Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 166, (Cumhuriyet, 8.9.1957)

²⁴¹ Cem Eroğul, a.g.e., s. 222

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren'ın Bakanlığı'na telgrafla gönderdiği mesajda Irak devriminin hemen ardından Menderes'le yaptığı bir konuşmadan söz ediyordu. Büyükelçiye göre bu konuşma esnasında Menderes, Ürdün Kralı Hüseyin'in Türkiye'yi Irak ve Suriye'ye askeri müdahalede bulunması için teşvik ettiğini kendisine söylemiş ve de buna ilaveten "Rusların Irak'a asker yerleştirmeye niyetlendiği yönündeki bilgi nedeniyle oraya ilk girenin çıkarılmasının pek mümkün olmadığına inanan Türk Hükümeti Irak'a kuvvet göndermeye karar vermiştir" demiştir. Büyükelçinin ifadesine göre Menderes, hükümetinin niyetini dile getirdikten sonra Amerikalılardan herhangi bir askeri maceraya karışmalarını istemediklerini; onlardan sadece maddi ve manevi destek beklediklerini de eklemiştir. Bu açıklamasıyla Başbakan, hükümetini Amerikalıları Sovyetlerle plansız bir düellonun içine sürüklemek gibi bir niyet taşımadığını ima eder gibiydi.²⁴²

İnönü, 2 Ağustos 1958'de basın mensuplarına verdiği bir demeçte meseleyi şu sözlerle açıklamıştır: "...meselenin en ehemmiyetlisi, Türkiye'nin hudut dışı bir askeri sefer macerasından alıkonulmasıdır. Hükümetin böyle bir istikameti takip ettiği, Amerikan ve İngiliz Dışişleri bakanlarına atıf olunan ihtar mahiyetindeki tavsiyelerle, dost ve müttefik memleketler neşriyatında bunu teyit eden haberler ve nihayet Mr. Dulles'ın Ürdün ve Türkiye'nin Irak'a karşı sefer yapmasına niçin mani olduğunu Londra Konferansında izah edeceğinin ilan olunmasıyla sabit bir harekettir."(Aydemir, s.340)²⁴³

Daha sonra İsmet İnönü'nün 21 Ağustos 1958'de TBMM'den yaptığı açıklama ise şöyleydi: "Amerikan Hariciyesinin Türkleri seferden alıkoymak için son derece çalıştığı, Amerika'nın en büyük gazeteleri tarafından ısrarla ve günlerce

²⁴² Ayşegül Sever, a.g.e., s. 214

²⁴³ Cem Eroğul, a.g.e., s. 223, Metin Toker, a.g.e., (1957 – 1960), s. 129; Amerika'nın uyarısını uzun boylu ve DP'ne çok dost Büyükelçi Fletcher Warren yaptı.... 19 Temmuz'da alelacele Türkiye'ye döndü. Washington'da bizzat Eisenhower ile konuşmuş ve talimatı ondan almıştı. Ankara'da, o haftanın başında, aynı gün hem Menderes, hem Bayar ile görüştü. Amerika'nın kesin talimatını bildirdi... Amerika'nın uyarısı bu macera girişimini sona erdirdi. Zira sonradan öğrenildi ki; aynı anda Rus birlikleri de Türkiye sınırına doğru ilerliyordular. Türkiye, Irak'a müdahale ettiği taktirde Ruslar Irak'a girmek için bir bahane ele geçirmiş olacaktı.

söylenmiştir. 20 Temmuz'da neşriyata başlandı. Amerika'nın New York Times ve New York Herald Tribune gazeteleri neşriyat yapmıştır. 20, 21 ve 22 Temmuz'da bu neşriyatları devam etmiştir. Hatta BM Meclisinde bu mesele konuşulduktan sonra 27 Temmuz'da dahi neşriyat olmuştur. Neşriyata göre Türkiye'nin yalnız başına Irak'a karşı bir askeri harekate girişmesinin doğru olmadığını Türklere anlatmak için büyük devletler mütemadi gayretler sarf etmişlerdir. Bunlar arasında Hariciye Vekilimizin (F. R. Zorlu) gönüllü göndermek hususunda son derece zararlı beyanı olmuştur.”²⁴⁴

Dışişleri Bakanı Zorlu, 26 Temmuz 1958'de İngiliz “The Daily Mail” gazetesi ile yaptığı bir mülakatta İngiltere'nin 17 Temmuz 1958'de Ürdün'e müdahalesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra, İngiltere müdahalesini Irak'a kadar genişlettiği taktirde daha da mutlu olacağını söyledi. Bu nedenle Dışişleri Bakanı Türk basın kuruluşlarına bir beyanat göndererek Irak'a müdahaleyle ilgili söz konusu açıklamasının asılsız olduğunu iddia etti.²⁴⁵

Bağdat Paktı üyeleri Amerika'nın da katkısıyla Londra'da toplandı ve bir deklarasyon yayınlandı. 28 Temmuz 1958'de yayınlanan Londra Deklarasyonu'nda şu cümle dikkati çekmektedir: “Birleşik Amerika, dünya sulhunun yararına, Kongrenin tanıdığı yetkiye uygun olarak, bu tebliği yayınlayan devletlerle güvenlik ve savunma mevzuunda işbirliği yapmayı kabul etmektedir ve bu işbirliğine vücut verecek antlaşmalar, hemen hazırlanacaktır.” “Silahsız Saldırı” ve “Dolaylı Saldırı” gibi deyimlerle Amerika'ya, Türkiye'nin işlerine müdahale imkanını veren ünlü ikili antlaşmalar, işte bu deklarasyonun bir sonucu olmuşlardır.²⁴⁶

Demokrat Parti Hükümetinin 1958 yılında izlediği bölgesel politikanın en önemli etkisi kendisini dış ilişkilerden çok iç politikada göstermiştir. Hükümetin 1958 yılı boyunca patlak veren krizlere yönelik tutumu muhalefet ve hükümet arasında dış politika konularında sekiz yıldır süregelen uzlaşmaya son vermiştir. Muhalefet, hükümetin Orta Doğu sorunlarını zor kullanarak da olsa çözme

²⁴⁴ Sabahat Erdemir, a.g.e., s. 235

²⁴⁵ Ayşegül Sever, a.g.e., s. 216, Irak darbesinden hemen sonra 17 Temmuz 1958'de İngilizler, Kral Hüseyin'in Batı yanlısı rejimini güvenceye almak için Ürdün'e müdahale ettiler.

²⁴⁶ Mehmet Gönlübol – Haluk Ülman, a.g.e., s. 308

girişimlerini onaylamıyordu. Hükümetin Amerikalıların İncirlik Üssünü kullanmasına izin verme kararı da muhalefet çevrelerinde büyük ölçüde eleştirilmiştir.²⁴⁷

2.5.6. 5 Mart Tarihli Türk – Amerikan İkili Antlaşması

“Dolaylı Saldırı” kavramına çok stratejik bir yer veren bu ikili anlaşma, anayasal açıdan TBMM’nin onayını gerektirdiği halde – parlamentoya bilgi vermeksizin – daha yapıldığı gün yürürlüğe konulmuş ve 23 Nisan 1959’da ABD tarafından BM Genel Sekreterliğine verilerek tescil ettirilmiştir. Anlaşma duyulup CHP ve muhalefet tarafından olağanüstü tepkiyle karşılanınca, yürürlüğe girişinden 14 ay sonra büyük gürültüler arasında Meclise getirilerek 14 Mayıs 1960’da DP oy çokluğuyla onaylanmıştır.²⁴⁸

TBMM Dışişleri Komisyonunda Dışişleri Bakanlığı Temsilcisi “bu antlaşma gereğince doğrudan doğruya veya dolayısıyla tecavüz halinde dahi ABD’nin silahlı yardımının sağlanacağı, hatta gizli ve yıkıcı faaliyetlerin ortaya çıkmasında aynı partinin işleyeceğini” belirtmiştir. Muhalefet “dolaylı tecavüz” deyimine itiraz etmiştir. Buna karşılık, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu “mütecavizler bilinmeyen ve beklenmeyen tecavüz usulleri bulmaktadırlar. Bu itibarla, tecavüzün kati ve dar tarifine bağlanmak doğru değildir” demiştir.²⁴⁹

Menderes rejiminin anlaşmadaki “dolaylı saldırı” hükmünü muhalefete karşı kullanmak için anlaşmaya koydurduğu somut bir biçimde iddia etmek kolay değildir. Ama bunun altına imza attığı da bir gerçektir. Orta Doğu bunalımlarında dost ve müttefik hükümetlerinin karşılaştıkları güçlüklerin Menderes rejimini endişelendirdiği söylenebilir. O tarihte, rejimin muhalefeti çeşitli baskı yolları ile sindirmek ve ekonomik güçlüklerle yaşamak durumunda bıraktığı unutulmamalıdır.

²⁴⁷ Ayşegül Sever, a.g.e., s. 243

²⁴⁸ Ali Gevgilili, a.g.e., s. 103

²⁴⁹ Mehmet Gönübol – Haluk Ülman, a.g.e., s. 309

Böyle bir durumda bir ek garanti olarak bu anlaşmayı da bir tedbir niteliğinde düşünmüş olabileceği söylenebilir.²⁵⁰

Somut bir biçimde söylenebilecek şudur: Menderes rejiminin bu anlaşmayı imzalarken asıl düşünce ve kaygısı, siyasal olmaktan çok ekonomiktir. Ekonomi içinde buldukları kötü durumdan kurtarmak için uygulanan stabilizasyon programının başarısı büyük ölçüde Amerikan ekonomik desteğine bağlı olarak görülmekteydi. Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Willam M. Rountree, bu anlaşmanın görüşülme aşamalarında Kongreye şu bilgiyi veriyor: “Bu antlaşmalar, Paktın Orta Doğu üyelerinin iç ekonomik durumlarını güçlendirmek... kararlılığını kuvvetlendirecektir. ... şu hatırdan çıkarılmamalıdır ki, Türkiye, hür dünyanın güvenliği için çok önemli olan ağır askeri yükü taşıırken ekonomisini geliştirip kuvvetlendirme de son derece ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunları alt etmek için daha çok ekonomik yardım almalıdır.”²⁵¹

2.6. Demokrasinin Tıkanması

2.6.1. Muhalefet ve Basın Hakkında Tahkikat Açılması

DP Meclis Grubu, 12 Nisan 1960 günü, 5.5 saat süren olağanüstü bir toplantı yaptı ve CHP hakkında meclis tahkikatı açılmasına karar verdi. O ortamda böyle bir kararın alınması, muhalefetin tasfiyesi yoluna fiilen girildiğini gösteriyordu.²⁵²

Tasfiye sürecinin başlamasıyla birlikte, İsmet İnönü'nün gizli komünistlerin başı olduğunu söylenmesi gecikmedi. Bu en ziyade Amerikalıların kulağına söylenmekteydi. Üstelik İsmet İnönü, vaktiyle Rusya'ya gitmiş ve Stalin'le görüşmüştü. Stalin'in kendisini Türkiye için “baş gizli komünist” tayin etmediği ne malumdu? Nitekim ihtilalci metotlar kullanmıyor muydu? Bu bir komünist ihtilal olacaktı! DP'nin düşünceleri ve söylemleri bu yöneydi.

²⁵⁰ Oral Sander, a.g.e., s.175

²⁵¹ Oral Sander, a.g.e., s.175-176

²⁵² Cem Eroğul, a.g.e., s. 241, Ali Gevgilili, a.g.e., s. 146

Metin Toker o dönemi şöyle aktarıyor; “Menderes ve ideal arkadaşlarına göre eğer Dulles Türkiye’de bir komünist faaliyetin bulunduğu ikna edilirse ABD bize kesenin ağzını açacaktı. Ben o tarihlerde çok DP büyüğünden duymuşumdur. Derlerdi ki: “Amerika herkese yardım ediyor, bize etmiyor. Çünkü bizden emin bulunuyor ve Türkiye’nin komünist olması gibi bir tehlikeye inanmıyor. Halbuki biraz pirelense, bakınız bize de nasıl önem verecektir...” Bu en fazla Fatin Rüştü Zorlu’nun aklıydı.²⁵³

İnönü o günlerde şöyle demişti: “... Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimini kurarsa, o memlekette ihtilal behemehal olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, bende sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır.”²⁵⁴

Tahkikat Komisyonu’nun görev ve yetkileri hakkındaki kanunun kabul edilmesi, DP diktatoryasına hukuki zemin oluşturmak amacıyla tam bir baskı fermanı mahiyetindedir.²⁵⁵

2.6.2. İktidarın Son Günleri

Çoğunluk partisinin hizmet ettiği halktan yetki aldığı görüşü DP’lileri bütün devlet kurumlarını tekelleştirme ve kendi amaçları doğrultusunda kullanma hakkına sahip oldukları sonucuna götürdü. Bu görüş, tek partili bir rejimin zihniyetiydi ve pek çok devlet kurumunun siyasi partilerle ilişkilerinde tarafsız olması çok partili sistemde, bu görüşün hiçbir yeri yoktu. DP’liler bu ilkeye aldırmadılar ve bütün kurumların iktidar partisinin emrinde olacağını düşündüler.²⁵⁶

²⁵³ Metin Toker, a.g.e., (1957 – 1960), s. 60, FR of the US, 1958 – 1960, Volume XII, Near East Region; Iraq, Iran; Arabian Peninsula, s.33

²⁵⁴ Cem Eroğul, a.g.e., s. 243

²⁵⁵ Cem Eroğul, a.g.e., s. 243, C. H. Dodd, The Crisis of Turkish Democracy, British Libarary, 1983, s. 9; “... Güçlü oldukları dönemin sonuna doğru, kendilerine muhalefet olanlara karşı direkt tehditlerini arttırmaya başladılar.”

²⁵⁶ Feroz Ahmad, Demokrasi sürecinde Türkiye, s. 56

18 Nisan 1960'da DP'nin "Tahkikat Komisyonu" önergesi meclis tarafından kabul edildi. Hemen arkasından oluşturulan 15 kişilik tahkikat komisyonu, derhal 3 yasak ilan etti. Yasaklar şunlardı: Partilerin kongreleri, toplantıları, bütün siyasi faaliyetleri, yeni teşkilat kurmaları; komisyon faaliyetleri ile ilgili bütün yayınlar. 29 Nisan akşamı Adnan Menderes radyoda yaptığı konuşmada "...Bunlar nizam ve devlete karşı gelmenin ne demek olduğunu anlamakta gecikmeyeceklerdir. Bunlar zavallı başlarını nizamın sarsılmaz kayalarına vurarak kendilerine gelecekler ve korkarım ki, ve o zaman bu bedbahtlar biraz geç kalmış olacaklardır", diyordu.²⁵⁷

O tarihlerde Adnan Menderes, Sağlık Bakanı Dr. Lütfi Kırdar'ı, kalabalık bir doktorlar heyetinin başında, Sovyetler Birliği Sağlık Bakanı'nın davetlisi olarak Rusya'ya gönderdi. Bu davranış, DP iç ve dış politikası açısından müthiş bir değişiklik habercisi olarak algılandı. Metin Toker, bu çelişmenin, Fatih Rüştü Zorlu'nun dış politika anlayışının – yahut planlamasının – neticesi olduğunu aktarmaktadır.²⁵⁸ Daha sonra ise Menderes'in düşürülmesinden kısa bir süre önce Menderes'le Krutçev'in karşılıklı ziyaretlerde bulunacakları resmen ilan edildi. Eğer bu iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için yapılırdı sorun yoktu. Ama DP iktidarı içerde, millete karşı, sanki kendisi Amerika'nın desteğine sahipmiş ve CHP komünistmiş propagandası yapıyor, dışarıda ise Amerika'yı, Rusya'yla sıkıştırıyordu.²⁵⁹

Amerika şantajı boyun eğip Menderes'e yine har vurup harman savurması için istediği parayı vermediği gibi Rusya'yla girişilmiş maddi çıkara dayalı ilişkisi de hiç iyi karşılanmadı. Mete Tuncay'da, DP – Moskova ilişkisi için şunları söylemektedir: "...DP'nin askeri darbe ile devrilmesinin siyasi nedenlerinden biri de, Menderes'in ekonomik sıkıntılarına çare almak için son zamanlarda Sovyetlerle ilişki

²⁵⁷ Yusuf Kodaz, a.g.e., s. 74-75, FR of the US, 1958 – 1960, Volume XII, Near East Region; Iraq, Iran; Arabian Peninsula, 20 Ocak, 1959'da Dules'a verilen rapordan, s. 207; ...c. Daha önce belirttiğim gibi Türkiye'deki muhalefet partisi Türkiye'nin Bağdat Paktından çekilmesini savunmaktadır. Şu açıkça görülebilen bir gerçektir ki, Menderes rejimi gücünü kaybetmektedir.

²⁵⁸ Metin Toker, a.g.e., (1957 – 1960), s. 275

²⁵⁹ Metin Toker, a.g.e., (1957 – 1960), s. 277

kurmaya çalışmış olmasıdır. ABD'nin 27 Mayıs müdahalesine ses çıkarmayışının nedeni, büyük bir olasılıkla bununla ilgiliydi.²⁶⁰

3 Mayıs 1960'ta izne ayrılan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı'na sert derece anlamlı bir ihbar mektubu göndermiştir. Bu mektupla Cumhurbaşkanının istifası, hükümetin değişmesi, anti-demokratik kanunların derhal kaldırılması, siyasi suçluların affı vs isteniyordu. Başbakan Adnan Menderes 21 Mayıs'ta son derece anlamlı bir ihtarla daha karşılaşmıştır. O gün, muntazam saflarla okullarından çıkan Harbiyeliler bir yürüyüş yaptılar. Artık Orduda açıkça göstericilerin safına katılmıştır.²⁶¹

3. Diğer Siyasi Partiler

3.1. Millet Partisi²⁶²

Millet Partisi 20 Temmuz 1948'de, DP'den ayrılan veya çıkarılanlar tarafından kurulmuştur. Kurucular, DP içindeki liberallerin temsilcileri olduklarını iddia etmekteydiler, bu sebeple daha baştan itibaren Halk Partisi'ne karşı uzlaşmaz bir tavır takındılar. MP'de gerek Halk Partisi'ne gerekse DP'ye şiddetle muhalefet ediyordu. Liderler arasında tanınmış ve ehliyetli kimseler bulunmasına rağmen, Millet Partisi 1950'ye kadar halk tarafından tutulmadı. Bunun sebebini, partinin önemli meseleler üzerinde durmayarak, halkçıların ve Demokratların politikasını tenkit edecek yerde, şahıslara, özellikle İnönü'ye saldırmış olmasında aramak doğru olacaktır.

Parti, siyasi alanda liberal görüşleri savunmasına karşılık, kültürel konularda dinci ve muhafazakar bir tutum izliyordu. Millet Partisinin varlığı, halk arasında kendilerinin bir muvazaa partisi olduğu inancının yerleşmesinden korkan Demokratları Halk Partisi'ne karşı aktif bir muhalefete sevk etti.

²⁶⁰ Mete Tuncay, a.g.e., 187

²⁶¹ Cem Eroğul, a.g.e., s. 247

²⁶² Kemal Karpat, a.g.e., s. 338-339

3.2.Hürriyet Partisi²⁶³

Hürriyet Partisi, DP'nin, 1955 Ekim'inde yapılan 4. Kongresi sırasında partiden çıkarılan veya çıkan milletvekilleri tarafından kuruldu. Sayıları 33'ü bulan kurucuların 30'u milletvekiliydiler. Bunların en önemli bir kısmı bakanlık yapmış ve 1946 – 1950 devresinde DP saflarında koyu bir faaliyet göstermişlerdi. DP artık demokrasiye inanmadığı için, bu partinin temelinde bulunan demokratik hedefleri gerçekleştirmek için, liderler HP'ni kurduklarını bildiriyorlardı. HP'ne göre, demokrasinin temelleri fertte ve ona tanınmış olan hürriyetlerde idi. Fert, demokrasi yoluyla refah ve saadetini sağlayabilir, gelişmesini gerçekleştirebilirdi. Bu hedeflere ulaşmak ve şahısların tahakkümü altına girmiş bulunan DP'nin hatasını tekrarlamamak amacıyla Hürriyet Partisi, bazı tedbirler ileri sürmüştür. Siyasi partiler için anayasa teminatı, tarafsız idare, bağımsız mahkemeler, partiler üstü radyo ve zabıta gibi tedbirler demokratik bir siyasi rejimin bekasını garanti altına alacak şartlar olarak görülmüyordu.

1957 seçimlerindeki hezimet, partide büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Bir süre devam eden görüşmeler ve tereddütlerden sonra 1958 Kasım'ında Hürriyet Partisi Halk Partisi ile birleşti.

3.3.Köylü Partisi

Köylü Partisi bir aydınlar grubu tarafından 19 Mayıs 1952'de kurulmuştur. Parti aslında bir sınıf organizasyonuna dayanmıyordu. Bazı aydınların, köylülerin hayat seviyesini yükseltmek ve halkın köy meselelerine ilgisini uyandırmak arzusunu ifade ediyordu. 1957 seçimlerinden sonra Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşti, böylece siyasi sahneden çekilmiş oldu.²⁶⁴

²⁶³ Kemal Karpat, a.g.e., s. 342-343

²⁶⁴ Kemal Karpat, a.g.e., s. 433, Cem Eroğul, Geçiş Sürecinde Türkiye, a.g.m., s. 131; Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşerek, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisini (CKMP) kurdular.

III. Bölüm – SİYASAL YAŞAMI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞTEKİ ETKİLERİ

1. Askeri Etki

Daha önce belirttiğimiz gibi, İkinci Dünya Savaşı sonunda, Türkiye'nin Kemalist bağımsız dış politika anlayışı, yeni NATO çerçevesinde bloklaşmaya ve Batı savunma sistemine dahil olmaya terk etti. Nasıl Osmanlı “Çağdaşlaşması”, Osmanlı Ordusunun Batı denetimine girmesi ile bir arada yürüdü ise, Türkiye'nin “demokratikleşmesi” de Cumhuriyet Ordusunun, kendi iradesi dışında yapılan askeri planlara tabi olmasıyla birlikte gerçekleşmiştir.²⁶⁵

Osmanlı reformizmi gibi, o günkü politikanın da askeri denetimde bir arada yürümesi olgusu yadsınamaz. Bu yüzden birçok –özellikle Anglo-Sakson kökenli” şarkiyatçı ve toplumsal bilimci, Osmanlı reformizmini Kemalizm'in, Kemalizm'i de Türk demokrasisinin hazırlığı olarak görmekte-dirler. Bu görüşe göre nasıl 19. yüzyılda ileri hareketler hep ordudan geldiyse, günümüzde de demokrasiyi koruyan ve tehlikeye düştüğü zaman yeniden kuran hep yine aynı ordudur.²⁶⁶

2. Ekonominin Etkisi

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesini gerekli kılan ekonomik etkenlerin başında yeni bir iktisat politikasına duyulan gereksinim gelmektedir. Bunun nedeni savaş yıllarında uygulanan savaş ekonomisi şartlarının yarattığı burjuvazi ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlenmesiyle ortaya çıkan yeni iktisadi taleplerin olmasıdır. Savaş koşullarının getirdiği iktisadi fırsatlar bir yandan burjuvazinin güçlenmesini sağlarken, aynı zamanda onu kendi içinde siyasi ve iktisadi talepleri birbirinden farklı iki yapı haline getiriyordu.²⁶⁷

²⁶⁵ Taner Timur, Geçiş Sürecinde Türkiye, s. 36

²⁶⁶ Taner Timur, Geçiş Sürecinde Türkiye, s. 36

²⁶⁷ Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 25, Akandere, a.g.e., s. 375

Ortaya çıkan bu yeni kapitalist kesimin taleplerindeki farklılık, çok partili hayata geçişte önemli bir etkidir. Burjuva sınıfının, devletin desteğini ne kadar alırsa alsın, ülkedeki ekonomik şartları ne kadar dilediğince kullanırda kullansın istenilen kapitalist biçimine geçilemeyeceğini anlamasından dolayı, ümidini dışarıdan alınacak yabancı ve kredilere bağlanmıştır.²⁶⁸

3. Toplumsal Etki

1945'te Türkiye'de siyasal muhalefet artık kendini hissettirmeye başlamıştır. CHP'nde, TBMM'nde basında ve kamuoyunda tek parti yönetiminin otoriter yapısına karşı gittikçe büyüyen bir muhalefet vardı. Savaşın sonunda karşılaşılan dış olumsuzluklar, yönetim kadroları üzerine baskıya yol açarken, muhalefete de tek parti yönetimine karşı giriştikleri siyasal mücadele de destek olmuş, güç vermiştir.²⁶⁹

“Cumhuriyet Türkiye'sinde 1945 sonrası çok partili bir demokrasiyi kurma çabalarının görece başarısı, ...Tek parti döneminde yönetici seçkinler içinde varolan çatışmada, iktidarı ele geçirmek için topluma dayanama zorunluluğunun ortaya çıkması açısından değerlendirilmelidir.”²⁷⁰

Çok partili hayata geçişi etkileyen faktörlerden biri de toplumdan gelen baskılar olmuştur. Savaş yıllarının getirdiği güçlükler içinde devletin orduyu seferber halde tutmak için yaptığı harcamaların halkta meydana getirdiği sıkıntı ağır vergiler, enflasyon halkta tepkilere yol açmıştır. Bütün bunlarla birlikte tek parti iktidarının uzun müddet iktidarda kalması, bu tepkilerin odak noktası haline gelmesine yol açmıştır.²⁷¹

²⁶⁸ Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 26, Cem Eroğul, DP Tarihi ve İdeolojisi, s. 18

²⁶⁹ Akandere, a.g.e., s. 379

²⁷⁰ Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 27

²⁷¹ Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 28, Cemil Koçak, Geçiş Sürecinde Türkiye, s. 139

4. Uluslararası Sistemin Etkisi

Uluslar arası politikada beliren yeni güç dengesi, Türkiye'nin yalnızca dış politikasını değil, iç politikasını da yakından etkilemiştir. Dünyada müttefiklerin zaferi, otoriter tek partili rejimlere karşı liberal demokrasinin zaferini simgelemekteydi. Artık Avrupa'da müttefik ordularının da yardımıyla çok partili ve serbest seçim esasına dayalı demokrasiler kurulacaktı. Batı ittifakı içinde yer almak isteyen bir ülkenin de bu önemli siyasal gelişmelerin tamamen dışında kalması elbette düşünülemezdi.²⁷²

Bu dönem siyasetçilerinin temel düşüncesi, Türkiye ya Sovyetlerin baskıları altında kalıp, komünist bloğun ve tampon bölgesinin bir parçası, bir uydusu haline gelecek yada bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ABD'nin uzak desteği ile koruyacaktı. Öte yandan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin isteklerine karşı kendi güvenliğini sağlayabilmek için yeterli kaynaklara sahip değildi. Bu durum da Türkiye'yi dış ittifaklara zorlamaktaydı.²⁷³

²⁷² Cemil Koçak, Geçiş Sürecinde Türkiye, s. 134

²⁷³ Nilgün Gürkan, a.g.e., s. 24-25

SONUÇ

Türkiye İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte içinde bulunduğu iç ve dış siyasi koşullar nedeniyle çok partili bir sisteme geçmeyi zorunlu ve kaçınılmaz olarak görmüş, bu kararıyla birlikte de uzun yıllardır takip ettiği tarafsızlık politikasını bırakıp, Batı ile ittifak yolunu seçmiştir.

Hiç şüphe yoktur ki, ABD, Türkiye'nin çok partili yaşamının başlangıç ve emekleme aşamalarında çok önemli bir ülke olmuştur. Fakat, 1945-1960 arası gelişmelere baktığımızda, İkinci Dünya Savaşının sonunda anti demokratik olduğu için uyarma gereği duyduğu bir siyasi yapılanmayı, dış yardımlar ve antlaşmalarla oldukça bağımlı bir hale gelmesiyle ve görünürde demokratik fakat pratikte oldukça anti demokratik olduğu bir sırada eleştirme gereği duymamıştır.

Sovyetler Birliği ise, başlangıçta oluşturduğu tarihi rolle birlikte DP iktidarının son günlerine de önemli tarihi bir role sahip olmuştur. SSCB'nin İkinci Dünya Savaşının sonunda Türkiye'den toprak talep etmesi, Türkiye'yi Batı ittifakına daha da itmiştir. Bu durum karşısında, Batı demokrasisine açılan Türkiye, genç demokrasisini yeni adımlar için hızlandırmak zorunda kalmıştır.

25 Şubat 1960 tarihi, DP iktidarında TBMM'de dış politikanın konuşulduğu son oturum olmuştur. Bu oturumda ilginç olarak, ana muhalefet lideri İnönü kürsüye çıkarak, 1950'den bu yana Menderes hükümetlerinin dış politikalarına yaptığı eleştirileri geri almışçasına, uluslararası ilişkiler bilançosu şeklinde bir konuşma yapmıştır. Öyle ki, bağlantısızları kınayarak, “yerimiz Batıdır, tarafsız kalamayız” demiştir. “Bugün muhalefette, yarın iktidardaki politikamızın temeli bu olacaktır” diye sözlerini bitmiştir.

İnönü ile Menderes zaman zaman birbirleriyle son derece zıt görünmelerine neden olan davranışlar sergilemelerine rağmen, Türk-Amerikan askeri işbirliğinde çoğu zaman fikirdaş olmuşlardır. Örneğin, 5 Temmuz 1959'da ABD elçilik

binasında buluşmuşlardır. Bu binada yapılan gizli bir toplantıdan sonra 13 Temmuz'da, Trabzon'da yeni bir ABD savunma üssü kurulmuştur. Böylece CHP muhalefetinin de ABD'nin ne kadar etkisi altında olduğu görülmektedir.

Sistemin 1960 yıllarında karşılaştığı tıkanıklığa rağmen, Türkiye, askeri, ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısıyla çok partili sisteme geçişte oynadığı rol nedeniyle, ara verilen dönemden sonra da tekrar demokratik ve çok partili sisteme dönüş yapmış böylece sistemini kurumsallaştırmıştır.

Yukarıda anlatılanlardan anlaşıldığı üzere, tüm boyutlardaki bu olumlu ve olumsuz gelişmeler Türk siyasi yapısının artık geri dönülmez bir yola girdiğini göstermektedir. Sistemin uygulanışındaki hatalara rağmen, demokrasinin koruyucusu olan Ordu, kısa bir süre sonra çok partili sisteme tekrar geçilmesini sağlamıştır.

Kaynaklar:

A. Kitaplar

AĞAOĞLU, Samet, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Baha Matbaası, İstanbul, 1972

AHMAD, Feroz, Demokrasi sürecinde Türkiye, 1945 – 1980, Çev. Ahmet Fethi, Hil yayın, İkinci basım, Mart 1996

AHMAD, Feroz ve AHMAD, Bedia Turgay, Türkiye'de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi 1945 – 1971, Bilgi yayınevi, Birinci Basım, Temmuz 1976

ATAÖV, Türkkaya, Amerika, NATO ve Türkiye, Aydınlık Yayınları, İkinci Baskı, 1969

BAĞCI, Hüseyin, Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Kitapevi, Ankara, 1990

BEN – DOR, Gabriel and AKARLI, Engin, Political participation in Turkey, Historical backgrounds and present problems, Boğaziçi Üni. Yayınları, 1975

CEM, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınları, İstanbul, 1995

DODD, C. H., The crisis of Turkish democracy, British library, 1983

ERDEMİR, Sabahat, Muhalefette İsmet İnönü, 1950 – 1958, İstanbul, 1956

ERKİN, Feridun Cemal, Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968

EROĞUL, Cem, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitapevi, Ankara, 2003

EROĞUL, Cem, Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, 1992

- FREY, W. Frederick, The Turkish Political Elite, The MIT press, 1965,
- GEVGİLİLİ, Ali, Yükseliş ve Düşüş, Bağlam Yayınları, İkinci Basım 1987
- GOLOĞLU, Mahmut, Demokrasiye Geçiş, 1946 – 1950, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982
- GÖNLÜBOL, Mehmet – ÜLMAN, Haluk, Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919 – 1990, Siyasal Kitapevi, Ankara 1993
- GÜRKAN, Nilgün, Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945 – 1950), İletişim Yayınları, İstanbul, 1988
- HARRİS, Geroge, Turkey – Coping with crisis, Westview Press
- HEPER, Metin ve SAYARI, Sabri, Political leaders and democracy in Turkey, Lexington books, 2002
- İNCİOĞLU, Nihal, Türkiye’de Politika Değişim ve Modernleşme, “Türkiye’de çok partili hayata geçiş ve demokrasi sorunları”, Tarık Zafer Tunaya’ya armağan, Alfa Yayınları
- KARPAT, Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi, Afa Yayınları, İstanbul, 1996
- KEYDER, Çağlar, Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, 1992
- KOÇAK, Cemil, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980, Türkiye Tarihi 4, Cem Yayınları, İstanbul, 1997
- KOÇAK, Cemil, İkinci Dünya Savaşı ve Türk basını, Tarih ve Toplum, No: 35
- KOÇAK, Cemil, Türkiye’de Milli Şef Dönemi, (1938 – 1945), Yurt Yayınları, Ankara 1986
- KONYAR, Hürriyet, CHP ve Kemalist İlkeler, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999
- KUNNİHOLM, Bruce, The origins of the Cold War in the Near East – Gerat Power, conflict and diplomacy in Iran, Tukey and Greece, Princeton Uni. Press, 1980

- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, SBF Yayını, Ankara, 1965
- MARDİN, Şerif, Türk Modernleşmesi, Makaleler 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995
- MCGHEE, George, ABD – Türkiye – NATO – Orta Doğu, Bilgi Yayınevi, 1992, Çev. Belkıs Çorakçı
- MÜTERCİMLER, Erol – ÖKE, Mim Kemal, Düşler ve Entrikalar, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası”, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004
- OLAYLARLA TÜRK DIŞ POLİTİKASI, 1919 – 1973, Cilt – 1, SBF Yayını, Ankara, 1977
- ORAN, Baskın, Türk Dış Politikası, Cilt – 1, 1919 – 1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001
- ÖZ, Esat, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923 – 1945), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992
- ÖZDAĞ, Ümit, Menderes döneminde Ordu – Siyaset ilişkileri ve 27 Mayıs ihtilali, Boyut kitapları, 1. Basım, 1997
- SANDER, Oral, Türk – Amerikan ilişkileri (1947 – 1964), SBF Yayınları, Ankara, 1979
- SEVER, Ayşegül, Soğuk savaş kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945 – 1958, Boyut kitapları, Birinci Basım, Ekim 1997
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, Uluslar arası Politika ve Dış Politika Analizi, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1989
- TEZEL, Yahya S., Cumhuriyet döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994
- TİMUR, Taner, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Kitapevi, Ankara, 1997

- TİMUR, Taner, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991
- TOKER, Metin, Tek Partiden Çok partiye, 1944 – 1950, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990
- TOKER, Metin, DP’nin Altın Yılları, 1950 – 1954, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991
- TOKER, Metin, DP Yokuş Aşağı, 1954 – 1957, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991
- TOKER, Metin, Demokrasiden Darbeye, 1957 – 1960, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Partiler 1859 – 1952, Arba Yayınları, İstanbul, 1995
- TUNCAY, Mete, Çağdaş Türkiye, 1908 – 1980, Türkiye Tarihi 4, Cem Yayınları, İstanbul, 1997
- UYAR, Hakkı, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999
- ÜLMAN, Haluk, Türk – Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939 – 1947, Sevinç Matbaası, Ankara 1961, AÜSBF yayınları, No: 128-110

B. Tezler

- AKANDERE, Osman, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1992

AYAN, Erol, İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk Basınında Dış Politika, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1988

DEMİR, Şerif, Demokrat Parti Dönemi Dış Politika (1950 – 1960), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2002

KODAZ, Yusuf, 1950 – 1960 Yılları Arasında Demokrat Parti Döneminde Türk – Amerikan İlişkilerinin İç Politikaya Yansıması, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1998

ŞAHİN, Oğuz, Türkiye’de Çok Partili Yaşama Geçiş (1946 – 1950), Yıldız Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1991

C. Süreli yayınlar

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Tan

Tanin

Ulus

Vakit

Zafer

D. Belgeler

Foreign Relations of the United States:

U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1945

Vol. I., General, United Nations

U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1952 –1954

Vol. X, Iran

U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1955 – 1957,

Vol. X, Foreign aid and economic defense policy,

U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1955 – 1957,

Vol. XII, Near East Region; Iran; Iraq

**U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1958 –
1960, Vol. XII, Near East Region: Iraq; Iran; Arabian peninsula**